

აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემია
მართლმადიდებლობა – 2000

წმინდა მღვდელმთავარი
ალექსანდრე
(ოქროპირიძე) და აფხაზეთი

*კრებული შეადგინა, გამოკვლევა
და კომენტარები დაურთო
ჯემალ გამახარიაშ*

თბილისი 2006

მთავარი რედაქტორი ჯემალ გამახარია
Главный редактор Джемал Гамахария

სარედაქციო საბჭო: დეკანოზი ბიძინა (გუნია),
ელდარ ბუბულაშვილი, სერგო ვარდოსანიძე,
თეიმურაზ მჟავია, გივი როგავა, სერგი საჯაია, ანზორ
სიჭინავა

Редакционный совет: протоиерей Бидзина (Гуния),
Элдар Бубулашвили, Серго Вардосанидзе, Теймураз
Мжавия, Гиви Рогава, Серги Саджая, Анзор Сичинава.

წმინდა მღვდელმთავარი ალექსანდრე: «Но зато у меня
были и есть свои собственные (абхазские – Дж. Г.)
ученики, которых я воспитывал и воспитываю на свой
счет после военного времени..., которых в течение
нескольких лет учил, одевал, обувал и кормил, тем, что
их в настоящее время, так выразиться, передаю в
Пицундское духовное училище. Они будут украшением
училища; в лице оных учеников я впервые положил
начало капитальному духовному образованию
юношества в Абхазии» (док. №37).

ISBN 99940-67-38-9

Академия наук Абхазии
Православие – 2000

Святой Архиерей Александр
(Окропиридзе) и Абхазия

*Сборник составил, исследованием
и комментариями снабдил
Джемал Гамахария*

Тбилиси 2006

აფხაზეთის ეპისკოპოსი

ალექსანდრე

ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე) და აფხაზეთი

XIX ს. 50-60 წლები, როცა ალექსანდრე ოქროპირიძე აფხაზეთში მსახურობდა, იყო გარდატეხის პერიოდი რუსეთის პოლიტიკაში საქართველოს მიმართ. ერთის მხრივ, საბოლოოდ დასრულდა იმპერიის ინტერესებით — კავკასიელ მთიელებთან და ყირიმის ომებში (აღმოსავლეთის საკითხი) ქართველთა ლოიალობის უზრუნველყოფის (რაც სასიცოცხლოდ აუცილებელი იყო რუსეთისათვის) მცდელობით ნაკარნახევი “ლიბერალიზმის” პოლიტიკა, რომელიც მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის (1844-1854 წ.წ.) სახელს უკავშირდება; მაშინ მოხდა ქართული სახელმწიფოებრიობის უკანასკნელი ნაშთების — სამეგრელოსა (1857 წ.) და აფხაზეთის სამთავროთა (1864 წ.) გაუქმება; დამთავრდა ხანგრძლივი სისხლისმღვრელი ომი კავკასიაში (1964 წლის მაისი), რასაც შედეგად მთელი რეგიონის, მათ შორის აფხაზეთის მასობრივი ეთნოწმენდა და გენოციდი მოჰყვა; იმპერია ფრთხილად, მაგრამ გამოკვეთილად დაადგა კავკასიის, პირველ რიგში საქართველოს რუსიფიკაციის გზას (პოლიტიკის ამ ცვალებადობამ განაპირობა განათლებული ქართველი ახალგაზრდა მღვდელმონაზონის 1851 წელს აფხაზეთში მოვლინებაც და შემდგომში – 1868 წელს მისი აქედან გაწვევაც). მეორეს მხრივ, კვლავ გამოიღვიძა ქართულმა

ეროვნულმა მოძრაობამ; დიდი ილიას მეთაურობით საფუძველი ჩაეყარა ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი მოძრაობის ახალ ეტაპს ენა, მამული, სარწმუნოებისათვის. ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ერისკაცობაში ალექსი დავითის ძე ოქროპირიძე) ამ მოძრაობის უთვალსაჩინოესი წარმომადგენელია. თუ გავითვალისწინებთ 1860-1861 წ.წ. გამოთქმულ მოსაზრებებს ქართული ენის მნიშვნელობისა და მისი აღორძინების აუცილებლობის თაობაზე (გვ. 85-86, 107-108), აფხაზეთში მოღვაწე ჯერ მხოლოდ არქიმანდრიტი ალექსანდრე, გარკვეული თვალსაზრისით, ილიასეული ეროვნული მოძრაობის წინამორბედადაც შეიძლება ჩაითვალოს. 1898 წ. 17 მაისს სიონის საკათედრო ტაძარში, სადაც თბილისის საზოგადოებამ გაცილებს მოუწყო გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად დანიშნულ მღვდელმთავარს, დიდმა ილიამ ასეთი სიტყვებით მიმართა ეპისკოპოს ალექსანდრეს – თავის სულიერ მოძღვარს: “თქვენის ცხოვრების წმიდათა წმიდად ორი დიდი საგანია: ერთი ღმერთი და მეორე თქვენი სამშობლო ქვეყანა. ღმერთს მღრთისას აძლევდით და ქვეყანას ქვეყნისას და ორთავ ემსახურებოდით ერთმანეთის დაუკლისად გულმხურვალებით და სიყვარულით. ერთი წუთიც არ ვიცით თქვენის სიცოცხლისა, რომ ცხოველმყოფელი შუქი, ამ ორკეცს სიყვარულისა არ მოჰყენდეს თვითოეულს თქვენს საქმეს. აქ თვითოეულს თქვენს მოქმედებას, ქვეყანას ემსახურებოდით მღვრთისათვის, ღმერთს ადიდებდით ქვეყნისათვის, რადგან ღმერთი არს სიყვარული და სიყვარული მხსნელია ქვეყნისა.

თქვენი სიცოცხლე მთელი და განუყოფელი სათნოებაა”... (გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრე. ბიოგრაფიული და სხვა წერილები. გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან. ტფილისი, 1903, გვ. 60-61).

მაღლიერმა ქართულმა საზოგადოებამ ეპისკოპოს ალექსანდრეს მოღვაწეობას მის სიცოცხლეშივე მისცა მაღალი შეფასება (ცნობის ფურცელი, 1897, 9 მაისი; 1998, 5 აპრილი, 19, 20 მაისი; მწყემსი, 1897, №9-10, გვ. 5-7 და ა.შ.). პრესაში გამოქვეყნებული წერილების უმეტესობა თავმოყრილია კრებულში “გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრე”, რომელიც 1903 წ. გამოაქვეყნა ზ. ჭიჭინაძემ. მანვე შეკრიბა და ცალკე წიგნად გამოსცა “სიტყვები და წერილები ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრეზე”. იგი სასიქადულო მღვდელმთავრის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ წერილებს, დაკრძალვაზე წარმოთქმულ სიტყვებსა და სხვა საინტერესო მასალას შეიცავს. ზ. ჭიჭინაძის ეს ორი კრებული ამჟამადაც — მათი გამოსვლიდან ერთი საუკუნის შემდეგ — ალექსანდრე ოქროპირიძისადმი დღემდე მიძღვნილი პუბლიკაციების ერთადერთ თუ არა, ძირითად წყაროდ მაინც რჩება.

დიდი სასულიერო მოღვაწისა და ერისკაცის წმინდა სახელი საბჭოთა პერიოდში თითქმის მივიწყებული იყო. მოკლე ცნობა ეპ. ალექსანდრეს შესახებ (ავტორი ბ. ლომინაძე) მოთავსებული იყო ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის პირველ ტომში (თბ., 1975, გვ. 291). იგი განმეორებულია

ენციკლოპედიაში “საქართველო” (თბ., 1997, გვ. 97). ამგვარ მოკლე ცნობას ეპ. ალექსანდრეს შესახებ შეიცავს მ. ბერძენიშვილის “მასალები XIX ს. პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოების ისტორიისათვის”. I (თბ., 1980, გვ. 108-110). საინტერესო საგაზეთო სტატიები მიუძღვნა თავის სახელოვან თანასოფლელს ცხინვალის რაიონის სოფ. დისევის სკოლის დირექტორმა და პედაგოგმა გ. თუხარელმა (საბჭოთა ოსეთი, 1981, 31 ივლისი; 1990, 20 აპრილი). ალექსანდრე ოქროპირიძის ეროვნულ მოღვაწეობაზეა ყურადღება გამახვილებული წერილში “კვალი კეთილი” (“ჯვარი ვაზისა”, 1982, №1, გვ. 22-25). მისი ავტორია ვახუშტი წუნდელი; იგი უეჭველად უნდა იყოს ვახტანგ გურგენიძე, რომელმაც სხვა საყურადღებო წერილებიც მიუძღვნა დიდი მამულიშვილის ცხოვრებას და მოღვაწეობას (წიგნის სამყარო, 1982, 10 მარტი, №5; წმინდა მარიამის წილხვედრ ქვეყანაში. წიგნი II თბ., 1997, გვ. 69-85).

ალექსანდრე ოქროპირიძის ბიოგრაფია გაშუქებულია წერილებში, რომელთა ავტორები არიან რემ დავიდოვი (განათლება, 1992, 6 ნოემბერი), ვაჟა კიკნაძე (ივერია. ქართული, კავკასიური და ევრაზიური ცივილიზაციები. შემოდგომა-ზამთარი, 1998-99, გვ. 143-144), მარინე ხარატიშვილი (საპატრიარქოს უწყებანი, 2002, №45, 8-14 ნოემბერი, გვ. 7-11) და სხვები (იხ. აგრეთვე “ქართველ წმინდანთა ცხოვრებანი”. თბილისი-ათენი, 2006, გვ. 254-257; საპატრიარქოს უწყებანი, 2000, №49, 16-22 დეკემბერი, გვ. 8-9). ალექსანდრე ოქროპირიძის ქველმოქმედებას ეძღვნება ზაზა აბაშიძის “განუწყვეტელი სათნოება” (ფუძე, 2005, №1, გვ. 11). მეუფის ღვაწლი ქართული საეკლესიო

გალობის აღდგენის საქმეში გააშუქა ილია თავბერიძემ მონოგრაფიაში: “XIX ს. ქართველი მოღვაწეები და საეკლესიო გალობა”. თბ., 2005, 21-38.

ალექსანდრე ოქროპირიძის, როგორც მღვდელმთავრისა და ერისკაცის, ღვაწლის საფუძვლიანი მეცნიერული შესწავლა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ი. თავბერიძის მონოგრაფიას, სამწუხაროდ, ჯერ დაწყებულიც არ არის. შეუსწავლელია მისი თითქმის 17-18 წლიანი მოღვაწეობა აფხაზეთში, სადაც მან განვლო გზა ბერმონაზონობიდან ეპისკოპოსობამდე და ღრმა კვალი დატოვა რეგიონის სულიერ თუ საგანმანათლებლო ცხოვრებაში. ამ მნიშვნელოვან თემაზე სპეციალურად მხოლოდ გივი როგავას მცირე მოცულობის გამოკვლევაა გამოქვეყნებული (გ. როგავა. ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე) და აფხაზეთი. — აფხაზეთის მოამბე, 2000, №4, გვ. 35-37), რომელშიც ძირითადი ყურადღება აფხაზეთში სასულიერო განათლების ორგანიზაციას აქვს დათმობილი. საინტერესოა (თუმცა სადავოც) მოსაზრება ილორში სასულიერო სასწავლებლის არსებობის შესახებ. უტყუარ ისტორიულ წყაროს ასეთი სასწავლებლის გახსნისა და ფუნქციონირების შესახებ ჯერ-ჯერობით ვერ მივაკვლიეთ. ვფიქრობთ, ის არც გახსნილა (არ არსებობს გადაწყვეტილება მისი დაფუძნების, დებულების, ბიუჯეტისა და შტატების დამტკიცების, მოსწავლეთა მიღების, გაუქმებისა ან სხვაგან გადატანის შესახებ და ა.შ.), მაგრამ აშკარაა, რომ ილორში მოსწავლეთა ჯგუფი თითქმის ერთი წელი მეცადინეობდა სასულიერო სასწავლებლის პროგრამით

და იგი მზად იყო ახლადგახსნილი ლიხნის სასულიერო სასწავლებლის მეორე კურსზე სწავლის გასაგრძელებლად (დოკ. №1).

წინამდებარე კრებულის მიზანია აფხაზეთში ალექსანდრე ოქროპირიძის საგანმანათლებლო, მისიონერული საქმიანობის, მისი, როგორც მღვდელმთავრის, მოღვაწეობის დოკუმენტური გაშუქება, რეგიონთან შემდგომი კავშირის წარმოჩენა, სპეციალისტებისათვის ადრე უცნობი ან ნაკლებად ცნობილი წყაროების გამომზეურება.

* *

*

ალექსანდრე ოქროპირიძე დაიბადა 1824 წელს გორის მაზრის სოფ. დისევში (ამჟამად ცხინვალის რ-ნი) იმავე სოფლის მღვდლის — დავით ოქროპირიძის ოჯახში. სხვა მონაცემებით, იგი 1822 წელს არის დაბადებული (ზ. ჭიჭინაძე. სიტყვები და წერილები, გვ. 119; ვ. გურგენიძე. წმ. მარიამის წილხვედრ ქვეყანაში. წიგნი II, გვ. 72). 1859 წელს შედგენილ და 1862 წელს შეესებულ ფორმულიარში (დოკ. №21) ჯერ (ე.ი. 1859 წელს) მითითებული იყო ასაკი — 44 წელი, შემდგომში (ე.ი. 1862 წელს) — 47 წელი, რაც, ვფიქრობთ, შეცდომაა. ვინაიდან ეპ. ალექსანდრეს სიცოცხლეში გამოქვეყნებულ მრავალრიცხოვან საიუბილეო წერილებში, ასევე გარდაცვალებასთან დაკავშირებულ პუბლიკაციებში ყველგან 1824 წელია დაფიქსირებული (ზ. ჭიჭინაძე. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი, გვ. 7, 12, 14, 23; ზ. ჭიჭინაძე. სიტყვები და წერილები, გვ. 1, 48, 76), ამ უკანასკნელ ვერსიას უფრო ვემხრობით. გორის სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების (1839 წელი) შემდეგ სწავლა თბილისის სასულიერო სემინარიაში გააგრძელა და 1845 წელს დაასრულა. ფორმულიარის მიხედვით, 1845 წლის 8 ივლისს თბილისის ფერიცვალების მონასტერში ბერად აღიკვეცა. 1846-1850 წლებში ალექსანდრე ოქროპირიძე ყაზანის სასულიერო აკადემიის სტუდენტია; 1849 წლის 9 ოქტომბერს მღვდელ-მონაზონის ხარისხში აიყვანეს. აკადემია დამთავრებულ ალექსანდრეს 1850 წლის 6 ოქტომბერს

ღვთისმეტყველების კანდიდატის ხარისხი მიენიჭა. 1851 წლის 15 თებერვლიდან სასწავლო წლის ბოლომდე თბილისის სასულიერო სემინარიის დაბალ განყოფილებაზე ბიბლიას, ლათინურ ენას, მართლმადიდებლურ სარწმუნოებას ასწავლიდა, ხოლო უმაღლეს განყოფილებაზე — ზნეობრივ ღვთისმეტყველებას და არქეოლოგიას. სასულიერო ხელისუფლება მას აფხაზეთში სამოღვაწეოდ ამზადებდა; 1851 წლის 15 აპრილს ალექსანდრე ოქროპირიძე ჯერ არარსებული აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად (დირექტორად) და ადგილობრივი ეპისკოპოსის ამაღლაში მღვდელმონაზონად დაინიშნა. აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის დაფუძნების შესახებ გადაწყვეტილება კი უწმინდესმა სინოდმა 1851 წლის 30 მაისს მიიღო (დოკ.№43). მისი ზედამხედველისათვის ცალკე ხელფასი გათვალისწინებული არ ყოფილა. თბილისის სასულიერო სემინარიაში მიღებული პრაქტიკული გამოცდილების უფრო გამდიდრების მიზნით, ალექსანდრე ოქროპირიძე დროებით ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ინსპექტორად და უმაღლესი განყოფილების მასწავლებლად ინიშნება. ამ თანამდებობაზე ის 1851 წ. 28 ივლისიდან 28 სექტემბრამდე იმყოფებოდა. ქუთაისიდან ალექსანდრე ოქროპირიძე გადავიდა აფხაზეთში და საკუთარი მოვალეობის — საეპარქიო კათედრის მღვდელმონაზონისა და სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველის — შესრულებას შეუდგა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ილორში აფხაზთა ბავშვებისათვის სკოლის მოწყობის პირველი

მცდელობისას გამოჩენილი გულმოდგინებისათვის ალექსანდრე ოქროპირიძე 1852 წლის 8 მაისს სამხარეულით (набедренник) დაჯილდოვდა, სრული საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ თავიდან იგი არა სოხუმში ან ლიხნში, სადაც უნდა გახსნილიყო სასულიერო სასწავლებელი, არამედ ილორში მოღვაწეობდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არ შეესაბამება სინამდვილეს მტკიცება სამხარეულით ალექსანდრეს 1851 წ. 8 მაისს (ზ. ჭიჭინაძე. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი, გვ. 24; მისივე — სიტყვები და წერილები, გვ. 77), მითუმეტეს 1853 წ. 8 მაისს დაჯილდოვების შესახებ (გ. როგავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 35).

არსაიდან ჩანს ილორში სასულიერო სასწავლებლის არსებობა, როგორც წერს გ. როგავა და წერდნენ დიდი ხნით ადრეც (ზ. ჭიჭინაძე. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი, გვ. 12). ფორმულიარის მიხედვით, ილორში ალექსანდრე ოქროპირიძემ გამოიჩინა «усердие при первом опыте заведения школ для абхазских детей» (დოკ. №21) და არა სასულიერო სასწავლებლის დაარსებაში. როგორც ცნობილია, იმპერატორის 1851 წ. 15 აპრილის ბრძანებულება აფხაზეთის კათედრის დაფუძნების შესახებ ითვალისწინებდა მის განთავსებას ბიჭვინთაში; იქვე უნდა გახსნილიყო სასულიერო სასწავლებელიც. უწმინდეს სინოდში ჯერ კიდევ 1850 წლის ბოლოს იყო მსჯელობა იმის თაობაზე, რომ სასულიერო სასწავლებელი გაეხსნათ არა ბიჭვინთაში (ვინაიდან ირგვლივ არ იყო მოსახლეობა, რაც შექმნიდა მოსწავლეთა დაბინავების პრობლემას), არამედ

ლიხნში, სადაც 700 ოჯახი ცხოვრობდა; სასწავლებელში ძირითადად იქაური ბავშვები ივლიდნენ და ბინებით მათი უზრუნველყოფა საჭირო არ იქნებოდა (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 35-39). 1851 წლის 30 მაისის ბრძანებულება სასულიერო სასწავლებლის ლიხნში გახსნას ითვალისწინებდა. სხვაგან მისი გადატანა არავის უფიქრია. მაშინ ილორში რა სკოლაზე შეიძლება იყოს საუბარი? უნდა ვივარაუდოთ, რომ 1851 წლის შემოდგომაზე აფხაზეთში ჩამოსული სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველი ლიხნში მის რეალურად დაფუძნებამდე საკუთარი ხარჯებით ილორში აწყობს მოსამზადებელ, საცდელ სკოლას და თვითონვე ასწავლის ბავშვებს მომავალი სასწავლებლის პროგრამით. დროებითი სკოლის ილორში და არა სხვაგან მოწყობაც ლოგიკურად ძნელი ასახსნელი არ არის. ეს იყო უპირატესად ქართველებით დასახლებული, ადმინისტრაციულად სამურზაყანოს საბოქაულოში, შესაბამისად, ქუთაისის გუბერნიაში შემავალი პუნქტი (უსაფრთხოების თვალსაზრისით ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა), თანაც ეთნიკურ აფხაზებთან სიახლოვეს; ილორის წმ. გიორგის ეკლესიას, რომლის ტერიტორიაზეც დროებითი სკოლა უნდა ყოფილიყო გახსნილი, აფხაზობაც მოწიწებით ეპყრობოდა; ფინანსური შესაძლებლობებიც მას სხვა ეკლესიებზე უკეთესი ჰქონდა. ილორის წმ. გიორგის ეკლესიაში მსახურობდნენ იმ დროისათვის განათლებული სასულიერო პირები. 1836 წლიდან 1850/51 წლამდე ილორის ტაძარს ცნობილი მისიონერი, ამბროსი ხელაიას მეუღლის ბაბუა რომან მერჭვილე განაგებდა (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 9); მისი

გარდაცვალების შემდეგ, ჩვენი მონაცემებით, ეკლესია დავით ხელაიამ — ამბროსი ხელაიას ბაბუამ ჩაიბარა. ვფიქრობთ, ყოველივე ამის გათვალისწინებით გადაწყდა **მოსამზადებელი** სკოლის დროებით (სასულიერო სასწავლებლის ამოქმედებამდე) ილორში გახსნა.

სასულიერო სასწავლებელი ლიხნში 1852 წლის 25 სექტემბრიდან ამოქმედდა (დოკ. №1); გაიხსნა მხოლოდ პირველი კლასი. აფხაზეთის ეპისკოპოსი გერმანე საქართველოს ეგზარქოს ისიდორეს 1852 წლის 27 სექტემბერს აცნობებდა, რომ თუ ილორელი ბავშვები (“რომელთაც შარშან ასწავლიდნენ და რომელთა მეორე კლასში გადაყვანა უკვე შეიძლება, როგორც მომზადებულებისა”) საკუთარი სახსრებით მოისურვებდნენ ლიხნში სწავლის გაგრძელებას (ვინაიდან მათთვის არ იყო თანხები ასიგნებული), მაშინ მეორე კლასის დაკომპლექტებაც მოხდებოდა (დოკ. №1). ეპისკოპოსის სიტყვები ადასტურებენ, რომ ილორში მოქმედებდა არა სასულიერო სასწავლებელი, არამედ არაოფიციალური, დროებითი მოსამზადებელი სკოლა, რომელსაც, ალბათ, მისი ხელმძღვანელი ალექსანდრე ოქროპირიძე და ადგილობრივი ეკლესია აფინანსებდნენ. ცხადია, ეს სულაც არ აკნინებს არც სკოლის მნიშვნელობას და არც მის ორგანიზატორთა დიდ დამსახურებას აფხაზეთში განათლების კერის დაფუძნების საქმეში.

ახლადგახსნილ სასულიერო სკოლას ლიხნში მთავარმა მიხეილ შერვაშიძემ გადასცა ერთი სახლი 40 მოსწავლეზე და კიდევ ორი — ეპისკოპოსისა და ადგილობრივი ეკლესიის კრებულისათვის.

ეპისკოპოსმა გერმანემ მისთვის განკუთვნილი სახლის ნახევარი სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველს დაუთმო.

მღვდელმონაზონ ალექსანდრე ოქროპირიძის მიერ ოსური სასულიერო კომისიის კანცელარიაში 1853 წ. 27 იანვარს წარდგენილი მონაცემების მიხედვით, აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში 11 ბავშვი სწავლობდა; შემდგომში მათი რიცხვი ოცამდე გაიზარდა (დოკ. №№3, 43). სასულიერო სასწავლებელს მზრუნველობას არ აკლებდა აფხაზეთის მთავარი (დოკ. №5). ალექსანდრე ოქროპირიძემ კი სასწავლებლის სასარგებლოდ გაღებული შემოწირულობებისათვის 1853 წ. 7 თებერვალს უწმინდესი სინოდის კურთხევა მიიღო (დოკ. № 21).

1853 წლის 21 მაისს ეგზარქოსის კანცელარიაში მღვდელმონაზონ ალექსანდრეს სახელმძღვანელოდ უწმინდესი სინოდის მიერ დამტკიცებული აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის ინსტრუქცია გაუგზავნა (დოკ. №6). ინსტრუქციის მიხედვით, სასწავლებელი განკუთვნილი იყო აფხაზეთის სასულიერო პირებისა და ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობის (туземцы) ყველა ფენის შვილების სწავლა-აღზრდისათვის; სასწავლებელი ოთხკლასიანი გახლდათ; ზედამხედველს ნიშნავდა უწმინდესი სინოდი ეგზარქოსის წარდგინებით; საუკეთესო მოსწავლეებს, მშობელთა სურვილის შემთხვევაში, სწავლის გაგრძელება შეეძლოთ თბილისის სასულიერო სემინარიაში, თუ მეფისნაცვალი მათ შესანახ თანხას გაიღებდა. აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში ისწავლებოდა სჯულის კანონი, რუსული ენა,

ქართული ენა (სამოქალაქო და საეკლესიო), სუფთა წერა რუსულად და ქართულად, არითმეტიკა, რუსული გრამატიკა, ქართული გრამატიკა, გალობა, გეოგრაფია, პრაქტიკული მეცადინეობა აფხაზურ ენაში (ცსია, 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 22, 29-30. 128-130).

ალექსანდრე ოქროპირიძემ სასულიერო სასწავლებლის სახელმძღვანელოებით მომარაგებისთვისაც იზრუნა (დოკ. №7). 1853 წლის აპრილში საეგზარქოსოში ლიხნის სასწავლებლის აღსაზრდელთათვის 725 მან. გამოყო. ამ თანხის მცირე ნაწილი (12 მან. და 54 კაპ.) სახელმძღვანელოების შესაძენად დაიხარჯა, დანარჩენი კი ბანკში იქნა შენახული, ვინაიდან, როგორც მღვდელმონაზონი ალექსანდრე 1854 წ. 25 მაისს ეგზარქოსს წერდა, მოსწავლეთა სახელმწიფო კმაყოფაზე აყვანა მხოლოდ 1854 წლიდან გადაწყდა (დოკ. №8). საჭირო და აუცილებელი ხარჯები სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველმა საკუთარი თანხებიდან გასწია.

ყირიმის ომმა (1853-1856 წ.წ.) მკვეთრად შეცვალა ვითარება აფხაზეთში. აფსუათა მნიშვნელოვანი ნაწილი თურქეთს მიემხრო. რუსეთი იძულებული გახდა 1854 წლის მარტ-აპრილში აფხაზეთიდან ჯარი გაეყვანა. იმავე წლის 25 მაისის წერილში ეგზარქოსისადმი ალექსანდრე ოქროპირიძე აღნიშნავდა, რომ “შეუძლებელი იყო სოუკსუში (ლიხნში — ჯ. გ.) გაჩერება პოლიტიკური გადატრიალებებისა და იმ საფრთხის გამო, რომელიც შეექმნა სოუკსუს ჩერქეზთა მხრიდან, ამიტომ გადავწყვიტე მიმდინარე წელსაც არ დამეხარჯა ხაზინის ფული... თვითონ საკუთარი ანგარიშით

მომემარაგებინა მოსწავლეები ფრიად აუცილებელი ნივთებით, როგორცაა კალამი, ქალაღი და მელანი; ერთ ღარიბ მოსწავლეს საკუთარი სახსრებით ვინახავდი, ხოლო ორ ხელმოკლე მოსწავლეს ჩემივე ფულით ზედა ტანსაცმელი შევუძინე”. წერილში ნათქვამია, რომ გარდა ბანკში შეტანილი 700 მანეთისა, გადარჩა შეძენილი სახელმძღვანელოები. რაც შეეხება სასწავლებლის კუთვნილ ავეჯს, იგი “მიტანილია შესანახად სოუკ-სუს ეკლესიის ეზოში და დატოვებულია ღმერთის ანაზარა” (დოკ. №8).

1854 წლის 13 მაისიდან 1855 წლის 26 იანვრამდე, როცა აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელი არ ფუნქციონირებდა, ალექსანდრე ოქროპირიძე თბილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობის განკარგულებით, რომელიც ეგზარქოსმა დაამტკიცა, ასრულებდა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველისა და უმაღლესი განყოფილების მასწავლებლის მოვალეობას (დოკ. №21); ერთდროულად იყო გელათის მონასტრის დროებითი წინამძღვარიც (ზ. ჭიჭინაძე. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი, გვ. 13). 1855 წლის 12 თებერვლის ბრძანებულებით უწმინდესმა სინოდმა მღვდელმონაზონი ალექსანდრე აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრის ილუმენის ხარისხში აიყვანა (დოკ. №21).

1855 წ. 31 იანვარს აფხაზეთის ეპისკოპოსი გერმანე ეგზარქოს ისიდორეს აცნობებდა, რომ იმ აფხაზებს და სასულიერო პირებს, რომელთა შვილები ირიცხებოდნენ ლიხნის სასწავლებელში, სურდათ სწავლის განახლება. ვინაიდან ილუმენი ალექსანდრეც

უკვე თავისუფალია ქუთაისის სასწავლებლის გამგეობისაგან, — წერდა ეპისკოპოსი, — «прошу Ваше преосвященство открыть училище, где окажется удобнее и для сего приказать кому следует прислать на первый раз 9 рублей серебром» (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 90). ეპისკოპოს გერმანეს უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნდა სასწავლებლის აფხაზეთის მთავრის ადგილსამყოფელთან ახლოს გახსნა; 1855 წ. 23 თებერვლის წერილში კი ეგზარქოსს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის გახსნას სამი ადგილიდან ერთში სთხოვდა: სამურზაყანოს საზღვართან, სადაც მთავარი იმყოფებოდა (ს. ჭკადუაში), მარტვილის მონასტერში ან ხონში (იქვე, ფ. 91), სადაც აფხაზეთის ეპისკოპოსს ეკლესიასთან ახლოს საკუთარი სახლი ჰქონდა.

1855 წლის 13 აპრილის წერილში ეპ. გერმანე ეგზარქოსს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის დაკომპლექტებასთან დაკავშირებული სიძნელეების შესახებ ატყობინებდა. რაც შეეხება იმ მოსწავლეებს, რომლებსაც იღუმენ ალექსანდრესთან უნდა ესწავლათ, — წერდა აფხაზეთის ეპისკოპოსი, — დარწმუნებული ვიყავი, რომ დასაწყისშივე არანაკლებ ხუთი (წარმოშობით) აფხაზი ჩამოვიდოდა, მათ შორის 2 სასულიერო წოდების და სამი — საერო. ეს უკანასკნელები ამჟამად აფხაზეთის მთავრინასთან იმყოფებიან; ამის შემდეგ რამდენიმე მოსწავლის ჩამოყვანა შეეძლოთ იმ აფხაზებს, რომლებმაც აღნიშნულის შესახებ მთხოვეს; მაგრამ ბოლო დროს ამის თავდებად ვერ დავდგები, ვინაიდან აფხაზებს ზაფხულში შვილების თავისთან ყოლა ურჩევნიათ

(ცსია, ფ. 488, აღწ. 16 ს. 15555, ფ. 92), - აცხადებდა ეპ. გერმანე.

1855 წლის 27 აპრილს ილუმენი ალექსანდრე ჩავიდა მიხეილ შერვაშიძესთან, რომელიც თავისი სიმამრის — გიორგი დადიანის სახლში (სოფ. ჭკადუაში, ხან კურზუში) იმყოფებოდა. მთავარმა მას აღსაზრდელად ტახტის მემკვიდრე — 9 წლის გიორგი მიაბარა (დოკ. №10). იმ დროისათვის ეგზარქოსს, აფხაზეთის ეპისკოპოს გერმანეს წინადადებით, უკვე ჰქონდა მიღებული გადაწყვეტილება ხონში (ეპ. გერმანეს სახლში) აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის აღდგენის შესახებ (დოკ. №9). შექმნილ ვითარებაში, როცა ილუმენი ალექსანდრე სოფ. ჭკადუაში ტახტის მემკვიდრის აღზდით იყო დაკავებული, ეგზარქოსის გადაწყვეტილების შესრულება შეუძლებელი იყო. ილუმენ ალექსანდრეს წინადადებითა (რომელიც მიხეილ შერვაშიძესთან იყო შეთანხმებული) და ეპისკოპოს გერმანეს თხოვნით ეგზარქოსმა გადაწყვეტილება შეცვალა — აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის აღდგენა ჭკადუაში გადაწყდა (დოკ. №№10, 11). მოკლე დროში მოხერხდა მოსწავლეთა ნაწილის შეკრება და სასწავლებლის ფუნქციონირების განახლება. 1855 წ. 30 ივლისს ეგზარქოსი ისიდორე მეფისნაცვალ ნ. მურავიოვს (1854-1856 წ.წ.) აცნობებდა, რომ იმავე წლის 1 ივლისს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველი, ილუმენი ალექსანდრე «в донесении о состоянии училища очень хвалит обучающегося у него вместе с 6-ю абхазскими детьми сына владельца» (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა. თბ.,

2005, გვ. 421). სასწავლებლის ფუნქციონირებასთან და ბავშვების შენახვასთან დაკავშირებული მთელი ხარჯები ომის დამთავრებამდე ალექსანდრე ოქროპირიძემ თავის თავზე აიღო, ხოლო სასწავლებლისათვის ეგზარქოსის მიერ 1855 წ. 21 ივლისს გამოყოფილი 500 მანეთი კი შესანახად ქუთაისის ხაზინას ჩააბარა. 1855 წ. 2 აგვისტოს ილუმენმა ალექსანდრემ ეგზარქოსს აცნობა, რომ გამოყოფილი 500 მანეთი მიიღო «и передал на хранение с прежними билетами в Кутаисское казначейство в особом сундуке за собственной печатью» (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 99, 100).

აფხაზეთის აღდგენილი სასულიერო სასწავლებელი სულ რამდენიმე თვე ფუნქციონირებდა. მას შემდეგ, რაც თურქებმა ომერ-ფაშას სარდლობით 1855 წლის ოქტომბერში სამეგრელო დაიკავეს, სასწავლებელიც დროებით დაიხურა. 1856 წ. 4 იანვარს მეფისნაცვლის კანცელარიაში შევიდა ეგზარქოსის წერილი თხოვნით მიმდინარე წელს აფხაზეთის კათედრისათვის 1250 მანეთის და სასულიერო სასწავლებლისათვის 1525 მანეთის გამოყოფის შესახებ. იმავე წლის 30 იანვრის საპასუხო წერილში კანცელარიამ აფხაზეთის ეპისკოპოსისა და სასწავლებლის ადგილსამყოფელის შესახებ ინფორმაცია მოითხოვა; მეფისნაცვლის კანცელარიაში წარდგენილი ინფორმაციის მიხედვით, ეპ. გერმანე ხონში იმყოფებოდა, სასულიერო სასწავლებელი კი მტრის მიერ აფხაზეთის დაკავების შემდეგ გადავიდა სამეგრელოს სოფელ ქვაშხორში, “სადაც სასწავლებლის ზედამხედველი ილუმენი ალექსანდრე თავად ელიზბარ

დადიანის სახლში აფხაზეთის მთავრის — შერვაშიძის შვილთან ერთად აფხაზეთის მცხოვრებთა ექვს ბავშვს ასწავლიდა. მტრის მიერ სამეგრელოს დაკავების შემდეგ განზრახული იყო სასწავლებლის ხონში გადატანა, მაგრამ ხელი შეუშალა იმ მხარეში არსებულმა არეულობამ და სწავლება წესრიგის აღდგენამდე დროებით შეწყვეტილია” (დოკ. №12).

1856 წლის 20 მარტის წერილში ეგზარქოსისადმი მეფისნაცვლის კანცელარია (წერილს ხელს აწერდა დიმიტრი ყიფიანი) ითხოვდა დამატებით ინფორმაციას “მეფისნაცვლისათვის მოხსენების წარსადგენად: სახელდობრ, რამდენი მოსწავლე იყო გასულ 1855 წელს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში, რამდენი დარჩა ნაშთი სასწავლებლის შესანახად გასულ წელს ასიგნებული თანხებიდან და ხომ არ მიგაჩნიათ შესაძლებლად ამ ნაშთით დაიფაროს ხარჯი, რომელიც საჭიროა მიმდინარე წელს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლისათვის, სადაც სახეზეა მხოლოდ 7 მოსწავლე, ნაცვლად 30-სა, რომელთა სარჩენად კავკასიაში მეფისნაცვლის თანხებიდან ყოველწლიურად თქვენს განკარგულებაში 1525 მან. ირიცხება”. მეფისნაცვალმა, მიიღო რა მოთხოვნილი ინფორმაცია (დოკ. №13), გადაწყვიტა 1856 წელს დააფინანსოს მხოლოდ აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრა; რაც შეეხება სასულიერო სასწავლებელს, მისთვის სახსრების გამოყოფა გაურკვეველი ვადით გადაიდო (კომენტ. 15).

როცა ეგზარქოსსა და მეფისნაცვლის კანცელარიას შორის ეს ბიუროკრატიული მიმოწერა მიმდინარეობდა, აფხაზეთი უკვე იყო

განთავისუფლებული თურქებისაგან (1856 წ. თებერვალი); ხელისუფლების თანხმობის შემთხვევაში შეიძლებოდა სასწავლებლის აღდგენა, თუნდაც წინა წლებში გადმორიცხული და ალექსანდრე ოქროპირიძის მიერ დაზოგილი თანხით, რომლის მოცულობა 4526 მანეთს შეადგენდა (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 107-110). მიუხედავად ამისა, 1856 წელს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლისათვის არც ფული გადარიცხულა და არც განკარგულება გაცემულა დაზოგილი თანხებით მისი ფუნქციონირების განახლების შესახებ. ეს კი აღნიშნული საკითხისადმი ხელისუფლების გულგრილ დამოკიდებულებაზე მიუთითებდა.

ყირიმის ომის დამთავრებისთანავე ალექსან-დრე ოქროპირიძე დანარჩენ სამღვდელოებასთან ერთად აფხაზეთში დაბრუნდა. უწმინდესი სინოდის 1856 წ. 26 თებერვლის განკარგულებით სევასტო-პოლის დამცველთა სასარგებლოდ გაღებული შემოწირულობებისათვის არქიმანდრიტის ხარისხში იქნა აყვანილი. იმავე წლის 31 აგვისტოს კი “უმაღლესად ორგზის მადლობა გამოეცხადა სევასტოპოლის დამცველების უსახლკაროდ დარჩენილი ოჯახებისათვის ყირიმის ომის დამთავრებამდე ყოველწლიურად ორას-ორასი მანეთის შემოწირულობის გაღებისათვის” (დოკ. №21).

აფხაზეთის ეპისკოპოსმა გერმანემ 1856 წ. 2 სექტემბერს იმერეთის ეპისკოპოსის თანამდებობა დაიკავა. იმავე წლის 20 ოქტომბრიდან 1858 წ. 1 იანვრამდე აფხაზეთის ეპარქიას არქიმანდრიტი ალექსანდრე ოქროპირიძე მართავდა. ახალი

ეპისკოპოსი გერონტი (პაპიტაშვილი), რომელიც 1857 წ. 7 ოქტომბერს იქნა ხელდასხმული, აფხაზეთში დიდხანს არ დარჩენილა, — 1859 წ. 16 ნოემბერს სამეგრელოს ეპისკოპოსად დაინიშნა და მარტვილში გადავიდა. მომდევნო ორი წლის განმავლობაში ის ერთდროულად აფხაზეთის ეპარქიასაც მართავდა, მაგრამ ფაქტიური მმართველი იყო არქიმანდრიტი ალექსანდრე — 1859 წ. 2 მაისიდან წმ. ანას III ხარისხის ორდენის კავალერი.

მისიონერული საქმიანობის წარმართვის თვალსაზრისით, უაღრესად არახელსაყრელი აღმოჩნდა ყირიმის ომის შემდგომი პერიოდი, როცა აფხაზთა ნაწილი მუსულმანობას დაუბრუნდა და ნელ-ნელა მაჰაჯირობის პროცესი იწყებოდა. უარყოფითად მოქმედებდა აფხაზთა რელიგიურ განწყობაზე ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის წინააღმდეგ მიურიდიზმის დროშით მიმდინარე სისხლისმღვრელი ბრძოლები. ამ ვითარებაში აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრის არქიმანდრიტმა ალექსანდრემ წერილობით ჩამოაყალიბა “მოსაზრება აფხაზეთში ქრისტიანობის გავრცელებისა და ქრისტიანობის განვითარების შემაფერხებელი მიზეზების შესახებ” (დოკ. №14). ეს უნიკალური დოკუმენტი სრული სახით პირველად შემოდის მეცნიერულ მიმოქცევაში. უნდა აღინიშნოს, რომ საარქივო საქმე, რომელშიც ის არის დაცული, არასწორადაა ფორმირებულიც და დათარიღებულიც. საქმეში ხელნაწერის ჯერ მეორე (B) ნაწილია ჩაკრული, შემდეგ კი — პირველი (A). ალბათ, ამის გამო არქივის თანამშრომლებმა ყურადღება ვერ მიაქციეს შუაში მოქცეულ ბოლო ფურცელს (რომელიც ამავე დროს

დაზიანებულია და ძალიან ძნელად იკითხება) თარიღის ფრაგმენტის მითითებით, ასევე ხელმოწერით და დოკუმენტი მომიჯნავე მასალების (დოკ. №№ 28, 29) მიხედვით 1863 წლით დაათარიღეს. ამ გარემოებამ ადრე ჩვენც შეგვიყვანა შეცდომაში (იხ. ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 439). ბოლო ფურცელზე იკითხება ხელმოწერა და თარიღი: «Архимандрит Абхазской Архиерейской кафедры Александр. ...0-го года 18-го мая». სრულიად აშკარაა, რომ დოკუმენტი 1860 წლის 18 მაისით (ალექსანდრე არქიმანდრიტი იყო 1856-1862 წ.წ.) უნდა დათარიღდეს. ამას ადასტურებს ალექსანდრე ოქროპირიძის მიერ საქართველოს ეგზარქოსისათვის 1860 წ. 27 დეკემბერს გაგზავნილი მოხსენებაც (დოკ. №15).

ალექსანდრე ოქროპირიძის “მოსაზრება”-ს აქვს მოკლე შესავალი, სადაც ავტორი საუბრობს შემოქმედის დიდებისა და საკუთარი ნეტარებისთვის შექმნილი ადამიანის ცხოვრების მიზანზე: «следовать гласу совести и гласу евангельскому». ვინც სინდისის ხმას და სახარებას არ მისდევს, საბოლოო ჯამში ყოველგვარი უბედურების მსხვერპლად იქცევა; ამიტომ სინდისისა და ღვთიური კანონებით მცხოვრებმა ადამიანებმა სხვებს — თავის მსგავსთ (подобным себе) — უნდა უჩვენონ სწორი გზა. ამის საფუძველზე, — წერს არქიმანდრიტი ალექსანდრე, — უფლება გვაქვს სინანულით შევხედოთ ჩვენს მეზობლებს — აფხაზებს, მიუთითოთ მათ ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში ხელისშემწყობ და ხელისშემშლელ მიზეზებზე.

დოკუმენტის პირველ — A ნაწილში სწორედ ხელშემწყობ ფაქტორებზეა საუბარი. პირველი ასეთი

ფაქტორი იყო ეპარქიის ხელმძღვანელის კეთილი დამოკიდებულება მთავართან, ვინაიდან “რაც მზე არის დედამიწისათვის, ისაა მთავარი აფხაზეთისათვის.”. არქიმანდრიტ ალექსანდრეს მიაჩნდა, რომ აფხაზეთის მთავრის მხარდაჭერის გარეშე სასულიერო ხელისუფლების არც ერთი წამოწყება სასურველ შედეგს ვერ გამოიღებდა.

წარმატების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საწინდარი, არქიმანდრიტის აზრით, მისიონერისათვის აფხაზეთი და ქართული ენების ცოდნა გახლდათ; ამასთან, ავტორი ძირითად ყურადღებას ქართული ენის მნიშვნელობაზე ამახვილებდა, ვინაიდან, ჯერ-ერთი, იგი იყო ისტორიულად და არის ამჟამადაც ღვთისმსახურების ენა აფხაზეთში; მეორეც, როგორც დამწერლობის მქონე ენა, ქართული ხმარებაშია არა მხოლოდ აფხაზეთში, არამედ მთელს შავიზღვისპირეთში, თურქეთის შემადგენლობაში მყოფი ტრაპიზონიდან და ბათუმიდან დაწყებული, ვიდრე რუსეთის საზღვრებამდე — ანაპამდე და ნოვოროსიისკამდე (აი, სად დაუფიქსირა საზღვარი რუსეთს ალექსანდრე ოქროპირიძემ); მესამეც, ქართული მეტნაკლებად იციან აფხაზეთში, განსაკუთრებით თავადაზნაურობამ, მთავრის ოჯახი კი “სუფთად და თანდაყოლილად ფლობს ქართულ სამოქალაქო და საეკლესიო ენას და რუსულს სრულებითაც არა; საერთოდ, ყველა შერვაშიძის ოჯახი მეტყველებს, კითხულობს და წერს ქართულად; ქართველებს, როგორც მეზობლებს, მეტ პატივს სცემენ აფხაზეთში, ვიდრე სხვა ხალხებს და ქართველთა ენაც უფრო პატივშია აფხაზთა შორის. ქართული იგივეა

აფხაზეთში, რაც ფრანგული ევროპაში”, ამიტომ აფხაზეთში მოღვაწე ყველა მისიონერმა უნდა იცოდეს ეს ენა, — ასკვნის ალექსანდრე ოქროპირიძე და აცხადებს: “გაივლის ასწლეულები და ქართული ენის დიდება არ ჩაქრება (не померкнет) აფხაზეთში”.

დოკუმენტის პირველი ნაწილის მესამე პარაგრაფში ავტორი საუბრობს იმაზე, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ექნება აფხაზეთში ქრისტიანობის წარმატებით გასავრცელებლად მღვდელმთავრის გულმოდგინე მოციქულებრივ ღვთისმსახურებას, მის ბრწყინვალეებას; ამის მისაღწევად კი აუცილებელი იყო გარემოცვა (свита), მგალობელთა გუნდი, მდიდრული სამოსი და აგრეთვე მღვდელმთავრისათვის, ზოგადად, სამღვდლოები-სათვის ცხოვრების კარგი პირობების შექმნა.

მეოთხე პარაგრაფი “მოსაზრებისა” აფხაზეთში სასულიერო სასწავლებლის გახსნის თემას ეძღვნება. 1855 წელს აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის დახურვის შემდეგ ალექსანდრე ოქროპირიძე პერიოდულად სვამდა ამ საკითხს, მაგრამ ყველა მისი ძალისხმევა (მაგალითად, 1858 წელს) უშედეგო აღმოჩნდა. მან ამჯერადაც სცადა ხელისუფლების ყურადღების მიპყრობა აღნიშნული პრობლემისადმი. აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში, — წერდა ალექსანდრე ოქროპირიძე, — აფხაზთა ბავშვები შეისწავლიდნენ ქართულ და აფხაზურ ენებს, დაეუფლებოდნენ ამ ენებზე არსებულ სასულიერო ლიტერატურას; სასწავლებელს “ექნება სასიკეთო გავლენა აფხაზთა ბავშვებზე გონებრივი და ზნეობრივი თვალსაზრისით, სასწავლებელში მიღებული კარგი

აღზრდისა და მიმართულების პირობებში ბავშვები იქნებიან ფრიად სასარგებლონი საკუთარი სამშობლოსათვის”, — ასეთი იყო არქიმანდრიტ ალექსანდრეს მოსაზრება.

მეხუთე პარაგრაფში ავტორი აფხაზეთში ეკლესიებისა და სამრევლოების რაოდენობის გაზრდის აუცილებლობას ასაბუთებს, მეექვსეში კი — უძველესი საეკლესიო ცენტრების — ანაკოფიის (ფსირცხის), დრანდისა და მოქვის ტაძრების განახლების საკითხს აყენებს, რაც “იქნებოდა ფრიად სასარგებლო და უდიდეს გავლენას მოახდენდა აფხაზთა გონებაზე და გულზე”.

კიდევ ორ პარაგრაფში ალექსანდრე ოქროპირიძე სამღვდელოების მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე და აგრეთვე მისიონერულ საქმიანობაში თავადაზნაურობის მონაწილეობის შესახებ საუბრობს. .

რამდენიმე პარაგრაფისაგან შესდგება ასევე “მოსაზრების” B (მეორე) ნაწილი — “რა უშლის ხელს ქრისტიანობის გავრცელებას აფხაზეთში”?

პირველ ხელისშემშლელ ფაქტორად ალექსანდრე ოქროპირიძე აფხაზური დამწერლობისა და, შესაბამისად, ამ ენაზე ლიტერატურის არარსებობას ასახელებს, მეორედ — აფხაზეთის გეოგრაფიულ მდებარეობას. მეზობელი ქვეყნებიდან და რეგიონებიდან აფხაზეთში ვერ შემოდიოდა ქრისტიანობა, რადგანაც ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან მას უშუალოდ წარმართები და მუსულმანები ესაზღვრებოდნენ, შავი ზღვის მხრიდან მოდიოდა თურქული გავლენა; სამეგრელოს მხრიდანაც

ქრისტიანული მოძღვრების სხივები ძლივს აღწევდნენ აფხაზეთში, ვინაიდან სამურზაყანო არ იყო ჯეროვნად გაქრისტიანებული, — წერდა ალექსანდრე ოქროპირიძე. ამ ვითარების გათვალისწინებით აუცილებლობა მოითხოვდა აფხაზეთის შიგნით მისიონერული მუშაობის გააქტიურებას მთავრისა და მღვდელმთავრის ხელშეწყობით; “ამასთანავე მისიონერები, თავის მხრივ, აფხაზეთის მიმართ სიყვარულისა და სიქველის გრძნობით უნდა იყვნენ გამსჭვალულნი”, — თვლიდა არქიმანდრიტი ალექსანდრე.

“მოსაზრების” მეორე ნაწილის მესამე პარაგრაფში სამღვდელოების რაოდენობის გაორმაგების საკითხია დაყენებული — რვის ნაცვლად თექვსმეტი უნდა გამხდარიყო. მეოთხე პარაგრაფში ნაჩვენებია აფხაზეთში არსებული თურქული დასახლებების — გუდავა, ოჩამჩირე, კელასური და გუდაუთა — საქმიანობა მუსულმანობის გავრცელების მიზნით; ეს საქმიანობა კი ხელს უშლიდა მართლმადიდებელ მისიონერებს წარმატების მიღწევაში. მეხუთე პარაგრაფში საუბარია მუსულმან აფხაზთა შორის დამკვიდრებულ წეს-ჩვეულებაზე, რომლის თანახმად გავლენიანი თავადის გარდაცვალებისას რამდენიმე ყმაწვილს გლეხთა წრიდან გაანთავისუფლებდნენ ბატონყმური ვალდებულებებისგან და აღსაზრდელად თურქებს მიაბარებდნენ. შემდგომში მათი რიგებიდან გამოდიოდნენ მოლები, რომელთაც გარდაცვლილი ბატონის სულის მოსახსენიებლად მაჰმადიანური წესით ლოცვა ევალეობდათ. ამ გზით ხდებოდა მოლების გამრავლება აფხაზეთში და მუსულმანობის

სულ უფრო ფართოდ გავრცელება. იგივე ხერხს აფხაზეთის ეპისკოპოსმა გერონტიმაც (პაპიტაშვილი) მიმართა. აფხაზ ყმაწვილებს ის სამეგრელოს ეკლესიამონასტრებში (ცაიშა და მარტვილში) აგზავნიდა. მათი რიგებიდან გამოდიოდნენ სასულიერო პირები, რომელთა მოვალეობას გარდაცვლილი ქრისტიანი ბატონის სულის მოსახსენიებელი მართლმადიდებლური წესით ლოცვა წარმოადგენდა. ამ მიზნით აღზრდილთაგან ყველაზე მეტად ცნობილია მღვდელი იოანე გეგია. ალექსანდრე ოქროპირიძე აღნიშნავს, რომ მან თავადაც მიმართა ამგვარ წესს და ერთი აფხაზი ყმაწვილი ცაიშში მიავლინა სასულიერო განათლების მისაღებად.

ქრისტიანობის გავრცელებას, — წერს არქიმანდრიტი ალექსანდრე მეექვსე პარაგრაფში, — ხელს უშლიდა ყირიმის ომის პერიოდში ბევრი თავადის მიერ მართლმადიდებლობის უარყოფა და მუსულმანურ სარწმუნოებაზე გადასვლა; ქრისტიანობისათვის ძალიან საზიანო იყო მუსულმან მამაკაცებზე მართლმადიდებლური აღმსარებლობის ქალიშვილების გათხოვებისა და ამ უკანასკნელთა მხრიდან სარწმუნოების შეცვლის ტრადიცია. ეს წესჩვეულება “ძალიან საზიანოა აფხაზური ქრისტიანული სამყაროსათვის”, — აცხადებს ალექსანდრე ოქროპირიძე მეშვიდე პარაგრაფში.

ბოლო, მერვე პარაგრაფში ავტორი აღნიშნავს, რომ “აფხაზური ქრისტიანული სამყაროსათვის ძალიან საზიანოა ასევე თავადაზნაურობის (გარდა შერვაშიძეებისა) მასობრივი გამუსულმანება”. ეს ეხებოდათ მარშანიებს წებელდიდან და გუფიდან,

ანჩაბაძეებს — ჭლოუდან, მარღანიებს — ანაკოფიიდან, ინალიფებს ბიჭვინთიდან და ა.შ. მუსულმან აფხაზ თავადებს ჰყავდათ მოღლები; ბატონებს ქვეშევრდომებიც ბაძავდნენ.

დოკუმენტის დასკვნით ნაწილში არქიმანდრიტი ალექსანდრე უფალს შესთხოვს მფარველობას და დახმარებას. “საბრალო აფხაზეთო! — წერს იგი დასასრულს, — კონსტანტინოპოლის მხრიდან, აგრეთვე ყირიმისა და ყარაჩაის მხრიდან, ზღვისა და ხმელეთის მხრიდან თურქეთმა შემუსრა შენი ზნეობრივი ნორმები და შენი ბედნიერების ვარსკვლავი ჩაქრა. ევედრე ზეცას, დაიცავი შენი ქრისტიანობა, რათა ისევ ამობრწყინდეს ბედნიერების ვარსკვლავი და კვლავ დაბრუნდეს შენი ოქროს ხანა.

საბრალო აფხაზეთო! თავად მიმართე ღმერთს მოწოდებით, რომ მან შეგიწყალოს შენ და გიბოძოს თავყანისცემისათვის თავისი მხსნელი ცხოველმყოფელი ჯვარი, რომელშიც შეგეძლო დაგენახა გადარჩენის საიდუმლო”. ასე მოძღვრავს ალექსანდრე აფხაზეთს, რომელიც გულწრფელად შეიყვარა და რომლის ოქროს ხანის დაბრუნებაზე ოცნებობდა.

დოკუმენტის — “მოსაზრება აფხაზეთში ქრისტიანობის გავრცელებისა და ქრისტიანობის განვითარების შემაფერხებელი მიზეზების შესახებ” — საფუძველზე უნდა იყოს შექმნილი ჯერ-ჯერობით ჩვენთვის უცნობი აფხაზეთში ქრისტიანობის გავრცელების სისტემატური პროექტი, რომელიც არქიმანდრიტმა ალექსანდრემ თავდაპირველად აფხაზეთში ჯარების უფროსს, ხოლო 1860 წლის 27 დეკემბერს ეგზარქოსს წარუდგინა (დოკ. №15). ჩვენი

აზრით, ეს პროექტი უდევს საფუძვლად დოკუმენტებს — “ქუთაისის გენერალ გუბერნატორი აფხაზეთში ქრისტიანობის მდგომარეობისა და მისი აღდგენისათვის საჭირო ზომების შესახებ” (დოკ. №16) და “არქიმანდრიტ ალექსანდრეს შეფასების ასლი აფხაზეთში ქრისტიანობის მდგომარეობის შესახებ” (დოკ. №18).

1861 წლის 29 ივლისით არის დათარიღებული ტყვარჩელში დასასვენებლად მყოფი ალექსანდრე ოქროპირიძის ჩანაწერები საქართველოს ისტორიული კუთხეების, ჩრდილოეთ კავკასიისა და რუსეთის საზღვრების შესახებ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი მოსაზრებები და მოწოდებები ქართული ენის აღორძინების, ქართველთა საერთო ძალისხმევით მისი განვრცობისა და განმტკიცების აუცილებლობის შესახებ (დოკ. №17). ამ ჩანაწერების საერთო სათაურია აფხაზური სიტყვა “ჟვაბზეი — ამბავი”. დოკუმენტის ბოლოში მიწერილია კვლავ აფხაზური სიტყვა — “აფსეით — დავიღალე”.

ალექსანდრე ოქროპირიძის მიერ 1860-1861 წლებში შექმნილი დოკუმენტებიდან იკვეთება რუსეთის იმპერიის ბატონობის, ქართული სახელმწიფოსა და ავტოკეფალური ეკლესიის არარსებობის, 60-წლიანი წყვდიადის პირობებში მოვლენილი ახალი ტიპის განათლებული და გამოცდილი ქართველი სასულიერო მოღვაწის, სამშობლოსა და მშობლიური ენის ბედზე დაფიქრებული ერისკაცის ნათელი სახე, რომელსაც თავისი საქმიანობით, მრწამსით წარსულსა და თანამედროვეობას შორის გაწყვეტილი კავშირის

აღდგენა დაუსახავს მიზნად. ჩანს, რომ იგი მზად იყო ეკისრა მღვდელმთავრის მძიმე მისია საქართველოს ძირძველ კუთხეში — აწინდელ აფხაზეთში; ამავე დროს თვალი ნოვოროსიისკისაკენ — საქართველოს ისტორიული საზღვრებისაკენ ეჭირა (გვ. 85, 137).

კავკასიელ მთიელებთან ომის პირობებში, რომლის დამთავრებას აფხაზეთის სამთავროს გაუქმება უნდა მოჰყოლოდა, ხელისუფლება არ ჩქარობდა აფხაზეთში ახალი მღვდელმთავრის დანიშვნას. იგი მხოლოდ იხილავდა ამ თანამდებობაზე წარდგენილ კანდიდატურებს. ესენი იყვნენ სინოდალური კანტორის წევრი, ქვაბთახევის მონასტრის წინამძღვარი არქ. ტარასი, ხობის მონასტრის წინამძღვარი არქ. ბესარიონი და აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრის არქიმანდრიტი ალექსანდრე (ოქროპირიძე). საბოლოოდ, არჩევანი ამ უკანასკნელზე გაკეთდა. 1861 წლის 21 ნოემბერს ალექსანდრე ოქროპირიძე აფხაზეთის ეპისკოპოსად დაინიშნა (დოკ. №19); სახელდება მოხდა 1862 წ. 1 მარტს, აფხაზეთის ეპისკოპოსად კურთხევა კი თბილისში, სიონის საკათედრო ტაძარში იმავე წლის 4 მარტს შესრულდა (დოკ. №22).

1863 წლის აგვისტოში ეპისკოპოსი ალექსანდრე ეგზარქოს ევსევის წინაშე ბიჭვინთის ტაძრის აღდგენის დაჩქარების შესახებ აყენებს საკითხს (დოკ. №28, 31). ხელისუფლება აჭიანურებდა მის განახლებას; ამის გამო საეპისკოპოსო კათედრა მუდმივი ადგილსამყოფელისა და საკათედრო ტაძრის გარეშე იყო დარჩენილი. 1867 წლისათვის სოხუმის სამხედრო განყოფილების უფროსმა ვ. გეიმანმა საკათედრო ტაძრის სოხუმში

აშენების წინადადება წამოაყენა. ეპისკოპოსი ალექსანდრე მხარს უჭერდა ამ წინადადებას, მაგრამ მისი რეალიზება დიდი ხნით (1884 წლამდე) გადაიდო. აფხაზეთის მღვდელმთავარმა სოხუმთან ახლოს საკუთარი სახსრებით განაახლა ძველი ეკლესია “მოსახსენებლად იმპერატორის ალექსანდრე მეორის სასწაულებრივი გადარჩენისა 4 აპრილს 1866 წელსა”; 1868 წელს აფხაზეთის ეპისკოპოსმა ასევე საკუთარი სახსრებით სოხუმის სასაფლაოს ეკლესია განაახლა (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 456).

მთლიანად კავკასიაში და მათ შორის აფხაზეთში არსებული ვითარება ხელს არ უწყობდა მისიონერული მუშაობის გაშლას ეპისკოპოს ალექსანდრეს გეგმების შესაბამისად. კავკასიის ომის დამთავრების (1864 წ. 21 მაისი) შემდეგ მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა, რაც აფხაზეთა მონათესავე ჩერქეზულ-ადიღური ტომების (ნაწილობრივ თვით აფხაზების) იძულებით თურქეთში გადასახლებამ, განსაკუთრებით კი აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებამ და მიხეილ შერვაშიძის რუსეთში გადასახლებამ გამოიწვია. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ეპისკოპოსი ალექსანდრე, დეკანოზი ბესარიონ მიქაბერიძე და სხვა სასულიერო პირები დაპატიმრებამდე თან ახლდნენ აფხაზეთის მთავარს (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 446-449). ეს უკანასკნელი სულ მალე (1866 წ. 16 აპრილს) ვორონეჟში გარდაიცვალა. დასაფლავებულია მოქვის ტაძარში — წინაპართა სამკვალეში.

სამთავროს გაუქმება და მთავრის დაღუპვა გახდა ერთ-ერთი მიზეზი აფხაზთა ცნობილი აჯანყებისა 1866 წ., რომელიც სამხედრო ძალის გამოყენებით იქნა ჩახშობილი. მაშინ დაიწყო მასობრივი მაჰაჯირობა — მუსულმანური აღმსარებლობისა და რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი აფხაზების თურქეთში გადასახლება. პირველ რიგში, ეს შეეხო წებელდას, სადაც 1866 წ. ასევე იფეთქა აჯანყებამ. იმპერატორის ნებართვით (1866 წ. ნოემბერი), 1867 წლისათვის 19342 აფხაზს დაატოვებინეს სამშობლო. ეს რიცხვი შეიძლებოდა გაცილებით მეტი ყოფილიყო, რომ არა ქართველი სასულიერო და საერო პირების ძალისხმევა. იმ რთულ და მძიმე ვითარებაში ეპისკოპოს ალექსანდრეს არ შეეძლო მხარი არ დაეჭირა აჯანყების ჩასახშობად გატარებული სამხედრო ზომებისათვის, მაგრამ აფხაზეთის მღვდელმთავარი მაინც დიდად თანაუგრძნობდა რუსეთის მიერ დასაღუპავად განწირულ აფხაზებს. “ამ უბედურ დროს, — ამბობდა ამბროსი ხელაია, — როცა აფხაზთათვის ყველა ქრისტიანის სახელის მატარებელი საზიზღარი იყო, მხოლოდ ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრეს ჰქონდა აფხაზებთან კავშირი, მხოლოდ მას უზიარებდნენ თავიანთ ჭირ-ვარამს, მას ენდობოდნენ” (დოკ. № 75).

ეპისკოპოს ალექსანდრესთან ერთად აფხაზეთში მოღვაწეობდნენ დეკანოზი ბესარიონ (ვასილ) მიქაბერიძე, სხვადასხვა დროს (XIX ს. 40-იანი წლებიდან) ის იყო სამურზაყანოს ბლალოჩინი, ეშკეტის, ლიხნის კარის ეკლესიის მღვდელი და მიხეილ შერვაშიძის სულიერი მოძღვარი; სამურზაყანოში აქტიურ მისიონერულ და საგანმანათლებლო

საქმიანობას ეწეოდა ბლალოჩინი მღვდელი დავით მაჭავარიანი (წარმოშობით იყო გორის მაზრიდან, ისევე, როგორც ეპისკოპოსი ალექსანდრე), რომელსაც განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობა ჰქონდა აფხაზეთის მღვდელმთავართან. სამსახურის გარდა მათ ნათელმძრონობაც აკავშირებდათ — ეპისკოპოსი ალექსანდრე იყო დავით მაჭავარიანის ერთ-ერთი შვილის — დიმიტრის ნათლია. ამ ორი სასულიერო მოღვაწის ახლო ურთიერთობაზე მიუთითებს ჩანართი ოსურ ენაზე დავით მაჭავარიანის წერილში ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი (დოკ. №30; კომენტ. 42).

აფხაზეთში მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენდა 1857 წელს სამეგრელოდან გადმოყვანილი მღვდელი გრიგოლ დადიანი (1836-1898 წწ.) – ერისკაცობაში ალექსანდრე ელიზბარის ძე დადიანი, გენერალ გრიგოლ შერვაშიძის ცოლის — ალათის ძმა. 1858 წლიდან ის იყო ბიჭვინთის, 1859 წლიდან კი აბჟუის ოლქების ბლალოჩინი, 1862 წლიდან – აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრის იღუმენი. 1865 წელს ეხმარებოდა ეპისკოპოს ალექსანდრეს 65 აფხაზის მონათვლაში. 1867 წლიდან გრიგოლ დადიანი სამეგრელოში და კახეთში მოღვაწეობდა, 1886 წ. 25 მარტიდან გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსია, 1898 წლიდან — მოსკოვის სინოდალური კანტორის წევრი.

ეპისკოპოს ალექსანდრეს მმართველობის პერიოდში გამოჩნდნენ პირველი აფხაზი სასულიერო პირები, მათ შორის ყველაზე გამორჩეული იყო ლიხნის მკვიდრი ივანე გეგია, ქართულ-აფხაზური ენების ბრწყინვალე მცოდნე, პედაგოგი, ლიხნის ტაძრის მღვდელი; გახლდათ კომისიის წევრი, რომელმაც

აფხაზური ანბანი შექმნა. შეიძლება დასახელდეს იოანე არგუნი, რომელმაც სასულიერო განათლება მარტვილის მონასტერში მიიღო და მსახურობდა მღვდლად ჯერ ეშქეტში, მერე — ტყვარჩელში. მომავალში საკმაოდ ცნობილი მღვდელი გახდა ალექსანდრე ოქროპირიძის აღზრდილი პეტრე ფილია (კომენტ. 49).

აფხაზეთში ბევრი სხვა ღირსეული სასულიერო პირი მსახურობდა. თვითოეულ მათგანს დიდი წვლილი მიუძღვის აფხაზი ხალხის მნიშვნელოვანი ნაწილის გაქრისტიანებაში, ერის ფიზიკურ და სულიერ გადარჩენაში. 1866-1867 წლების მაჰაჯირობის შედეგად უპირატესად ის რეგიონები დაზარალდნენ, სადაც სხვადასხვა მიზეზების გამო ქართველ მისიონერებს მუშაობის საშუალება არ მიეცათ. ეს იყო წებელდა, დალის ხეობა, ფსხუ, ახჩიფსხუ, აიბგა. აღნიშნული რეგიონები რუსებმა მთლიანად “გაწმინდეს” აფხაზებისაგან. ბიჭვინთის, დრანდისა და ოქუმის ოლქებში, სადაც ქართველმა მისიონერებმა ათასობით ადამიანი მონათლეს, დააარსეს ან განაახლეს ეკლესია-მონასტრები, მაჰაჯირების რიცხვი შედარებით მცირე იყო (სამურზაყანოდან კი არც ერთი ადამიანი არ წასულა მაჰაჯირობაში). ამით აფხაზი ხალხი სრულ განადგურებას გადაურჩა. ეს არის ქართველ მისიონერთა მრავალწლიანი მუშაობის შედეგი, მათი მთავარი დამსახურება (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 452-454).

1863 წლის 8 აგვისტოთი არის დათარიღებული ეპისკოპოს ალექსანდრეს მიერ შედგენილი “აფხაზეთის ეპარქიის სტატისტიკური აღწერა” (დოკ. №29). იგი

რამდენიმე პარაგრაფისაგან შედგება. პირველ პარაგრაფში ავტორი საქართველოს, მათ შორის სამეგრელო-აფხაზეთის რუსეთთან შეერთების ისტორიას მოკლედ მიმოიხილავს. შემდგომ პარაგრაფებში მოცემულია აფხაზეთის აღწერა, ამასთან განხილულია შემდეგი საკითხები: “ფართობი და მოსახლეობა”, “ადგილი და ნიადაგი”, “კლიმატი”, “ტყეები”, “ცხოველები”, “მცენარეულობა”, “მინერალები”, “მიწათმოქმედება”, “ხელოვნური რწყვა”, “მეცხოველეობა”, “მებაღეობა”. “აფხაზეთის ეპარქიის სტატისტიკური აღწერა” შესანიშნავი პირველწყაროა XIX ს. შუახანებში რეგიონის მოსახლეობისა და ფიზიკურ-ბუნებრივი პირობების შესწავლისათვის. უცნობია, რა მიზანს ისახავდა ეპისკოპოსი ალექსანდრე, როცა აღნიშნულ დოკუმენტს ადგენდა. შეგვიძლია მხოლოდ ვარაუდები გამოვთქვათ ამასთან დაკავშირებით. მღვდელმთავარი ხედავდა, რომ აფხაზ ხალხში ქრისტიანობის გავრცელებას და განმტკიცებას სხვა მიზეზებთან ერთად ხელს უშლიდა საერთო ჩამორჩენილობა. მისი დაძლევა კი მხარის ეკონომიკური დაწინაურების გარეშე შეუძლებელი იყო, ვინაიდან “ნეტარება” ადამიანებისა “დამოკიდებულია მათი ცხოვრების პირობებზე” (დოკ. №14 — შესავალი). ვფიქრობთ, სინოდალურ კანტორაში წარდგენილი აღწერით ეპისკოპოსი ალექსანდრე ცდილობდა სასულიერო ხელისუფლების ყურადღების მიპყრობას აფხაზეთის ჩამორჩენილობაზე, მის ეკონომიკურ შესაძლებლობებზე, ამ შესაძლებლობების გამოყენების აუცილებლობაზე და ა.შ.

აფხაზი ხალხის საერთო ჩამორჩენილობაში, ბუნებრივია, განათლებისა და კულტურის დაბალი დონეც იგულისხმებოდა. ფასდაუდებელია ეპისკოპოს ალექსანდრეს პირადი წვლილი ამ სფეროში ჩამორჩენილობის დაძლევის საქმეში. საკუთარი სახსრებით მან ბევრ აფხაზ ყმაწვილს მისცა სოლიდური სასულიერო განათლება, ასწავლა ქართულ-რუსული ენები, გაუკაფა გზა ცხოვრებაში. ასე, მაგალითად, კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების წარმომადგემელმა ნ. ლოღობერიძემ 1864 წ. 12 ნოემბერს თავის ანგარიშში აღნიშნა, რომ მან ნახა “6 ახალგაზრდა აფხაზი, რომლებიც სამეგრელოში — ცაიშის მონასტერში სოხუმის ეპისკოპოსის ყოვლადსამღველო ალექსანდრეს სახსრებით სწავლობდნენ სასულიერო წიგნებს” (დოკ. №32). ცნობილია სია იმ ყმაწვილებისა, (სულ რვა), ვისაც აფხაზეთის ეპისკოპოსმა წლების მანძილზე საკუთარი ხარჯებით მისცა განათლება (დოკ. №37). ცაიშის მონასტერში “მათ ძალიან კარგად შეისწავლეს ქართული საღვთისმსახურო წიგნები; საღვთისმსახურო წიგნები თბილისიდანაც იქნა გამოწერილი, — წერს ეპისკოპოსი ალექსანდრე, — ხსენებული მოსწავლეებიდან სამმა ძალიან კარგად ისწავლა გალობა. 1862, 1863 და 1864 წლებში ხსენებული მოსწავლეებისათვის გურიიდან გამოვიწერე და დავიქირავე მგალობელი ნანო ხავთასი. ამ მგალობელ ხავთასს, რომელიც გურიის ეპისკოპოს გაბრიელის მგალობელთა რიგებიდან არის, ყოველწლიურად, გარდა ჯამაგირისა ვუხდი ას-ას ვერცხლის მანეთს. საერთოდ, ხსენებული აფხაზები — ჩემი საშინაო

მოსწავლეები, ძალიან კარგად გალობენ, კითხულობენ და საუბრობენ ქართულად, საუბრობენ მეგრულად. ისინი აგრეთვე რიგიანად კითხულობენ, წერენ და საუბრობენ რუსულად. ზოგიერთი მათგანი მედავითნედ გამოდგება...” ეპისკოპოს ალექსანდრეს აფხაზი მოსწავლეები ქართულ და აფხაზურ ენებს ასწავლიდნენ მოსკოვის სასულიერო აკადემია დამთავრებულ მღვდელმონაზონ იონას, რომელსაც აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველის თანამდებობა უნდა დაეკავებინა. ამ სასწავლებელში აპირებდნენ სწავლის გაგრძელებას ეპისკოპოს ალექსანდრეს მოსწავლეებიც. “ისინი იქნებიან მშვენიერა სასწავლებლისა, — წერდა აფხაზეთის ეპისკოპოსი; — ამ მოსწავლეების სახით მე პირველად ჩავუყარე საფუძველი ჭაბუკების კაპიტალურ სასულიერო განათლებას აფხაზეთში. ვიმეორებ, ვქენი სიკეთე, რამდენადაც შემეძლო სამეცნიერო მოღვაწეობის, განათლებისა და უმაღლესი აღზრდის მისაღებად მოსწავლეთა მომზადების სარბიელზე. ყველგან მსუფვემა და ყოვლის მხილველმა ღმერთმა უწყის რამდენი მქონდა სურვილი აფხაზეთისთვის ზნეობრივი და გონებრივი განათლება მიმეცა” (დოკ. №37).

ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ სწავლა-განათლების საქმეს აფხაზთა შორის სწორედ ეპისკოპოსმა ალექსანდრემ ჩაუყარა საფუძველი. ბიჭვინთის სასულიერო სასწავლებლის გახსნის თუ აღდგენის თაობაზე კრებულში შეტანილ მრავალრიცხოვანი დოკუმენტები აფხაზეთის ეპისკოპოსის სამომავლო საგანმანათლებლო გეგმებზეც

მიუთითებენ. იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მომავალ სასწავლებელში ქართული და აფხაზური ენების შესწავლის საქმეს, ეგზარქოსისგან მოითხოვდა მღვდელ იოანე გეგიას დანიშვნას სასულიერო სასწავლებელში აფხაზური ენის მასწავლებლად (დოკ. №39); არანაკლებ მზრუნველობას იჩენდა რუსული ენის მიმართაც (დოკ. №42).

მიმოწერა 1867 წ. ბიჭვინთაში სასულიერო სასწავლებლის გახსნის საკითხებზე (ამ სასწავლებელში პატარა ბესარიონ ხელაიასაც უნდა ესწავლა — დოკ. №37) მიმოწერად დარჩა, სასწავლებელი კი ხელისუფლებემ არა და არ გახსნა, რადგან “ეს გაადლიერებდა იქ ქართველების გავლენას” (გივი როგავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 37). მაშინ, როცა აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის გახსნის საკითხი პრინციპში უკვე გადაწყდა დადებითად, სოხუმის სამხედრო განყოფილების უფროსმა ვ. გეიმანმა მეფისნაცვალს — მიხეილ რომანოვს მოხსენება წარუდგინა (1867 წ. 14 ნოემბერი) აფხაზეთში ქრისტიანული სარწმუნოების მდგომარეობისა და მისი განმტკიცებისათვის აუცილებელი ზომების შესახებ. გენერლის აზრით, ქრისტიანობის წარუმატებლობის ერთ-ერთ მიზეზს “გაუგებარ ქართულ ენაზე” ღვთისმსახურება, სკოლებში კი “აფხაზი ბავშვებისათვის სრულიად უცხო ქართულ ენაზე” სწავლება წარმოადგენდა; ვ. გეიმანს არ მოსწონდა თუ რა გარემოებაში და როგორ ატარებდა ღვთისმსახურებას “ძველ და ჭუჭყიან სამოსში გამოწყობილი” აფხაზეთის ეპისკოპოსი (ღვთისმსახურების ბრწყინვალეების უზრუნველყოფას

სულ ითხოვდა ეპ. ალექსანდრე – გვ. 86-87, 137). მდგომარეობის გამოსასწორებლად, სოხუმის სამხედრო განყოფილების უფროსის აზრით, საჭირო იყო აფხაზეთის ეპარქიის გაუქმება მოსახლეობის სიმცირის გამო და ორი საბლალოჩინოს დაფუძნება, რომლებსაც საერთო ხელმძღვანელობას უფროსი ბლალოჩინი გაუწევდა; ამ თანამდებობაზე საუკეთესო კანდიდატად მას მიაჩნდა დავით მაჭავარიანი, რომელმაც სამურზაყანოში მრავალწლიანი მოღვაწეობით იმპერიული ხელისუფლების დიდი ნდობა მოიპოვა. იგი უნდა გამხდარიყო აფხაზეთში უმაღლესი სასულიერო პირი. გათვალისწინებული იყო ასევე გაუქმებული ეპარქიის იმერეთის ეპისკოპოს გაბრიელისათვის დაქვემდებარება, ძველი ტაძრების აღდგენა, სკოლების დაფუძნება “უფრო მყარ (ე.ი. რუსულ — ჯ.გ.) საფუძველზე”, გამორჩეული მოსწავლეების სტავროპოლის სასულიერო სემინარიაში გაგზავნა და ა.შ. (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 932-937).

ამ მოხსენებით, რომელიც ეგზარქოსმა ევსევიმ მოიწონა (განსაკუთრებით ეპისკოპოს ალექსანდრეს აფხაზეთიდან გაწვევა), შეიძლება ითქვას, იწყება აფხაზეთში მიზანმიმართული რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარება, რომელიც შემდგომში უფრო გამკაცრდა. აღნიშნულ პოლიტიკას შეეწირა აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელიც, სადაც ქართული, აფხაზური და რუსული ენები თანაბარ დონეზე იყო დაყენებული (რუს მოსწავლეებსაც კი აფხაზური ენა უნდა ესწავლათ. – დოკ. №42).

კავკასიის საერო და სასულიერო ხელისუფლება აფხაზეთის ეპარქიის რეორგანიზაციის გეგმის შემუშავებას შეუდგა. წინასწარ იყო გადაწყვეტილი ეპისკოპოს ალექსანდრეს აფხაზეთიდან გადაყვანის საკითხი. ქართული და აფხაზური ენებისათვის მზრუნველი მღვდელმთავარი ვერ ჯდებოდა იმ პოლიტიკაში, რომელიც ვ. გეიმანის ზემოთხსენებულ მოხსენებაში იყო ჩამოყალიბებული. ეპისკოპოს ალექსანდრეს არ ენდობოდნენ და უფრო ადრეც სურდათ მისი აფხაზეთიდან გაწვევა. ვფიქრობთ, ამ მიზნით იყო ინსპირირებული მღვდელმთავრის წინააღმდეგ აფხაზეთის სამღვდლოების “საჩივარი” კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების სახელზე (1865 წ. 20 მაისი). დოკუმენტს ხელს აწერდნენ აფხაზეთის კათედრის მღვდელმონაზონი ბესარიონი (მიქაბერიძე), მღვდლები: ტამიშის — გიორგი ახვლედიანი, ეშკეტის — გიორგი ჭარაია, მოქვის — სპირიდონ ჩხიკვაძე, კვიტოულის — იულონ თოფურია, ილორის — ზოსიმე ხელაია, ათარის — ანტონ გრიგოლია, შუაწყლის — გიორგი გეგეჭკორი, აცის — მიხეილ სახოკია, ლიხნის — იოანე გეგია, დურიფშის — იოანე თვალთვაძე, ბადიქითას — თადეოზ სარსანია, ფოქვეშის — ისაია საჯაია. საჩივარი სინოდალურ კანტორას გადაეგზავნა, რომელმაც 1865 წ. 15 სექტემბერს ეპისკოპოს ალექსანდრესაგან “სათანადო ახსნა-განმარტება” მოითხოვა. გაირკვა, რომ “საჩივარი” შეუდგენიათ და მღვდლებისათვის მოტყუებით ხელი მოუწერინებიათ ილუმენ გრიგოლს (დადიანი), ბესარიონ მიქაბერიძეს, გიორგი ახვლედიანს, იულონ თოფურიას და ანტონ

გრიგოლიას. დანარჩენმა ცხრა მღვდელმა დაადასტურა, რომ მათ არ იცოდნენ რას აწერდნენ ხელს, რომ შეცდომაში არიან შეყვანილი, ეპისკოპოს ალექსანდრესთან კი არავითარი პრეტენზია არა აქვთ; რომ, პირიქით, იგი ყველანაირად ხელს უწყობდა მათ ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში და ა.შ. (ცსია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 64847, ფ. 1-9).

1868 წელს აფხაზეთში ადმინისტრაციული რეფორმა განხორციელდა. სამთავროს გაუქმებისთანავე სოხუმის სამხედრო განყოფილების შემადგენლობაში შეყვანილი სამი ოლქისა (ბზიფის, სოხუმის, აბჟუის) და ორი საბოქაულოს (სამურზაყანოს, წებელდის) ნაცვლად, 1866 წელს ოთხი ოლქი (ბიჭვინთის, წებელდის, დრანდის, ოქუმის) ჩამოყალიბდა; 1868 წელს კი შეიქმნა ორი ოლქი, რომლებიც უბნებად იყოფოდნენ. ბიჭვინთის ოლქი მოიცავდა გუდაუთისა და გუმისთის უბნებს; ოჩამჩირის ოლქი კი კოდორისა და სამურზაყანოს უბნებისაგან შედგებოდა. ცალკე მმართველობა ჰქონდა წებელდას. ადმინისტრაციულმა რეფორმამ დააჩქარა ეპარქიის რეორგანიზაცია. ვინაიდან არ არსებობდა აფხაზეთი, არც აფხაზეთის ეპარქია უნდა არსებულიყო, მითუმეტეს ქართული ღვთისმსახურებით.

1868 წლის 20 აპრილს კავკასიელ მთიელთა სამმართველოში გენერალ ი. ბარტოლომეის, ეპისკოპოს გაბრიელისა და სხვათა მონაწილეობით ჩატარდა თათბირი, სადაც განიხილეს საკითხი აფხაზეთში ქრისტიანობის განმტკიცებისათვის აუცილებელი ზომების შესახებ. გადაწყდა, ეთხოვოს ეპისკოპოს გაბრიელს აფხაზეთის სამრევლოების მიმოხილვა,

არსებულ პრობლემებში გარკვევა და სათანადო წინადადებების წარდგენა კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების საბჭოში. აღნიშნული გადაწყვეტილების შესასრულებლად ეპისკოპოსმა გაბრიელმა აფხაზეთში 1868 წ. მაის-ივნისში იმოგზაურა.

ამ დროიდან ეპისკოპოსი ალექსანდრე ფაქტიურად უკვე არ ასრულებდა აფხაზეთის მღვდელმთავრის მოვალეობას. 1868 წ. ივნისში იგი თბილისში გაიწვიეს, თუმცა ფორმალურად კიდევ ერთი წელიწადი რჩებოდა ძველ თანამდებობაზე. ქალაქის საზოგადოებამ ღრმა პატივისცემის ნიშნად ეპისკოპოს ალექსანდრეს 1868 წ. 10 ივნისს გულთბილი ადრესი მიართვა (დოკ. №46). გენერალმა გრიგოლ შერვაშიძემ, შეიტყო რა აფხაზეთის ეპისკოპოსის მოსალოდნელი განთავისუფლების შესახებ, 1868 წ. 17 მაისს სთხოვა მას ნებართვა “გეახლოთ და თაყვანის ვსცე მეუფებასა თქვენსა, ვითარცა ითხოვს მოვალეობა ჩემი” (დოკ. №45).

1868 წლის 15 ივნისს მღვდელი ივანე ალექსეევი ეპ. ალექსანდრეს წერდა, რომ სოხუმისა და აფხაზეთის მცხოვრებნი სინანულს გამოთქვამენო აქედან თქვენს გამგზავრებასთან დაკავშირებით, რომ ამის გამო შეწუხებული იყო «любящий Вас и любимый Вами паства» (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. აღ. ოქროპირიძის ფონდი, ს. 425). 1868 წლის 28 ივნისს მღვდელმონაზონი ანტონი (დგებუაძე), მეუფეს აცნობებდა რა სოხუმში დატოვებული მისი ნივთების გაყიდვისა და სახლის გაქირავების შესახებ, წერდა: “სხვებრ გახლავართ შეწუხებული თქვენის მეუფების

მოშორებით. ყველანი ოჯახებით და ერთობით მრავალნი პირნი აქ სოხუმში მცხოვრებნი დიდის სასოებით თაყვანისცემას და მარჯვენათა ანბორებით ლოცვა-კურთხევას გამოითხოვს თქვენის მეუფებისგან (იქვე, ს. 445). სოხუმიდან გამგზავრების წინ ეპისკოპოსმა საკუთარი ბიბლიოთეკა აფხაზეთის მომავალ სასულიერო სასწავლებელს (რომელიც არ გახსნილა) გადასცა (იქვე, ს. 419). მიუხედავად თბილისში გადაყვანისა, იგი ინარჩუნებდა კავშირს აფხაზეთთან, აქაურ სამღვდელოებასთან (დოკ. №№ 47, 51 და ა.შ.)

1869 წლის 30 მაისს იმპერატორის ბრძანებულებით გორის ეპისკოპოსი გერონტი (აფხაზეთის ყოფილი ეპისკოპოსი, რომელიც თავის დროზე ალექსანდრე ოქროპირიძემ შეცვალა), განთავისუფლდა თანამდებობიდან პენსიაზე გასვლასთან დაკავშირებით და მის ადგილზე ამჯერადაც ეპისკოპოსი ალექსანდრე დაინიშნა. იმავე ბრძანებულებით ეპ. გაბრიელს აფხაზეთის ეპარქიისა და სამურზაყანოს საბლალოჩინოს ეკლესიების მართვა დაევალა (დოკ. №54). ალექსანდრე ოქროპირიძე ერთდროულად გახდა საქართველოს ეპარქიის ვიკარი, რომლის მოვალეობასაც, უწმინდესი სინოდის 1843 წლის 30 აგვისტოს ბრძანებულების შესაბამისად, ეგზარქოსის დავალებების შესრულება და სინოდალური კანტორის სხდომებზე შეძლებისდაგვარად დასწრება (როგორც კანტორის წევრისა) წარმოადგენდა (ცსია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 27140, ფ. 4).

გორის ეპისკოპოსად დანიშვნის შემდეგაც მეუფე ალექსანდრე აფხაზეთთან მჭიდრო კავშირს ინარჩუნებდა, თუმცა მხოლოდ ერთხელ იყო ჩამოსული ყოფილ სამწყსოში (1888 წ. აგვისტოში), ისიც მხოლოდ ახალ ათონში (დოკ. №66). ხშირად იღებდა ინფორმაციას აქ არსებული ვითარების შესახებ. ეს კარგად ჩანს დეკანოზ დავით მაჭავარიანის და სხვათა წერილებიდან. 1872 წლის 28 ნოემბერს დეკანოზი აცნობებდა სოფელ აკაფაში ჩამოსული ვილაც “ემშაკი კაცის” შესახებ, რომელიც მოსახლეობაში მოტყუებით ისლამს ავრცელებდა (დოკ. №56). 1877 წ. 1-5 ივნისს დეკანოზმა დ. მაჭავარიანმა და მღვდელმა ტიმოთე სახოკიამ ეპისკოპოსს თურქეთთან ომის შედეგად ქ. სოხუმის გადაწვის, სოფლებში ეკლესიების აოხრების, მოგვიანებით (1882 წ. 28 ნოემბერს) კი მათი აღდგენის შესახებ შეატყობინეს (დოკ. №№58, 59). ალექსანდრე ოქროპირიძემ დავით მაჭავარიანისაგან (1885 წ. 12 ოქტომბრის წერილი) აფხაზეთში ეგზარქოსის ჩამოსვლისა და ადგილობრივ კათედრაზე რუსი ეპისკოპოსის მოსალოდნელი დანიშვნის თაობაზე ინფორმაცია მიიღო (დოკ. №63). რუსი ეპისკოპოსის მოსალოდნელ დანიშვნას, აფხაზეთში გახშირებულ სიკვდილიანობას ეხება დეკანოზის 1886 წ. 30 დეკემბრის წერილი (დოკ. №64). 1893 წ. 20 ოქტომბრის წერილში მეუფისადმი დეკანოზი სოხუმის ეპისკოპოსად პეტრეს დანიშვნისა და სოხუმის საკათედრო ტაძრის გაფართოების შესახებ იწერებოდა (დოკ. №71). შემდგომ წერილებში (1894 წ. 1 იანვარი, 1895 წ. 4 აპრილი) დეკანოზი დ. მაჭავარიანი დადებითად ახასიათებდა ეპისკოპოს პეტრეს

მოდვაწეობას, რომელიც სულ მალე სოხუმს მოაშორეს და მის ნაცვლად “მლიერ კარგი (?), მაგრამ კარგად მოხუცებული” მღვდელმთავარი (ეპ. არსენი) დანიშნეს (დოკ. №№72, 74). დავით მაჭავარიანი 1892 წ. 20 ოქტომბერს მეუფე ალექსანდრეს სოხუმის ეპისკოპოს აგაფოდორის რუსეთში შესაძლო გადაყვანის შესახებ წერდა და დასძენდა: “ვინიცობაა ეს ხმა მართალი გამოდგეს, მაშინ თქვენ რომ ინებებდეთ აფხაზეთში გადმოსვლას, ვგონებ, ურიგო არ იყოს. აქ დამოუკიდებელ მღვდელმთავრად იქნებით და უფრო თავისუფალი და, იმედია, უნაყოფოთაც არ დარჩეს თქვენი ღვაწლი ამ ქვეყანაში, რომელსაც ზედმიწევნით იცნობთ (დოკ. №69). ეპისკოპოს ალექსანდრეს სოხუმის ეპარქიაში დაბრუნების საკითხი, სამწუხაროდ, არც დასმულა.

ალექსანდრე ოქროპირიძე, როგორც საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის წევრი, უამრავ თხოვნას იღებდა აფხაზეთიდან. ილორის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდელმა ზოსიმე ხელაიამ აფხაზეთის ყოფილი მღვდელმთავარი ორჯერ (1872 წ. 17 ნოემბერი და 1873 წ. 15 დეკემბერი) შეაწუხა დედის პენსიის დანიშვნასთან დაკავშირებით (დოკ. №№55, 57). მამა-შვილ დავით (1880 წ. 27 აპრილი) და კონსტანტინე (1893 წ. 11 მარტი) მაჭავარიანებს სრულიად განსხვავებული მიზნებისათვის აფხაზეთის ეპარქიის დაფუძნებასთან დაკავშირებული საკითხები აინტერესებდათ (დოკ. №№60, 70). 1890 წ. 4 ნოემბერს გენერალ-მაიორი ზურაბ ჩქოტუა მის მიერ საბერიოში აშენებული ეკლესიის კრებულისათვის ხელფასის დანიშვნას ეპისკოპოს ალექსანდრეს სთხოვდა (დოკ.

№67). დეკანოზ დავით მაჭავარიანის შუამდგომლობით (1894 წ. 20 აგვისტო) მასვე უნდა გადაეწყვიტა ოტობაიელი მღვდლის შვილის — ალექსანდრე რურუას მასწავლებლად დანიშვნის საკითხიც (დოკ. №73). ქ. არმავირში საცხოვრებლად გადასული დრანდის მონასტრის ყოფილი რუსი წინამძღვარი — ილუმენი ვარლამიც კი ქართველ ეპისკოპოს ალექსანდრეს (და არა რუსებს) სთხოვდა დახმარებას (1888 წ. 19 ივლისი) მონასტრის აღდგენისას დახარჯული საკუთარი თანხების ნახევრის (ანუ 12 ათასი მანეთის) ანაზღაურებასთან დაკავშირებით (დოკ. №59). კრებულში შეტანილია მშვენიერი ქართულით შედგენილი დოკუმენტი — აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მიხეილ შერვაშიძის ქალიშვილის, ეპისკოპოს ალექსანდრეს ნათლულის — თამარის მიერ 1892 წ. 11 აპრილს ნათლიასადმი გაგზავნილი წერილი (დოკ. №68). რამდენიმე დოკუმენტი პირად საკითხებს, კერძოდ სოხუმში ეპ. ალექსანდრეს კუთვნილი მიწის ნაკვეთის, სახლის, ასევე წიგნების გაყიდვას ეხება (დოკ. №№58, 60, 61).

ეპისკოპოსი ალექსანდრე სხვადასხვა თანამდებობაზე გულმოდგინე სამსახურისათვის 1871 წ. 22 ოქტომბერს წმ. ანას პირველი ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა; 1878 წელს იგი კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების კომიტეტის წევრად დაამტკიცეს.

1882 წლის 2 აპრილიდან 1886 წლის 2 მარტამდე ეპისკოპოსი ალექსანდრე გურიის ეპარქიას მართავდა, რის შემდეგაც კვლავ გორის ეპისკოპოსის ძველ თანამდებობას დაუბრუნდა. გურიის ეპარქიაში

სამსახურისათვის მას მოციქულთა სწორის – ვლადიმირის მეორე ხარისხის ორდენი ებოძა.

1886 წლის 7 მარტიდან ეპისკოპოსი ალექსანდრე ერთდროულად დავით გარეჯის მონასტრის წინამძღვარია, 1887 წლის 3 მარტიდან კი მის მიერ აღდგენილ შიო-მღვიმის მონასტერს ხელმძღვანელობდა.

1893 წლის 15 მაისს იმპერატორმა ალექსანდრე მესამემ ეპისკოპოსი ალექსანდრე დააჯილდოვა სიგელით, რომელშიც ნათქვამია: “ყურად ვიღე რა თქვენი ხანგრძლივი წარჩინებული და გულმოდგინე სამსახური მართლმადიდებელი ეკლესიის სასარგებლოდ, გიწყალობებ ამასთანავე წარმოგზავნილ ძვირფასის ქვებით მოჭედილს გულზედ დასაკიდ სამღვდელმთავრო ხატსაო”. გარდა ამისა ეპისკოპოსმა ალექსანდრემ 1882 წ. 23 ივნისს დაჭრილ და ავადმყოფ მემართა მზრუნველი საზოგადოებისაგან წითელი ჯვარი მიიღო; იმპერატრიცა მარია ალექსანდრეს ასულის სახელზედ დაარსებულმა უსინათლოთა სამზრუნველოს საბჭომ მას სიკვდილამდე გულზე სატარებლად 1896 წ. 5 იანვარს ოქროს ნიშანი უბოძა.

1896 წლის 12 მაისს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ ეპ. ალექსანდრე საპატიო წევრად აირჩია “ნიშნად პატივისცემისა იმ დიდი ღვაწლისათვის, რომელიც მას მიუძღვის საქართველოს წინაშე როგორც იმითი, რომ ჰბეჭდავს წარჩინებულთა სასულიერო მწერალთა თხზულებათ, აახლებს შესანიშნავ დანგრეულ ტაძართა და ცდილობს აღადგინოს ძველი ქართული გალობა და ამისათვის ყოველგვარს ღონისძიებასა ჰდონობს, ისე

იმითი, რომ ხელს უწყობს საქართველოს ხალხის გონებრივს განვითარებას და თავისის ხარჯით ჰზრდის ბევრს ობოლს სხვადასხვა სასწავლებელში” (გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ყოვლადსამღვდელო ალექსანდრე, გვ. 26-27; სიტყვები და წერილები ყოვლადსამღვდელო ალექსანდრეზე, გვ. 79-80).

1898 წ. 5 აპრილს გაზეთმა “ცნობის ფურცელმა” (№500)პირველ გვერდზე გამოაქვეყნა ორი ვრცელი ინფორმაცია ალექსანდრე ოქროპირიძის გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად (ეს იყო მხცოვანი მღვდელმთავრის ბოლო ოფიციალური თანამდებობა) და მისი ძმისშვილის — არქიმანდრიტ ლეონიდე ოქროპირიძის გორის ეპისკოპოსად დანიშვნის შესახებ. 1898 წ. 17 მაისს სიონის საკათედრო ტაძარში ჩატარდა ეპ. ალექსანდრეს გაცილებასთან დაკავშირებული პარაკლისი, რომელიც ეპისკოპოსმა ლეონიდემ გადაიხადა; სიტყვა ილია ჭავჭავაძემ წარმოთქვა; გამოვიდა ეპ. ალექსანდრეც. თავის მოკლე სიტყვაში გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსმა ხალხს სარწმუნოების შენარჩუნებისაკენ, ეკლესიის სიყვარულისაკენ, მორჩილებისაკენ, სასიქადულო წინაპართა ანდერძის დაცვისაკენ მოუწოდა. შეკრებილმა საზოგადოებამ საყვარელ მღვდელმთავარს საჩუქრად მიართვა მოსკოვიდან გამოწერილი კვერთხი წარწერით: “**ალილე კვერთხი ესე და წაიყვანე ერი ჩვენი გზასა სიმართლისასა. 15 მაისი 1898 წ.**” (ცნობის ფურცელი, 1898, 19 მაისი). ქართულმა საზოგადოებამ და სამღვდელოებამ 1902 წლის 4 მარტს ალექსანდრე ოქროპირიძეს ეპისკოპოსად (აფხაზეთისა) კურთხევის 40 წელი მიულოცა (ცნობის ფურცელი, 1902, 3, 7 და 9

მარტი). გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად მოღვაწეობის პერიოდში ალექსანდრე ღიად დაუპირისპირდა ქართველი ერის გათიშვის, სამეგრელოდან ქართული ენის გამოდევნის იმპერიულ პოლიტიკას, რომელიც ი. ვოსტორგოვის ხელით ხორციელდებოდა. ეს დაპირისპირება მძაფრად გამომჟღავნდა 1902 წლის აპრილშიც, როცა ჯერ აფხაზეთში, მერე კი სამეგრელოში ეგზარქოსი ალექსი ი. ვოსტორგოვის თანხლებით სტუმრობდა და ქართულ-მეგრულ ენებს შორის განსხვავებას “სწავლობდა” (იხ. Прибавление к Духовному Вестнику Грузинскаго Экзархата, 1903, №22, с. 10-47; 1904, №1-2, с. 20-36; Духовный Вестник Грузинскаго Экзархата, 1904, №4, с. 26-41 — ი. ვოსტორგოვის წერილები). დასავლეთ საქართველოდან თბილისში დაბრუნებულმა ეგზარქოსმა უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორ კ. პობედონოსცევს საიდუმლო წერილი გაუგზავნა აფხაზეთში ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის – არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას, გურია-სამეგრელოში კი ეპისკოპოს ალექსანდრეს “ანტისახელმწიფოებრივი” მოღვაწეობის შესახებ. “სენაკის მაზრის უფროსი სავსებით კონფიდენციალურად მატყობინებს — წერდა ეგზარქოსი ალექსი, — რომ გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ყოვლადსამღვდელო ალექსანდრე ღია შეკრებებზე თავადების თანდასწრებით ზოგჯერ საკუთარ თავს რუსი ხალხისა და რუსული ხელისუფლების მისამართით უხამსი გამოხდომის უფლებას აძლევს, მოუწოდებს თავადებს გაერთიანდნენ თავისუფლების დასაცავად” (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 26435, ფ. 1-2). ვფიქრობთ, ეგზარქოსის ამ

წერილმა ობერ-პროკურორისადმი დიდწილად განაპირობა 1903 წლის ნოემბერში გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოს ალექსანდრეს სამსახურიდან დათხოვნა და მის ადგილზე რუსოფილობით ცნობილი დიმიტრი აბაშიძის დანიშვნა. ქ. ფოთის მოურავმა ნიკო ნიკოლაძემ და ქალაქის საზოგადოებამ ადგილობრივ სამღვდელთაგან ერთად 1903 წ. 30 ნოემბერს გულთბილი გაცილება მოუწყვეს ეპისკოპოს ალექსანდრეს (ცნობის ფურცელი 1903, 23 ნოემბერი, 3 დეკემბერი).

ცხოვრების დარჩენილი წლები ერის საყვარელმა მოძღვარმა შიო-მღვიმის მონასტერში გაატარა. მასზე დამთრგუნველად იმოქმედა დიდი ილიას ვერაგულმა მკვლელობამ 1907 წლის 30 აგვისტოს (12 სექტემბერს). სულ მალე — 1907 წლის 9 (22) ნოემბერს გამოჩენილი სასულიერო მოღვაწე ალექსანდრე ოქროპირიძე გარდაიცვალა. დიდი პატივით დაიკრძალა შიო-მღვიმის მონასტერში 16 (29) ნოემბერს. იმ დღეს სიტყვით გამოსულმა არქიმანდრიტმა ამბროსი ხელაიამ საზოგადოებას შეახსენა მეუფის აფხაზეთში მოღვაწეობისა და იმ უზარმაზარი ნდობის შესახებ, რომლითაც იგი სარგებლობდა აფხაზთა შორის (დოკ. №75).

1995 წლის 17 სექტემბერს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმ. სინოდის კრებამ მოისმინა ცხუმ-აფხაზეთის მთავარეპისკოპოსის დანიელის (დათუაშვილი) მოხსენება ახალი წმინდანების კანონიზირების შესახებ. კრების განჩინებით, სხვა ღირს მამებთან ერთად წმინდანად შეირაცხა ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე)

წმინდა მღვდელმთავრის სახელწოდებით (გაზ. მაღლი. 1995, 30 სექტემბერი); დაწესდა ხსენების დღე — 26 ოქტომბერი (8 ნოემბერი).

წინამდებარე კრებული წარმოადგენს წმინდა მღვდელმთავარ ალექსანდრეს აფხაზეთში მოღვაწეობის, აფხაზეთთან მისი შემდგომი კავშირ-ურთიერთობების დოკუმენტური გაშუქების პირველ მცდელობას აქედან გამომდინარე ღირსებებითა და გარდუვალი ხარვეზებით, რომლებსაც იმედია, სპეციალისტები ობიექტურად შეაფასებენ; იგი განკუთვნილია სასულიერო პირებისათვის, მეცნიერებისათვის, უმაღლეს სასწავლებელთა სტუდენტებისათვის, დაინტერესებული მკითხველისათვის.

მაღლობას მოვახსენებ ფოტომასალის მოწოდებისათვის საპატრიარქოს პრესსამსახურის თანამშრომელს ბატონ ლუარსაბ ტოგონიძეს, გაწეული დახმარებისათვის ბატონებს დავით. ჟვანიას და სიმონ გოგიძეს.

პირთა საძიებელი შეადგინეს რუსუდან ხარეზავამ, სალომე გამახარამ და სოფიო გამახარამ.

პროფესორი ჯემალ გამახარია.

Епископ Александр (Окропиридзе) и Абхазия

Крупный духовный деятель Александр Окропиридзе служил в Абхазии в 50-60-х годах XIX века. Это был переломный период в политике России в отношении Грузии. Навсегда завершилась лояльная политика, связанная с именем наместника на Кавказе М. Воронцова (1844-1854г.г.) и продиктованная сложным международным («Восточный вопрос») и внутренним (активизировавшаяся война горцев против русских поработителей) положением России, требовавшем обеспечения жизненно важной в этих трудных для империи условиях поддержки грузин; после упразднения последних остатков государственности Грузии – Мегрельского (1857г.) и Абхазского (1864г.) княжеств, этнической чистки и геноцида народов Кавказа Россия осторожно, но четко встала на путь руссификации Грузии. С другой стороны, в стране начался новый этап национально-освободительного движения во главе И. Чавчавадзе. Епископ Александр (в миру Алексей Давидович Окропиридзе) являлся виднейшим представителем этого движения, в известном смысле даже его предвестником (его взгляды по вопросам возрождения и значения грузинского языка и т.д. – док. №№14, 17).

Либеральная политика наместника М.Воронцова предусматривала отправку в Абхазию в качестве миссионеров туземцев–грузин. «Невозможно быть теплее в православной вере, как вообще грузины и имеретинцы,

а из других племен те, которые воспитаны в Тифлисе, - писал М.Воронцов 26 марта 1851г. –Для сообщения же с жителями, для разговоров и для увещания их, туземцы несравненно более склонны и будут всегда полезнее, нежели русские»(Акты,т.10,с.230-232). Благодаря этой политике, молодой, образованный иеромонах Александр Окропиридзе получил назначение в Абхазию. С изменением же политики позже он вынужден был покинуть этот край.

Жизнь и деятельность епископа Александра исследована весьма слабо. Изучение данного вопроса пока еще остается на уровне публиковавшихся при жизни архиерея газетных статей. Большинство из них собрал и на грузинском языке отдельной книгой издал З. Чичинадзе (Гурийско-Мингрельский епископ преосвященный Александр. Тифлис, 1903); произнесенные видными грузинскими духовными и светскими деятелями речи на похоронах еп. Александра и другие материалы о нем вошли в новый грузинский сборник З. Чичинадзе (Речи и письма о преосвященном Александре).

Биография Александра Окропиридзе очень кратко освещается в энциклопедических и газетных статьях, в справочных или популярных изданиях; их авторами являются Б.Ломинадзе, М.Бердзенишвили,Г.Тухарели, В.Гургенидзе, Р.Давидов,В.Кикнадзе,З.Абашидзе и другие. В большинстве из них лишь бегло и кратко указываются о деятельности преосвященного Александра в Абхазии. Его большим заслугам в деле восстановления древнего грузинского церковного пения посвящена

отдельная глава в монографии И.Тавберидзе «Грузинские деятели XIX века и церковное пение» (Тб., 2005, с. 21–38). Об абхазском периоде педагогической деятельности Александра Окропиридзе опубликована небольшая статья Г.Рогава (Абхазский Вестник, 2000, №4, с. 35–37. На груз. яз.).

Совершенно очевидно, что научное изучение деятельности Александра Окропиридзе, если не примем во внимание работ И.Тавберидзе и Г.Рогава, пока еще не начато. Настоящий сборник, по существу, является первой попыткой документального изучения просветительской и миссионерской деятельности видного грузинского архиерея-Александра в северо-западной Грузии – Абхазии.

* *

*

Александр Окропиридзе родился в 1824 году в с. Дисеви Горийского уезда в семье местного священника. После окончания Горийского духовного училища (1839 г.) продолжил учебу в Тифлисской духовной семинарии. Завершив ее полный курс, сразу же – 8 июля 1845 г. – в Тифлисском преображенском монастыре пострижен в монашество. В 1846–1850 годах Александр Окропиридзе – студент Казанской духовной академии, которую в сане иеромонаха (с 9 октября 1849 г.) окончил успешно, получив степень кандидата богословия. С 15 февраля 1851 года некоторое время преподавал в Тифлисской духовной семинарии. Его целенаправленно готовили

для службы в Абхазии; 15 апреля 1851 г. (оставаясь в Тифлисе) он назначается смотрителем еще неоткрытого Абхазского духовного училища (открыта 30 мая 1851 г.) и иеромонахом в свите епископа Абхазского. Для обогащения приобретенного в семинарии опыта с 28 июля по 28 сентября 1851 г. иеромонах Александр временно служил инспектором и преподавателем Кутаисского духовного училища. Из Кутаиси он перешел в Абхазию. С конца 1851 г. и до осени 1852 года, т.е. до фактического открытия Абхазского духовного училища в с. Лыхни, Александр находился в Илори, где в основном за собственные средства открыл временную школу и обучал абхазских детей, готовя их для продолжения учебы в будущем Лыхненском четырехклассном духовном училище. За это 8 мая 1852 г. он награждается набедренником (док. № 21).

Духовное училище в Лыхни начало функционировать 25 сентября 1852 г. (док. № 1). Тогда открылся лишь первый класс. Открытие же второго класса возможно было, как писал епископ Абхазский Герман 27 сентября 1852 г., лишь в том случае, если «на свой счет поедут в Соуксы Илорские мальчишки (так как сумма на содержание учеников еще не ассигнована), которых в прошлый год обучали и которых как подготовленных, уже можно перевести во второй класс...» (док. №1).

Духовному училищу владетель Абхазии Михаил Шервашидзе передал дом на 40 детей; он выделил еще два дома – один для архиерея, другой – для причты местной церкви. Епископ Герман половину выделенного

для него дома уступил смотрителю училища Александру.

По данным иеромонаха Александра, в январе 1853 г. в Абхазском духовном училище обучалось 11 детей; в дальнейшем их число увеличилось до двадцати (док. №№3, 43). О них заботился как владелец (док. №5), так и особенно смотритель училища, которому 7 февраля 1853 г. «за сделанное пожертвование в пользу Абхазского духовного училища преподано благословение Святейшего Синода» (док. №21).

21 мая 1853 г. канцелярия экзарха Грузии иеромонаху Александру переслала для руководства утвержденную Святейшим Синодом инструкцию Абхазского духовного училища (док. №6). В соответствии с ней, училище предназначалось для обучения детей местного духовенства и светских лиц всех сословий; смотритель назначался Святейшим Синодом по представлению экзарха Грузии; лучшие ученики, при согласии родителей и в случае выделения на это средств наместником, могли продолжить учебу в Тифлисской духовной семинарии (ЦГИА, ф. 488, оп. 1, д. 15555, лл. 22, 29-30, 128-130).

Иеромонах Александр позаботился для обеспечения училища необходимыми учебниками (док. №7 ;) на это было потрачено 25 руб. из средств, выделенных экзархатом (всего 725 руб.) в целях содержания учащихся. Остальные же деньги были переданы на госхранение, а все основные расходы взял на себя смотритель училища Александр (док. №8).

С началом Крымской войны училище вынуждено было перейти в Мегрелию. Иеромонах Александр с 13 мая 1854 г. до 26 января 1855 г. временно исполнял должность смотрителя и преподавателя Кутаисского духовного училища, а так же настоятеля Гелатского монастыря (док. № 2 1 В. Чичинадзе. Гурийско-Мингрельский епископ, с. 13). 12 февраля 1855 г. Александр Окропиридзе возведен в сан игумена Абхазской архиерейской кафедры (док. №21).

31 января 1855 г. епископ Герман, временно находившийся в Хони, перед экзархом Исидором поставил вопрос о восстановлении духовного училища в одном из трех мест: вблизи местонахождения владельца Абхазии (он находился у тестя своего в с. Чкадуаши и Курзу), в Мартвильском монастыре или Хони (ЦГИА, ф. 488, оп. 1, д. 15555, лл. 90, 91), где Герман имел собственный дом. Для начала епископ Абхазии ожидал до пяти природных абхазцев, трое из которых уже находились у владельницы (там же, л. 92).

С 27 апреля 1855 г., по предложению владельца, игумен Александр приступил к воспитанию девятилетнего наследника на владетельский престол Георгия Шервашидзе. В этих условиях училище могло быть открыто только в доме тестя Михаила Шервашидзе (док. №№10, 11), причем эту идею поддержал сам владетель.

За весьма короткое время удалось собрать часть учеников и приступить к занятиям. 30 мая 1855г. экзарх Грузии Исидор наместнику Кавказа Н.Муравеву сообщал, что смотритель Абхазского духовного училища

игумен Александр «в донесении о состоянии училища очень хвалит обучающегося у него вместе 6-ю абхазскими детьми сына владельца» (Дж.Гамахария. Абхазия и православие. Тб.,2005,с.421.На груз.яз.). Все расходы, связанные с содержанием учащихся до окончания войны полностью взял на себя игумен Александр. А выделенные экзархатом на эти цели(21 июня 1855г.)500руб. смотритель училища передал «на хранение с прежними билетами в Кутаисское казначейство в особом сундуке за собственную печатью» (ЦГИА,ф.488,оп.1,д.15555,лл.99, 100).

Восстановленное в Мегрелии Абхазское духовное училище действовало лишь несколько месяцев. В октябре 1855г., когда турки заняли Мегрелию, училище в какое-то время функционировало в Квашхоре (часть современного города Сенаки) в доме кн. Елизбара Дадияни (док. №12); затем оно было закрыто. В 1856 году наместник отказался финансировать училище, предложив экзарху Грузии использовать на эти цели сбереженные в прошлые годы средства (док. №13). К сожалению, даже на эти средства, составившие 4526 руб. (ЦГИА, ф. 488, оп. 1, д. 15555, лл. 107-110), училище не было открыто ни до, ни после окончания Крымской войны, когда все духовенство вернулось в Абхазию.

Св. Синод 26 февраля 1856 г. за «пожертвование в пользу героев-защитников Севастополя» игумена Александра возвел в сан архимандрита; 31 августа того же года «за жертвование в пользу защитников Севастополя и их разоренных семейств по 200 руб. сер. в год в течение войны» архимандриту Александру

объявлена дважды Высочайшая благодарность (док. №21).

После перевода Германа на должность епископа Имеретинского (2 сентября 1856 г.) архимандрит Александр с 20 октября 1856 по 1 января 1858 г. управлял Абхазской епархией; новый епископ Геронтий (Папиташвили), рукоположенный 7 октября 1857 года в Абхазии оставался до 16 ноября 1859 года, когда его назначили епископом Мегрелии. Он одновременно считался управляющим и Абхазской епархией, однако, последующие два года фактически ею управлял архимандрит Александр.

После окончания Крымской войны для миссионеров Абхазии наступил очень сложный период; часть абхазов отступила от христианства и снова приняла ислам, постепенно начинался процесс махаджирства; на религиозное настроение абхазов отрицательно воздействовала война горцев Кавказа против России под знаменем мюридизма. В этих условиях архимандрит Абхазской архиерейской кафедры Александр 18 мая 1860 г. письменно изложил «Взгляд относительно распространения христианства в Абхазии и относительно причин, препятствующих развитию христианства» (док. №14). Хотя документ частично поврежден, удалось при его публикации исправить ошибки, допущенные в свое время при формировании и датировке соответствующего архивного дела. Эта уникальная рукопись архимандрита Александра состоит из предисловия, двух частей, делящихся на отдельные параграфы, и заключения.

В первой части - «Что может способствовать распространению христианства в Абхазии?» - Архимандрит Александр считает, что этому будет способствовать установление доброго отношения между епархиальным начальником и владетелем, так как, «что солнце для мира, то владетель для Абхазии» (с. 84); изучение абхазского и грузинского языков; усердное апостольское служение архиерея и ее свиты, великолепная служба архиерея; открытие духовного училища в Абхазии; размножение церквей, возобновление древних храмов в Анакопии, Дранде и Мокви; улучшение материального положения духовенства; содействие помещиков в миссионерской работе.

Во второй части – «Что препятствует распространению христианства в Абхазии?» - архимандрит называет эти препятствия: неимение на абхазском языке грамоты и литературы, географическое положение Абхазии, малочисленность священников, рассеянные по Абхазскому берегу Черного моря турецкие поселения, обычай отдавать по смерти важных особ крестьянских мальчиков муллам для воспитания по турецкому закону и для приготовления в муллы, отпадение многих абхазцев от христианства во время Крымской войны, обычай отдавать христианских дочерей за абхазцами магометанского вероисповедования, пребывание большей части абхазских князей и дворян в магометанстве.

В заключительной части автор за помощью обращается к Спасителю; призывает абхазов обратиться

«к Богу воззванием, чтобы он помиловал тебя и даровал бы тебе для поклонения свой спасительный животворящий крест, в котором ты могла узреть тайнство твоего спасения» (с. 96). Так наставлял архимандрит Александр любимых для него абхазцев.

На основе «Взгляда относительно распространения христианства...» должен быть составлен проект архимандрита Александра по систематическому распространению христианства в Абхазии, представленный им начальнику войск Абхазии, а 27 декабря 1860 года экзарху Грузии (док. №15); он лежит в основе других публикуемых документов, исходящих от Кутаисского генерал-губернатора (док. №16) и самого Александра (док. №18).

Находясь в Ткварчели на отдыхе совместно с епархиальным переводчиком Симеоном Эшба, архимандрит Александр на грузинском языке делает записи о границах исторических областей Грузии, включая Абхазию; особенно важны его рассуждения и призывы о необходимости возрождения грузинского языка (док. №17). Общим заглавием этих записей является написанное грузинскими буквами абхазское слово с переводом «Жвабзей - амбави» (рассказ). В конце записей таким же способом приписано: «Аапсейт - давигале» (устал).

Созданные в 1860-1861 годах документы по вопросам распространения христианства в Абхазии показывают, что Архимандрит Александр полностью владел ситуацией, имел четкий план успешного продолжения миссионерской работы. Сам он предстает

перед нами как сформировавшийся, правда, в условиях российского господства, отсутствия государственности Грузии и автокефалии ее церкви, но образованный и опытный духовный деятель нового типа, стремящийся служить своеобразным мостом между прошлым и настоящим ; чувствуется, что он внутренне готов для выполнения нелегкой миссии архиерея в Абхазском крае Грузии.

В период Кавказской войны, с окончанием которой планировалось упразднение Абхазского княжества, власти не торопились с назначением нового епископа в Абхазии; долго рассматривались представленные на эту должность кандидатуры. Наконец, епископом Абхазии указом императора от 21 ноября 1861 г. назначается архимандрит Александр (док. №19), рукоположен 4 марта 1862 г. в Тифлисском Сионском кафедральном соборе (док. №22).

Новый епископ заботился об ускорении восстановления Пицундского храма и духовного училища при нем (док. №№28, 31). Власти же всячески стремились тянуть время в условиях, когда открытая в 1851 году кафедра до сих пор не имела постоянной резиденции и кафедрального собора. В 1867 году начальник Сухумского военного округа В. Гейман выдвинул предложение строительства такого собора не в Пицунде, как это предусматривалось указом об учреждении Абхазской архиерейской кафедры (1851 г.), а в г. Сухуми. Предложение было принято, однако его реализация длилась долго – до 1884 г.

епископ Абхазии на собственные средства восстановил две церкви, в том числе Сухумскую кладбышенскую (1868 г.). Государство на эти цели денег не выделяло, не стимулировало миссионерскую деятельность. Дело в том, что и без того сложная обстановка еще больше обострилась после завершения Кавказской войны (21 мая 1864.), что было вызвано переселением народов западного Кавказа (частично и абхазов) в Турцию, особенно упразднением Абхазского княжества (июнь 1864 г.), арестом и кончиной владельца. Необходимо отметить то обстоятельство, что епископ Александр, протоиерей Виссарион (Микаберидзе) и другие священнослужители до ареста постоянно находились вместе с владельцем - Михаилом Шервашидзе.

Упразднение княжества и гибель владельца стали главными причинами известного восстания абхазов в 1866 году. С подавлением его началось массовое махаджирство, имевшее катастрофические последствия. Практически опустела Цебельда. К 1867 году 19342 абхаза насильно переселили в Турцию. Эта цифра могла быть значительно большей, если не усилия грузинского духовенства и светских лиц. Епископ Александр, говоря словами Амвросия Хелая, даже в то страшное время один только пользовался доверием абхазцев (док. №75).

В период управления Александром Абхазской епархией появились первые абхазские священники, среди которых самым видным является Иоанн Гегия - прекрасный знаток абхазского и грузинского языков,

педагог, настоятель Лыхненской успенской церкви, член комиссии по созданию абхазской письменности. Можно еще назвать Иоанна Аргуна – священника Эшкетской, затем Ткварчельской церквей. С 1868 г. диаконом, а с 1879 г. священником служил Петр Пилия – воспитанник епископа Александра (см. комент. 49).

Грузинские и абхазские священники многое сделали для христианизации значительной части абхазов, для их духовного и даже физического спасения. В 1866-1867 годах в период махаджирства преимущественно те регионы пострадали, куда по разным причинам грузинским миссионерам не удалось проникнуть. Можно сказать, что результаты махаджирства прямо зависели от успехов или неудач миссионерской деятельности. Если население Цебельды, Дальского ущелья, Псху и других горных обществ, где не трудились миссионеры, полностью переселились в Турцию, то в других округах, где функционировали до тридцати церквей (включая Самурзакано), результаты махаджирства были менее катастрофичными. Здесь, разумеется, играла важную роль этническая принадлежность (например, из Самурзакано никто не переселился, так как они являлись грузинами), не переселились и многие абхазцы грузинского происхождения. Эти связанные друг с другом факторы (христианский и этнического происхождения) спасли абхазов от полного исчезновения и в 1877 году.

8 августом 1863 г. датируется составленное епископом Александром «Статистическое описание Абхазии» (док. №29). После первого раздела

политического содержания (где немало неточностей), автор переходит к описанию края. При этом рассмотрены следующие вопросы: «Пространство и народонаселение», «Местность и почва», «Климат», «Леса», «Животные», «Растительность», «Минералы», «Искусственное орошение», «Скотоводство» и «Садоводство». «Статистическое описание Абхазии» прекрасный первоисточник для изучения физических и природных условий региона в середине XIX века. Неизвестно, какую цель преследовал епископ Александр, составляя документ далеко нерелигиозного содержания. Можем только предположить, что, по мнению автора, существовавшая общая отсталость препятствовала распространению и утверждению христианства; преодаление же отсталости невозможно было без экономического возрождения края. Указанным документом еп. Александр, наверное, хотел привлечь внимание духовного начальства не только к отсталости Абхазии, но и к большим экономическим возможностям региона, необходимости использования этих возможностей и т.д.

Преодаление общей отсталости подразумевает развитие образования и культуры. Неоценим личный вклад епископа Александра в деле воспитания многих абхазских детей. За собственные деньги он дал солидное духовное образование абхазским юношам. Из публикуемых документов узнаем даже их фамилии и имена, узнаем, какое они получили образование у еп. Александра (док. №37). Знакомясь с этими документами, трудно не согласиться с самим преосвященным, который

о своих абхазских учениках писал: «Они будут украшением училища; в лице оных учеников я впервые положил начало капитальному духовному образованию юношества Абхазии. Повторяю, я сколько мог сделал добра и на поприще ученой деятельности, образования и приготовления учеников для высшего воспитания. Бог Вездесущий и Видящий ведаёт сколько у меня желаний образовать абхазцев нравственно и умственно» (док. №37). Действительно, без преувеличения можно сказать, что именно епископ Александр заложил основу просвещения абхазов.

И желаний было у него на будущее очень много, что видно из переписки по вопросам открытия Пицундского четырехклассного духовного училища в 1867 году (среди первых кандидатов для зачисления в училище был будущий католикос-патриарх Грузии Святой Амвросий Исповедник). К сожалению, переписка осталась перепиской, а училище так и не было открыто. Чем это можно объяснить?

Чтобы ответить на поставленный вопрос необходимо ознакомиться с докладом начальника Сухумского военного отдела генерала В. Геймана на имя наместника на Кавказе М. Романова от 14 ноября 1867 года, то есть тогда, когда со дня на день ожидалось открытие духовного училища в Пицунде и, как видно из публикуемых документов, все предварительные работы для этого уже были проведены. Прежде всего, вину за ослабление христианства в Абхазии генерал возлагал на владельца Михаила Шервашидзе и его духовника – епископа Александра, в целом на грузинское

духовенство, исполнявших богослужение на грузинском языке; в школах также «учат на совершенно чуждом для абхазских детей грузинском языке, - писал В. Гейман, - и почему ему дано предпочтение пред русским положительно непонятно». Начальник Сухумского военного отдела предложил наместнику упразднить епископскую кафедру ввиду малочисленности населения края; в соответствии с новым административным делением учредить два благочиния - Кодорское и Пицундское, поставив над ними старшего благочинного (на эту должность рекомендовал Давида Мачавариани); упраздненную Абхазскую епархию подчинить епископу Имеретинскому Гавриилу; возобновить древние храмы; учредить школы «на более прочных основаниях» (имелось в виду изменение языка преподавания); трех лучших воспитанников ежегодно направлять «в Ставропольскую семинарию с тем, чтобы после посвящать лучших из них в духовный сан для службы в Абхазии»; приискать средств для улучшения «быта имеющих быть избранными вновь священников» (см. Дж. Гамахария. Абхазия и православие, с. 932-937). Несмотря на некоторые приемлемые предложения (подчинение епархии епископу Гавриилу, возобновление древних храмов), доклад генерала В. Геймана знаменовал поворот политики в сторону руссификации Абхазии. В этих условиях совершенно лишним становилось духовное училище в Пицунде, где наравне с русским предполагалось преподавание и грузинского языка; кроме того, еп. Александр стал настойчиво предлагать ввести обучение на абхазском

языке и даже наметил кандидатуру преподавателя - священника Иоанна Гегия (док. №39). Нет сомнения, что Пицундское духовное училище стало жертвой новой целенаправленной политики руссификации Абхазии и всей Грузии.

Судя по дальнейшему ходу событий, гражданские и духовные власти (в первую очередь, экзарх Грузии) на Кавказе в основном одобрили предложения В. Геймана и приступили к реорганизации Абхазской епархии.

Состоявшееся 20 апреля 1868 г. в Кавказском горском управлении совещание, рассмотрев вопрос о мерах укрепления христианства в Абхазии, решило просить епископа Имеретинского Гавриила обозреть приходы в Сухумском военном отделе и соответствующие предложения представить в совет общества восстановления православного христианства на Кавказе. В мае-июне 1868 г. епископ Гавриил выполнил просьбу горского управления. С этого периода епископ Александр фактически был отстранен от выполнения своих служебных обязанностей, хотя формально еще целый год считался епископом Абхазии.

В июне 1868 г. преосвященный Александр был отозван в Тбилиси. Общественность города Сухуми 10 июня того же года вручила ему Адрес в знак глубокого уважения (док. №46); попрощался с ним генерал Г. Шервашидзе (док. №45). В своих письмах на имя епископа Александра представители духовенства Абхазии (Иван Алексеев, Антоний Дгебуадзе и др.) от имени паствы выражали сожаление в связи с отъездом еп. Александра из Сухуми (Институт рукописей им. К.

Кекелидзе. Фонд Александра Окропиридзе, д. 425, 445). Уезжая из Абхазии, преосвященный Александр собственную библиотеку передал в дар будущему Пицундскому духовному училищу, которое так и не открылось (там же, д. 419).

По указу Императора, 30 мая 1869 года Александр Окропиридзе назначен епископом Горийским и викарием Грузинской епархии; одновременно управление Абхазской епархией поручалось епископу Гавриилу (док. №54).

Многочисленные документы, вошедшие в сборник, показывают, что епископ Александр и дальше сохранял связь с Абхазией, получал информацию о происходящих здесь событиях, по мере возможности выполнял многочисленные просьбы представителей местного духовенства и мирян по самым разным вопросам.

Со 2 апреля 1882 г. по 2 марта 1886 г. епископ Александр управлял Гурийской епархией, затем его вернули опять в Горийскую епархию; с апреля 1898 г. до ноября 1903 г. являлся Гурийско-Мингрельским епископом. В тот период он решительно противостоял шовинистской политике расчленения грузинской нации и руссификации западных грузин, осуществляемой властями руками И. Восторгова. Экзарх Алексей в конце апреля 1903 г., вернувшись в Тбилиси из путешествия по западной Грузии, послал секретное письмо обер-прокурору Святейшего Синода К. Победоносцеву, в котором отмечал, что «преосвященный Гурийско-Мингрельский Александр иногда в публичных

собраниях позволяет себе в присутствии грузин-дворян неприличные выходки по адресу русского народа и русской власти», что он обращается «к дворянству об объединении в защиту свободы» (ЦГИА, ф. 488, оп. 1, д. 26435, лл. 1-2). Нет сомнения, что донос экзарха predetermined решение об освобождении еп. Александра с занимаемой должности. Оставшиеся годы жизни он провел в восстановленном им Шио-Мгвимском монастыре, где и скончался 9(22) ноября 1907 г. Похоронен там же 16(29) ноября.

17 сентября 1995 года бывший епископ Абхазии, крупнейший духовный и общественный деятель, благотворитель епископ Александр решением Святейшего Синода Грузинской автокефальной Апостольской церкви причислен в лик святых, наречен именем святого Архиерея, днем памяти установлено 26 октября (8 ноября).

Сборник «Святой Архиерей Александр (Окропиридзе) и Абхазия» рассчитан как на духовенство, ученых, студентов, так и на широкий круг читателей.

Выражаем благодарность за предоставление фотоматериала сотруднику пресслужбы патриаршества г-ну Луарсабу Тогонидзе, за оказанную помощь – Давиду Жвания и Симону Гогидзе.

Именной указатель составили Русудан Харебава, Саломе Гамахария и Софья Гамахария.

Профессор Джемал Гамахария

**№1. Письмо епископа Абхазского Германа¹
эксарху Грузии Исидору² об открытии
Абхазского
духовного училища**

27 сентября 1852 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену, архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, эксарху Грузии и
кавалеру.

Ваше Высокопреосвященство,
Милостивый архипастырь!

Сим почтительнейше честь имею довести до
сведения Вашего Высокопреосвященства, что 25 числа
этого месяца открыли Абхазское духовное училище. При
открытии училища, совершив водоосвящение,
отслужили Господу Богу благодарственное молебствие и
за тем сделали новым питомцам пастырское внушение,
приличное предмету.

За сим почтительнейше присовокупляю, что на
первый раз открыли только первый класс. Но ежели на
свой счет поедут в Соуксы³ Илорские мальчишки (так как
сумма на содержание учеников еще не ассигнована),
которых в прошлый год обучали и которых как
подготовленных, уже можно перевести во второй класс,
то будет открыт и второй класс. Очень вскоре по

открытии будет дано знать Вашему Высокопреосвященству. Илорским мальчикам уже объявлено о формальном открытии Абхазского духовного училища и явке в оное училище, а равно и священникам Абхазской духовной комиссии объявлено, чтобы они доставили своих детей в Абхазское духовное училище.

Почему же так долго не открыли училище, тому причиною были разные болезни, свирепствовавшие в Абхазии с июня месяца по настоящее время. Эти же болезни причиною, что пока немного собралось учеников; когда же соберутся по больше, тогда будет представлен и список об них к Вашему Высокопреосвященству.

Что касается училищного дома, то почтительнейше довожу до сведения Вашего Высокопреосвященства, что для Абхазского духовного училища, Его светлость, Владетель Абхазии⁴ уступил в Соуксах один деревянный дом, в котором можно поместиться до 40 учеников; кроме того, Владетель Абхазии дал в Соуксах два деревянные дома: один для меня, а другой для приходского священника и причетника. Половину моего дома, который состоит из четырех комнат и одного зала, уступил временно смотрителю училища.

С истинным Высокопочтением и душевную преданностью имею честь быть Вашего Высокопреосвященства преданнейшим слугою.

Герман, епископ Абхазии.

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 13-14.

**№2. Письмо иеромонаха Александра в
канцелярию Осетинской духовной комиссии⁵
о положении дел в духовном училище**

27 января 1853 г.

Вследствие отношения канцелярии Осетинской духовной комиссии от 25 октября 1852 года за № 958, почтительнейше уведомляю оную канцелярию, что мне подведомственное Абхазское духовное училище помещено в селении Соуксу возле Владетельского дома, близ Успенской церкви в деревянном доме, данном на время Владетелем Абхазии.

Затем почтительнейше присовокупляю, что отопление ученикам в училищном доме собственно мое, и что бумаги, перья и чернило для учеников покупаю на свой счет, а равно и служитель для учеников нанят мною. Кроме того, один из моих учеников и именно Спиридон Бжани, который по бедности и отдаленности родительского дома не может себя содержать, находится на моем иждивении.

О чем почтительнейше честь имею уведомить канцелярию Осетинской духовной комиссии.

**Смотритель Абхазского духовнаго училища
иеромонах Александр.**

csia, f. 488, aRw. 1, s. 15555, f. 41.

**№3. Сообщение иеромонаха Александра в
канцелярию Осетинской духовной комиссии
об учениках Абхазского духовного училища**

27 января 1853 г.

Во исполнение требования канцелярии Осетинской духовной комиссии от 25 октября прошлого года за №959 при сем почтительнейше честь имею представить имянной список учеников Абхазского духовнаго училища.

Смотритель Абхазскаго духовнаго училища иеромонах Александр.

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 42.

**Ведомость об учениках, находящихся в Абхазском
духовном училище**

№	звание родителей, местопребывание их и имена детей	л е т а	умеет ли читать по грузински	умеет ли чи-тать по русски	пишет ли по грузински	пишет ли по русский	Может ли объясняться по абхазски, по грузински, по русски
1 2	Алексей ⁶ Иаков – дети умершего священника Романа Мерчули из деревни Илори	10 9	читают очень хорошо	читают хорошо	пишут посредственно	пишут порядочно	по абхазски и по грузински объясняются очень хорошо, и по русски немного понимают
3	Спиридон –	12	читает	читает	пишет	пишет	по абхазски и

	сын Хито Бжани из деревни Илори		порядочно	очень хорошо	порядочно	очень хорошо	по русски объясняется хорошо, по грузински довольно хорошо
4	Федор – сын Лакоба Ажгерия из Соуксы	12	читает очень хорошо	Читает посредственно	пишет довольно хорошо	не умеет	по абхазски объясняется очень хорошо, по грузински порядочно, а по русски мало понимает
5	Николай – сын Георгия Микелиашвили	12	читает очень хорошо	читает порядочно	пишет довольно хорошо	не умеет	по абхазски объясняется очень хорошо, по грузински порядочно, а по русски не может
6	Давид – сын князя (татарина) Джамлах Маршани из дер. Гуши	12	читает довольно хорошо	Не умеет	пишет довольно хорошо	Не умеет	по абхазски объясняется очень хорошо, по грузински мало, а по русски не знает
7	Моисей – сын дворянина (татарина) Лакикац Эшба из дер. Джирхва	9	не умеет	Читает порядочно	Не умеет писать	Не умеет	по абхазски объясняется очень хорошо, по грузински и по русски не знает
1	2	3	4	5	6	7	8
8	Василий – сын Ивана Микелашвили из Соуксы	10	не умеет	Читает посредственно	не может писать	не умеет	по абхазски объясняется очень хорошо, по грузински и по русски совсем не может
9	Давид – сын дворянина (татарина) Сосрани Маргани	8	не знает	читает не худо	Не может писать	не умеет	по абхазски объясняется очень хорошо, по грузински и по русски ничего не знает

10	Филипп – сын дворянина (татарина) Амирза Лакербая, житель дер. Ахара	10	не знает	читает не худо	Не может писать	не умеет	по абхазски очень хорошо, по грузински и по русски совсем не знает
11	Николай – сын Федора Кваквалидис из Соуксы ⁷	8	не знает	читает порядочно	Не может писать	не умеет	по абхазски очень хорошо, по грузински и по русски совсем не знает

Смотритель Абхазского Духовного училища иеромонах Александр.

ცხოვ, ფ. 488, სფ. 1, ბ. 15555, ფ. 42-43.

№4. Письмо из канцелярии Осетинской духовной комиссии иеромонаху Александру и священнику Д. Мачавариани⁸ о переводе общеупотребительных слов на абхазский язык

4 марта 1853 г.

Смотрителю Абхазского духовного училища иеромонаху Александру,

Благочинному Самурзаканских церквей священнику Давиду Мачаварианову

Язык абхазцев доселе остается без букваря и не имеет грамотности, между прочим, по не разследованию, с каким из других языков он имеет сходство. Зная, что словесность этого народа небогата отвлеченными

речениями, Высокопреосвященный экзарх ` Грузии, посему собрав несколько слов, близких понятиям грубаго народа, приказать изволил, препроводить к Вам таблицу собранных слов.

Канцелярия комиссии, исполняя это, просит Вас, сперва каждое слово перевести на грузинский язык, против каждого слова написать абхазское слово русскими и грузинскими буквами с возможным удержанием природных звуков. В последней же линии против тех же самых слов напишите слово русскими буквами на языке джигетов и цебельдинцев, смотря почему, от кого удобнее Вам будет заимствовать их, и по исполнении сего приготовленную таблицу за собственным(и) подпис(ями) представить его Высокопреосвященству при рапорте.

(таблица)

по русский	по грузинск и	по абхазски		
		русскими буквами	грузинским и буквами	

Бог, небо, солнце, луна, звезда, облако, туча, гром, молния, дождь, снег, туман, роса, вода, воздух, гора, камень, дерево, трава, цвет, луг, река, поле, пшеница, ячмень, гоми, виноград, яблонь, груша, лес, море, песок,

лодка, корабль, буря, рыба, берег, лошадь, бык, корова, овца, баран, волк, медведь, лисица, шакал, заяц, птица, ястреб, орел, воробей, чайка, голубь, жаворонок, соловей, пчела, мед, воск, муха, змии, человек, муж, жена;

голова, глаз, нос, рот, ухо, волоса, лоб, щека, лицо, шея, рука, палец, плечо, грудь, нога, рубашка, кафтан, шапка, ружье, кинжал, порох, пуля, дом, печь, камин, лавка, чашка, ложка, весна, лето, осень, зима, день, вечер, ночь, утро;

числа – 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21;

смотрю, говорю, читаю, хожу, сижу, лежу, хвалю, браню, бью, стреляю, ловлю;

ясный, красный, белый, черный, синий, желтый, зеленый, высокий, низкий, ровный, богатый, бедный, умный, добрый, честный, злой, глупый;

Отец, сын, дочь, брат, сестра, господин, слуга, друг, враг, воин, купец.

ცხოვ, ფ. 488, სწ. 1, ს. 26487, ფ. 1-4.

**№5. Письмо епископа Абхазского Германа на
имя экзарха Грузии Исидора о помощи
владельца духовному училищу**

13 июня 1853 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену
Высокопреосвященнейшему Исидору, Архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и
кавалеру.

Ваше Высокопреосвященство,
Милостивый архипастырь!

Смотритель Абхазскаго духовнаго училища
иеромонах Александр рапортом от 6 апреля сего года за
№6 данес мне , что Его Светлость Владетель Абхазии
соблагоизволил до каникулярных дней, то есть до 1
июля на свой счет содержать всех священнических детей
Абхазской комиссии, поступивших в училище, а равно
некоторых из абхазцев. Кроме пищи и вина Его
Светлость соблагоизволил снабдить одеждою учеников
священнических детей – восемь мальчиков и еще
некоторых из абхазцев.

О каковом благодеянии Владетеля к ученикам и
покровительства его к Духовному училищу приятным
долгом считаю почтительнейше донести Вашему
Высокопреосвященству.

С истинным Высокопочтением и душевною
преданностью имею честь быть Вашего
Высокопреосвященства милостиваго Архипастыря
преданнейшим слугою и Богомольцем.

Герман, епископ Абхазский.

გზობ, გ. 488, სქ. 1, ს. 15555, გ. 39-39^ა.

№6. Рапорт иеромонаха Александра экзарху
Грузии Исидору о получении инструкции для
Абхазского духовного училища

27 июня 1853 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшего
правительствующаго Синода члену
Высокопреосвященнейшему Исидору, Архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и
кавалеру.

Смотрителя Абхазскаго духовнаго училища
иеромонаха Александра

Рапорт

Препровожденная Вашим
Высокопреосвященством от 21 мая текущего года за
№525, копия, составленная Вашим
Высокопреосвященством и утвержденная Святейшим
Синодом инструкция (с. 15 – Дж.Г.) для Абхазскаго
духовнаго училища, получена мною и принята в
руководство.

О чем всенижайше честь имею довести Вашему
Высокопреосвященству.

Всенижайший послушник, смотритель Абхазскаго
духовнаго училища иеромонах Александр.

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 40.

№7. Письмо иеромонаха Александра в канцелярию Осетинской духовной комиссии о необходимости высылки учебников

1 сентября 1853 г.

Покорнейше прошу оную канцелярию выслать мне учебныя книги для воспитанников Абхазскаго духовнаго училища, как то: Русския и Грузинския Буквари, Русския и Грузинския Грамматика, Краткий катехизис, Арифметику, Краткую священную историю, Грузинский псалтырь и Часослов в нескольких экземплярах⁹.

Смотритель Абхазскаго духовнаго училища иеромонах Александр.

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 52.

№8. Рапорт иеромонаха Александра экзарху Грузии Исидору о расходе сумм по Абхазскому духовному училищу

25 мая 1854г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену,
Высокопреосвященнейшему Исидору, архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и
кавалеру.

Смотрителя Абхазскаго духовнаго училища
иеромонаха Александра.

Рапорт

Вследствие объявленнаго мне Его
преосвященством, епископом Абхазским отношения к
нему Вашего Высокопреосвященства от 7 марта сего года
за №268, - сим честь имею всемирнейше доложить
Вашему Высокопреосвященству, что отчет в расходе
сумм по Абхазскому училищу за прошедший год не мог
быть представлен Вашему Высокопреосвященству,
поелику не было и не могло быть онаго; не было же
потому, что в прошлом году из суммы, отпущенной на
содержание учеников Абхазскаго духовнаго училища
ничего не израсходовано, а потому собственно не
израсходовано, что ученики приняты на казенное
содержание не в прошлом году, а в начале сего текущаго
года, с какого времени следовало израсходовать сумму.
Но как с началом сего года уже ясно заметно было, что
нельзя было долго держаться в Соуксу вследствие
политических переворотов и той опасности, которая
угрожала Соуксу со стороны черкезцев, - я счел нужным

и в сем году не израсходовать казенной суммы, впредь до усмотрения на содержание учеников, которые уже приняты были на казенное содержание, а самому на свой счет снабжать учеников нужнейшими вещами, как то: перьями, бумагою и чернилами; одного же из бедных учеников держал на свой счет, а двух несостоятельных учеников снабдил на свой же счет верхним платьем. Израсходовано же собственно из суммы на учебныя пособия 12 рублей 54 коп. серебром. Но как этот расход был в этом текущем году, то оный расход следует показать в отчете за сей 1854 год, который по инструкции, данной мне в руководство по училищу, имеет быть представлен к Вашему высокопреосвященству в конце сего текущего года. Что касается собственно до суммы, отпущенной на содержание учеников Абхазскаго духовнаго училища г-ном начальником Кавказским и препровожденной ко мне при предписании Вашего Высокопреосвященства от 6 апреля истекшаго 1853 года за №3901 в числе 700 рублей серебром и на учебныя пособия 25 рублей серебром, оная, - за исключением 12 руб. 54 коп., употребленных в текущем году на учебныя пособия, о которых выше упомянул, в целости взята мною для хранения, а равно взяты мною и учебныя пособия. Кроваты же и столы и вообще мебель учеников и училищ отнесена в ограду Соуксинской церкви на хранение и оставлена промысле Божий.

О чем всенижайшие честь имею донести Вашему Высокопреосвященству.

Всенижайший послушник, смотритель Абхазского
духовнаго училища иеромонах Александр.

ცხოა, გ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, გ. 63-64.

**№9. Письмо из канцелярии Осетинской
духовной комиссии иеромонаху Александру
о разрешении открыть Абхазское духовное
училище в Хони**

23 апреля 1855 г.

По представлению преосвященнаго Германа, епископа Абхазского экзархом Грузии разрешено открыть в Хони училище для абхазских детей (с. 17 – Дж.Г.).

В дополнение к представленным преосвященным Германом по сему делу соображений, канцелярия Осетинской духовной комиссии просит Вас доставить для доклада Его Высокопреосвященству сведение сколько будет собрано в Хони Абхазских учеников и сколько за тем нужно выслать денег на их содержание в настоящем 1855 году¹⁰.

ცხოა, გ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, გ. 93.

**№10. Ответное письмо иеромонаха Александра в
канцелярию Осетинской духовной комиссии**

24 мая 1855 г.

Вследствие отношения канцелярии Осетинской Духовной комиссии от 23 апреля сего года за №374 (док. №9 – Дж.Г.), имею честь сообщить, что по собрании учеников в училище, мне вверенном, я принимаю содержание четырех из них на свой счет до окончания войны, не беспокоя казны.

Что же касается до открытия в Хони училища, то я вместе с сим же представил Его Преосвященству Герману, епископу Абхазскому соображения свои, что по настоящим изменившимся обстоятельствам, вследствие приглашения меня владетелем Абхазским для обучения сына и наследника¹¹ Его Светлости, где, кажется, сверхугождения Владетелю, удобнее будет иметь учеников - абхазцев, как по близости к родным их, так по содействию в этом отношении самого Владетеля. О чем Преосвященный Герман, епископ Абхазский немедленно будет рапортовать Его Высокопреосвященству.

Между тем имею честь присовокупить, что я, обучая с 27 апреля сына и наследника Владетеля Абхазскаго, жду уже с 1 мая трех мальчиков - детей абхазцев, а когда будет более, я буду иметь честь донести.

**Смотритель Абхазскаго духовнаго училища
иеромонах Александр.**

ცხობ, გ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, გ. 94-94^ა.

**№11. Письмо епископа Абхазского Германа на
имя экзарха Грузии Исидора о разрешении
открыть Абхазское духовное училище при
владельце в сел. Чкадуаши**

25 мая 1855 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену, Высокопреосвя-
щеннейшему Исидору, архиепископу Карталинскому и
Кахетинскому, экзарху Грузии и кавалеру.

Ваше Высокопреосвященство,
Милостивый архипастырь,!

По возвращении из Тифлиса Абхазский Владелец
решился отдать своего восьмилетняго сына для обучения
смотрителю Абхазскаго училища, игумену Александру и
в апреле месяце просил моего согласия на увольнении
игумена Александра в место пребывания семейства
Владельца, которое ныне находится пока в селении
Чкадуаши на границе Самурзакани при реке Ингури.

Так как разрешение об открытии училища еще не
было получено и игумен Александр не имел особенных,
не требующих его от меня отлучки занятий, то я
дозволил ему отправиться по желанию Владетеля со
внушением, чтобы он немедленно представил мне
соображения, неудобно ли открыть училище при
семействе Владетеля. Игумен Александр рапортом от 27
апреля №12 донес мне, что Владелец вполне согласен на
это и готов оказывать этому свое содействие, а сам
игумен принимает на свой счет до окончания войны

содержание четырех воспитанников, и уже трех, кроме сына владетеля, с 1 мая будет учить.

Получив 3-го сего мая предложение Вашего Высокопреосвященства от 23 апреля №375 об открытии училища в сел. Хони, как я прежде о сем представлял, я, чтобы не оскорбить и не вооружить Владетеля отозванием игумена от воспитания его сына, и чтобы нелишенные пользы, какую это воспитание духовным лицом может принести, имею покорнейше просить благословения Вашего Высокопреосвященства к этому обстоятельству и дозволения иметь уже училище в селении Чкадуаши, там, где семейство Владетеля будет находиться и содержать игумену четырех воспитанников, согласно его желанию, на свой счет.

При сем имею честь донести, что я до получения новаго по сему делу предписания от Вашего Высокопреосвященства распорядился оповестить Абхазское духовенство приготовить детей в училище, а переводчика моего Симона Эшба¹² послал в Абхазию оповестить о том же желающих воспитывать своих детей.

Что же касается до приемки сумм на содержание воспитанников, то я полагаю, что это до времени не нужно. Училище многолюдным до сентября быть не может, а потому при изъявлении игуменом содержать четырех учеников на свои счет, при содействии для других Владетеля и моем можно обойтись до того времени без требования денег, ассигнованных на училище.

С истинным Высокопочтением и душевною преданностью имею честь быть Вашего

Высокопреосвященства милостиваго Архипастыря
преданнейшим слугою.

Герман, епископ Абхазский.

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 95-96.

**№12. Черновик письма экзарха Грузии
Исидора в канцелярию наместника
Кавказского о местонахождении епископа
Абхазии и духовного училища**

1 февраля 1856г.

На отношение В(ашего) п(ревосходительства) от 30 января за № 766 (с. 19 – Дж.Г.) имею честь уведомить, что епископ Абхазский Герман с штатом своим ныне находится в Кутаисской губернии, в местечке Хони, исключая иеромонаха Доментия, который по поручению моему, заведывает двумя осетинскими приходами в Кударо – Мамисонском ущелии и приходскою осетинскою школою в оных, заведенною им же иеромонахом Доментием, с содержанием на своем иждевении 12 осетинских детей. Абхазское же училище по занятии неприятелем Абхазии перешло, хотя не в полном составе, в Мингрельское селение Квашхор, где смотритель онаго игумен Александр обучал в доме князя Елисбара Дадиана, вместе с сыном владельца Абхазии князя Шервашидзе, 6 детей Абхазских жителей; и по занятии неприятелем и Мингрелии, хотя предполагалось перевести училище в местечко Хони, но по смутным обстоятельствам того края встретились к тому препятствия и преподавание учения временно прекращено до возстановления спокойствия в крае.

С совер(шенным) почт(ением) и пр(еданностью) честь имею быть...

ცხობ, გ. 488, სფ. 1, ს. 15555, გ. 103-103ა.

**№13. Черновик письма экзарха Грузии
Исидора исполняющему должность директора
канцелярии наместника Кавказского Дм. Ив.
Кипиани¹³ об Абхазском духовном училище**

27 марта 1856г.

Ваше превосходительство,
М(илостивый) Г(осударь)!

На отношение В(ашего) П(ревосходительства) от 20 марта за №2219 (с. 20–Дж.Г.) имею честь уведомить, что от суммы, ассигнованной в 1855 году на содержание Абхазского духовного училища, осталось 1500 р., которая по случаю закрытия училища при вторжении неприятелей, положены, до времени, в Тифлисский приказ общественного призрения в пользу того же училища. Смотритель училища продолжал преподавать учение в доме тестя владетеля Абхазии, сыну последнего и 7 детям абхазским, но сколько издержано на содержание их сумм, донесения еще не получено¹⁴.

С занятием неприятелем Мингрелии и здесь учение прекратилось до удобного к тому времени.

Будет ли на текущий год достаточно сумм, оставшейся от прошедшего года, не могу сказать определительно, потому, что неизвестно скоро ли может быть восстановлено порядок в Абхазии. Во всяком случае, потребуется значительный расход из остаточной суммы на новое обзаведение училища всеми нужными принадлежностями и учебными пособиями, так как все прежде заготовленные столы, кровати, учебные пособия и пр(очее) расхищены при вторжении неприятелей.

Если не встретится особых затруднений к отпуску суммы, я полагал бы неизменным ассигнование хотя половины оной на текущий год, дабы при благоприятных обстоятельствах не могло замедлиться восстановление училища; в противном случае сумма, не выпущенная в расход, сохранится в целости и ни на какой другой предмет употреблена не будет и, следовательно, облегчит отпуск на следующий год¹⁵.

С соверш(енным) почт(ением) и пред(анностью) честь имею быть...

ცხოვ, გ. 488, სწვ. 1, 15555, გ. 105-106.

№14. Архимандрита Александра «Взгляд относительно распространения христианства в Абхазии и относительно причин, препятствующих развитию христианства»

18 мая 1860г.

В мире видимом все имеет свои причины и цели. Мир держится и сохраняется по известным законам. Люди, созданные для славы творца и для своего блаженства, населяют этот мир. Блаженство их зависит от условия их жизни. Они, как существа разумные, должны понять цель своего бытия и следовать гласу совести и гласу Евангельскому. Коль скоро уклоняются они от цели своего бытия и не внимают гласу совести и внушению Евангельскому, их постигает нравственное зло и они делаются волею или неволею игрой природы и жертвою всякаго несчастья. Но в сем случае люди же, живущие согласно с законами совести и с законами Божескими, должны указать и начертать путь правоты подобным себе. На этом основании вправе посмотреть с сожалением на соседей наших – абхазцев, указать на причины, имеющиеся (способствующие – Дж. Г.) распространению христианства в Абхазии и на причины, (препятствующими ему).

1. Доброе отношение епархиального начальника с владельцем Абхазии

Что солнце для мира, то владелец для Абхазии. Без его содействия не может просветиться страна, хоть тысячи мер принять к просвещению в Абхазии. Поэтому святителю надобно жить дружно с владельцем, но, чтобы быть в близких отношениях с владельцем надобно жить в разные времена года при его светлости, а для этого надобно иметь дом в Соуксу, где владелец имеет постоянную резиденцию и летнее местопребывание, а так же в Очамчирах, где он имеет зимнее местопребывание. Во-первых, та выгода жить при владельце, что имя его светлости и его светлейшаго дома даст нам важность в глазах абхазцев и силу; во-вторых, жить при владельце, где постоянно бывает сборище абхазцев, мы можем знакомиться с обычаями и нравами абхазцев; в-третьих, знакомиться с абхазцами и с языком абхазцев. А все это в общей сложности много значит для миссионера. Быть последним миссионером и хорошим при глазах владельца, можно свободно путешествовать по Абхазии, быть же архиереем и не в хорошем счету у владельца, нельзя сделать ни шагу по Абхазии. Да и архиерей, кто бы он ни был, без проводника представительного лица, владельца, не может обозревать епархию. Следовательно, архиерею чуждаться владельца значит так же быть бесполезным и беззначительным в Абхазии, как и каждый архиерей дальней губернии

Российской не имеет значения для Абхазии. По всему сказанному следует вывести заключение, что духовному начальству не мешало бы и весьма полезно было бы всегда советоваться по делам Абхазии с владельцем Абхазии и особенно Абхазскому местному архиерею следует быть в хороших отношениях с владельцем Абхазии и без него ничего не предпринимать в Абхазии. В противном случае все предприятия д(уховного) начальства останутся тщетными и никогда не будут иметь желаемого успеха и результата.

2. Знание абхазского и грузинского языка

Изучение абхазского языка, как местного и природного в Абхазии, бесспорно полезно. Но тем не менее, а еще более полезно и необходимо изучение грузинского языка. Во – первых, потому важно и необходимо знание грузинского языка, потому, что на абхазском языке нет грамотности, а грузинский язык есть книжный, церковный. В Абхазии во всех церквях служат по грузински. Да и прежде уже несколько столетий как здесь все служили на грузинском языке. Самые пастыри церкви, начиная с патриарха или католикаса были грузины. Вообще надобно сказать, что в Абхазии царствовали цари грузинские и язык грузинский. Самые древние храмы расписаны по грузински, а частью по гречески. Во – вторых, грузинский язык есть письменный, употребляемый между абхазцами и торгующим классом народа, начиная с границ Гурии и Мингрелии и даже с Турецкого пашалика Батума или

даже с границ Трапезунда до границ России, до Анап и Новоросийска. В – третьих, грузинский язык в употреблении более или менее у абхазцев и особенно у князей и дворян. Так семейство представителя Абхазии, его светлости, владетеля, чисто и природно владеет грузинским гражданским и церковным языком, а отнюдь не русским; и вообще семейства всех Шервашидзевых говорят, читают и пишут на грузинском языке. Да грузины как соседи более в уважении у абхазцев, чем другие народы и язык грузинов более в уважении у абхазцев. Грузинский язык то же в Абхазии, что французский в Европе, то есть кабинетный и модный и ученый – литературный; или то же грузинский язык на Кавказе и за Кавказом, что турецкий или османский в Турецкой империи, т. е. общеупотребительный. Грузинский язык, так выразиться, составляет пищу для ума и сердца кавказского народа, поэтому он есть и научно-литературный и церковно-священный. Не распространяясь много, вообще надобно сказать, что грузинский язык употребляется и уважается в Абхазии, от того предстоит нужда каждому миссионеру знать и изучать грузинский язык: пройдут столетий и слава грузинского языка не померкнет в Абхазии.

Кроме грузинского языка более или менее в употреблении и турецкий язык, особенно на береговой Черноморской линии, где есть местечки турецкия (см. с. 92, а также док. №18 – Дж. Г.). От того знать и изучать турецкий язык тоже не бесполезно.

Хотя и мингрельский язык более или менее в употреблении в верхней части Абхазии, начиная с

Сухума или, прямее сказать, с реки Кодор к Самурзакани, но этот язык, который есть нечто иное как выродок (отрасль) грузинского языка, не имеет особого значения и важности, тем более, что на этом языке нет литературы. Этот язык, как и абхазский, некнижный. Литература же церковная и гражданская для мингрельцев всегда с исконы времен была и есть грузинская.

3. Усердное Апостольское служение архиерея и его свиты. Великолепная служба архиерея!

Архиерей и его свита должны жертвовать для епархии своею жизнью, как это делали Св. Апостолы, а так же жертвовать и состоянием. Не для того и не с тем намерением надобно итти в Абхазию, чтобы получать сан святительский, после же укрыться от людей, жить спокойнее, не издержаться, а, наконец, перепросить на другую кафедру, где доходнее и где теплее и удобнее жить. Подобными поступками никакого добра нельзя сделать в Абхазии, но еще более можно портить дело. Кто покоряется мамоне и обожает, так выразиться, золото, тот пусть лучше не решается бесполезно итти в Абхазию для духовных подвигов.

Архиерею надобно держать себя прилично сану, но чтобы держать себя архиерею соответственно сану, надо ему иметь свиту, певчих и ризницу хорошую. Сан и великолепная служба архиерея, а ровно великолепная жизнь весьма великое может иметь влияние на умы и

сердца абхазцев и расположит их в пользу христианской веры.

4. Заведение духовного училища в Абхазии

Училище будет полезно для всего абхазского мира во всех отношениях. В Абхазии духовном училище дети абхазцев могут изучать грузинский и абхазский язык, а чрез знание этих языков и чрез знакомство духовных книг, писанных на этих языках, могут получить понятие о сотворении мира, человека, о назначении человека, о его искуплении, о вечной жизни. Получив более или менее понятие обо всем, дети абхазцев могут отстать от предрасудков и тех заблуждений, в которых ныне находятся их родители. Вообще абхазское духовное училище будет иметь весьма благоприятное влияние на абхазских детей в умственном и нравственном отношении и дети при хорошем воспитании и направлении, которое они получают в училище, будут весьма полезны для своей родины.

Хорошо было бы и приходским священникам держать при себе мальчиков и учить их грамоте и к первоначальным истинам христианского учения (док. №32 – Дж.Г.).

5. Размножение церквей

Для того, чтобы посеять семена христианского образования в Абхазии и распространить его по возможности, надобно открыть приходы. В настоящие

время восемь приходов и восемь церквей за исключением трех заштатных церквей: Квитоульской, Очамчирской и Илорской, а в Абхазии полагают до 14 тысяч дымов¹⁶. Весьма естественно, что восемь священников недостаточны для 14 тысяч дымов, особенно в Абхазии, где реки, горы, болота и крутизны постоянно преграждают путь проповеднику. Иной священник имеет в приходе две тысячи дымов и если по ревизии считать по шесть душ (так в тексте – Дж. Г.), вы(й)дет восемь тысяч душ, тогда как по России и Грузии священник имеет в приходе в своем заведении не более как сто дымов.

6. Возобновление древних каменных церквей

Возобновить древнюю каменную церковь в Анакопии (ныне Псырцха), где, по преданию, могила спутника Св. Апостола Андрея Первозванного, - Симона Кананита или Зилота; возобновить величественный храм Драндский, возобновить великолепнейший храм Моквский в настоящем их видах весьма много бы значило для Абхазии. И если в них нельзя ставить монахов, по крайней мере, дать в эти церкви по одному священнику. Это было бы весьма благотельно и имело бы величайшее влияние на умы и сердца абхазцев. Упомянутые храмы Драндский и Моквский составляли кафедры в прежние времена и святители имели там свое местопребывание в те времена, когда в Абхазии цвело христианство.

8. Постоянное прибывание священников в Абхазии с семействами¹⁷

Весьма полезно было бы для Абхазии, если абхазские священники жили в Абхазии с семействами и не удалялись бы от приходов к семействам. В настоящее время священники затрудняются брать своих жен и детей в Абхазию при настоящем их состоянии. Если начальство обеспечит в жизни священников и даст им средства для того, чтобы могли держать семейства в Абхазии в своих приходах, тогда успешнее распространится христианство в Абхазии.

9. Содействие помещиков в деле проповеди

Помещики могут сделать много добра духовному ведомству если примут участие в распространении Слова Божия. Если же помещики не примут старания просветить своих крестьян тайнством святого крещения и в этом не помогут священникам, в таком случае какой успех могут показать священники на поприще своей деятельности и подвигов. Добрый пример в христианской жизни помещиков и внушение от них народу Слова Божия весьма великия последствия могут иметь. Наконец, для того, чтобы абхазцы имели уважение к сану священника и святителя, первее всего в этом должны подать пример сами помещики.

* *

*

Раскрыв причины, могущие способствовать распространению христианства в Абхазии, теперь укажем на причины, препятствующие распространению христианства в Абхазии.

- В -

Что препятствует распространению христианства в Абхазии?

Причины препятствующие распространению христианства в Абхазии суть следующие:

1. Неимение на абхазском языке грамоты и литературы.

На каком языке не читать абхазцам книги священного писания, все-таки они не понимают содержание книг настоящим образом. Следователь(но), миссионеру весьма трудно действовать на абхазцев, тогда как абхазцы его не понимают. А это непонимание, конечно, замедляет ход к распространению христианского просвещения в крае.

2. Настоящее географическое положение в Абхазии.

С северо-восточной стороны Абхазии окружают Кавказские горы, а жители гор: убыхи, аланцы, джигетцы, чеченцы, карачаевцы и другие, частью

магометане по вероисповеданию, частью язычники и от них нельзя ожидать добра кроме вреда. Россия же далеко за горами; следовательно, с этой стороны не может итти свет христианского учения в Абхазию. С западно-южной стороны Черное море окружает Абхазию и за морем Турция. Следовательно, и с этой стороны не может разлиться свет Евангельского учения в Абхазии. Спрашивается, откуда должно проникнуть христианское образование в Абхазию? Разве из Грузии? Из Грузии идет образование в Имеретию и в Гурию, из этих мест - в Мингрелию, из Мингрелии в Верхнюю Абхазию - в Самурзакани и в настоящую Абхазию; но и этим путем слабо достигают лучи христианского учения в Абхазию, так как Самурзакани отнюдь еще не образована и невыше Абхазии ни в каком отношении. Разница только в том, что жители Самурзакани давно окрещены и они имеют по соседству христианскую страну, Мингрелию, а в Абхазии большая часть жителей коснеет в магометанстве и самая Абхазия со всех сторон окружена неверцами. Жаль, что Абхазия не имеет христиан в соседстве, даже и поселенцев-христиан не имеет. Как она была бы счастлива если также имела впереди в соседстве христиан, как Осетия имеет в соседстве Карталинию, а Лезгистан - Кахетию.

Из всего сказанного видно, что неоткуда итти образованию в Абхазию, она для образования замкнута со всех сторон, а отсюда ясное заключение, что надобно действовать внутри, а это дело миссионеров, которые должны действовать благоразумно при содействии владетеля Абхазии и духовного начальства. А вместе с

тем, с своей стороны, миссионеры должны питать к абхазцам чувство любви и благотворительности.

При этом надобно заметить, что миссионеры не должны ускорять дело крещения из видов честолюбия и расчетов человеческих. Чрезвычайно погубно и вредно действует на самих добрых христиан, когда новокрещенные отказываются от принятой им православной веры и опять начинают поклоняться учению Магомета.

3. Малочисленность священников

Надобно удвоить священников, в противном случае на огромном поприще и пространстве земли весьма недостаточно восемь священников, как я это заметил выше (с. 88 – Дж.Г.).

4. Турецкие местечки, рассеянные по Абхазии на Черноморской береговой линии

Эти местечки суть следующие: 1) местечка Гудава; это турецкое местечко находится в Самурзакани на берегу моря (в) восьми верстах от Очамчир; 2) местечко Очамчир, отстоящее от Сухума (в) 62-х верстах; 3) местечко Киласури, отстоящее от Сухума (в) 4-х верстах; 4) местечко Гудаута, отстоящее от Соуксу (в) 4-х верстах. Из этих мест распространяют Турки учение ложного пророка Магомета и тем более имеют успех в своем деле, что, как торговцы, продают разные вещи жителям Абхазии обоего пола и располагают их к себе; наконец,

и имеют школы в этих местах, хотя и в малом размере, и здесь то внушают детям чувство любви и уважения к Магомету и Алкорану, который так поторствует и лстит чувствам, оседлая жизнь мулл в Абхазии.

В самой Абхазии много мулл как постоянных жителей из турок и абхазцев и они много мешают успехов священников то внушением народу своего учения, то лечением больных, то подарками и тому подобными средствами.

5. Обычай отдавать по смерти мальчиков крестьян муллам для воспитания по турецкому закону, а так же для приготовления в муллы.

Когда из важных состоятельных абхазцев магометанского вероисповедания умирает кто, по смерти покойна, в честь его, освобождают одного, двух или трех мальчиков и отдают туркам на воспитание с тем, чтобы впоследствии эти мальчики по магометанскому обряду и закону молились о упокоении и умилоствлении отшедшего барина. Чрез этот обычай умножаются муллы из абхазцев и много вредят христианству.

Впрочем у христиан-князей и дворян тоже, в свою очередь, существует обычай по смерти покойного, ради помилования и спасения его души освободить одного или двух и даже трех лиц от податного состояния только с тем, чтобы они прислуживали гробу усопшего или должны изучать грузинские церковно-богослужебные книги, потом поступить во священника и молиться за спасение покойного барина, помещика. По таковому

случаю и на таких условиях воспитан настоящий абхазский Соуксинский связанник Иоанн Гегия¹⁸. Тоже по такому случаю и на таких условиях воспитывает одного абхазца преосвященный Геронтий (коммент. 31 – Дж.Г.), а одного воспитываю я в Мингрелии, в монастыре Цайши и из онного со временем может быть выйдет добрый пастырь для Абхазии. Этот обычай весьма благодетелен и в свое время много может способствовать распространению христианства в Абхазии.

6. Отпадение многих лиц из абхазцев во время нашествия турок от христианства.

После долгаго мира и спокойствия народного поднялся восточный вопрос, который обошелся многим весьма дорого. С нашествия Омер-паши одни потеряли жизнь, другие имение, а иные изменяли гласу совести. Многие из слабых отстали от христианства во время минувшей войны волею или неволею и они, оставаясь в магометанстве, подают вредный пример своим соотечественникам - абхазцам.

7. Обычай отдавать христианских дочерей за абхазами магометанского вероисповедания.

Этот обычай весьма вреден для христианства и оно отражается во всех сословиях. Так, княгиня Кесария Дадановна (коммент. 45 – Дж.Г.), мать полковника гвардии Григория Шервашидзе (коммент. 57–Дж.Г.) и тетка настоящей абхазской владетельницы отдала в

прежние времена свою дочь – христианку Елизавету в Цебельду за князя Маршания Батал-бея и она, бедная, заброшенная на произвол судьбы среди мусульманского мира, изменила христианской вере. Другая дочь той же княгини, тайно увезена против воли матери в Цебельду еще до войны князем Маршани Махадгери, и она, к великому сожалению, все христианские вещи (иконы) и даже мощи передала огню на сожжение и сама перестала поклоняться кресту и передалась учению Мухамеда. С этой стороны весьма вредна Цебельда со своими жителями для Абхазии и этот упомянутый обычай весьма вреден для абхазского христианского мира.

8. Пребывание большей части абхазских князей и дворян в магометанстве.

За исключением князей Шервашидзе, почти все магометане важныя фамилии из абхазцев. Так, например, князя Маршаниевы деревни Гуппу все магометане, не говорю уже о Маршаниях Цебельдинских - вечных врагов христианства. Князя Анчабадзе, деревни Чилоу – все магометане, дворяне Марганиевы Анакопские – исключительно магометане, и большая часть князей Пицундских Иналиповых (Иналивили) – магометанского вероисповедания. Очень естественно, что как сами помещики магометанского исповедания и держат при себе мулл, так и их поданные магометане и следуют во всем примеру своих помещиков; а это весьма вредна для абхазского христианского мира.

* *

*

Высказав мысль о причинах, могущих способствовать распространению христианства в Абхазии, а равно и причинах препятствующих распространению христианства в Абхазии, наконец, в заключение всего писанного, мы должны сказать, что для того, чтобы победить все препоны и причины, по которым не прививается христианство в Абхазии, надобно употребить не одно средство человеческое, но и средство Божеское; добрый труженический пример в жизни: пост и молитва. Эти средства освящены примером Спасителя. На эти средства, как на средства, которые сокрушают силу невидимых врагов, указал нам Спаситель. Эти средства могут иметь влияние на самих дыкарей и варваров; (друг)ая система филосо(фии) отнюдь не помож(ет) в деле проповеди Слова Божия.

Господи! помоги сам твоим покровительством не мощным христианским пастырям.

Господи! когда твоему пр(аведни)ку угодно будет сокрушить иго мусульманства, когда тебе угодно будет отдать в руки христиан древнюю Византийскую столицу и всех жителей Кавказских гор, чтобы твой народ не соблазнялся от последователей Мухамета и чтобы в мире было одно стадо – христианское, и один пастырь и, таким образом, явился бы в мире единый христианский рай.

* *

*

Жалкая Абхазия! со стороны Константинополя, а так же со стороны Крыма и Карачая, со стороны моря и суши Турция сокрушила твои нравственные (нормы и звезда твоего счастья (угасла. Обрат)ись с мольбою к небу (о защи)те твоего христи(анства, чтобы) опять явилась бы (звезда) твоего счастья и опять (бы вернул)я для тебя зо(лотой ве)к.

Жалкая Абхазия! сама (обрати)сь к Богу воззванием, чтобы он помиловал тебя и даровал бы тебе для поклонения свой спасительный животворящий крест, в котором ты могла узреть тайнство своего спасения.

Архимандрит Абхазской архиерейской кафедры
Александр.

(186)0 года, 18 мая.

Абхазия.

ᄆᄆᄆ, ᄆ. 489, ᄆᄆᄆ. 1, ᄆ. 62901, ᄆ. 13-24ᄆ.

**№15. Черновик рапорта Архимандрита
Александра к экзарху Грузии Евсевию¹⁹
о состоянии христианства в Абхазии**

27 декабря 1860 г.

При сем честь имею представить в(аше)му В(ысокопреосвященст)ву проект о систематическом распространении христианства в Абхазии, во-первых, с тою целью, чтобы обратить начальственное внимание В(аше)го В(ысокопреосвященст)ва на распространение и утверждение христианства в Абхазии; во-вторых, с намерением объяснить, что я разумел под выражением системы, когда я, при отзыве к н(ачальни)ку войск в Абхазии²⁰ о настоящем упавшем состоянии христианства в Абхазии выразился, что для того, чтобы ввести христианство надобно итти путем системы и это дело Архиерея. Копию с упомянутого отзыва я имею честь представить к В(аше)му В(ысокопреосвященст)ву своевременно.

Благосклонное внимание В(ашего) В(ысокопреосвященст)ва на эти представления будет для меня великою наградою.

К Экзарху

Рапорт

В настящее время Кавказ вызывает начальство и возбуждает сильные вопросы как просветить учением православной церкви жителей гор Кавказских. Мне суждено промыслом занимать место между теми миссионерами, которые поприщем для своей деятельности и подвигов имеют Кавказ. Вот уже девять лет, как я нахожусь на службе в Абхазии, в этой части Кавказа. Я не могу хвалиться своими трудами, но я хлопчусь делать добро для Абхазии. Изучение края дает мне смелость выразить свою мысль на бумаге

относительно просвещения Абхазии светом хр(истиан)ского учения. В следствие чего, я при сем честь имею предоставить В(аше)му В(ысокопреосвященст)ву взгляд а) о том, что может способствовать распространению христианства в Абхазии и б) что препятствует распространению христианства в Абхазии (док. №14 – Дж.Г.).

Мой отзыв к начальнику войск в Абхазии о настоящем упавшем состоянии христианства в Абхазии (док. №18 – Дж.Г.), копию к(отор)аго я имел честь представить к В(аше)му Выс(окопреосвященс)тву от... июля (так в тексте – Дж. Г.) и от 2-го августа сего года мой проект, представленный В(аше)му В(ысокопреосвященств)у (о) фундаментальном и систематическом распространении и утверждении хр(истианст)ва в Абхазии и этот взгляд на причины, способствовашия и не способствовашия распространению хр(истиан)ства в Абхазии) дадут В(аше)му Выс(окопреос-вященс)тву более или менее верный взгляд как, во-первых, на настоящее жалкое состояние хр(истианст)ва в Абхазии, так, во-вторых, и на то, каким образом ввести и утвердить хр(истиан)ство в Абхазии.

კ. კვეციძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 120.

№16. Кутаисский генерал-губернатор²¹

о положении христианства в Абхазии и мерах по его восстановлению

23 июля 1861 г.

Чтобы возстановить христианство в Абхазии, по мнению Кутаисского генерал-губернатора, необходимо:

а) Удалить из Абхазии турецких и всех иностранных мулл не присягнувших на верно-подданство России.

Турецкие и другие иноземные муллы, хотя бы и приняли присягу на верноподданство России, никогда не были верными и искренними подданными. Удаление их теперь из Абхазии, без сомнения устроило (наверное, устранило – Дж.Г.) бы частью препятствие, которое встречает там христианство со стороны фанатического мусульманского духовенства, но мера эта произвела бы неблагоприятное впечатление как на туземное мусульманское народонаселение, так и на соседственные с Абхазиею мусульманския племена, с которыми в настоящее время идет война. С другой стороны, решиться на эту меру мимо владельца Абхазии неудобно. В настоящем положении и одно можно сделать: не допускать в Абхазию иноземных мулл и поручить начальнику войск в Абхазии иметь за этим наблюдении.

б) Абхазских мулл подчинить Тифлисскому Муфтию и главному в Абхазии начальству.

Мера эта представляется весьма полезною, но она касаясь внутреннего управления Абхазии, может быть

приведена в исполнение только по соглашению с владельцем Абхазии, которому вообще следует предложить иметь наблюдение за поведением и действиями туземного мусульманского духовенства.

в) Вменить в обязанность всем должностным в Абхазии лицам и местным помещикам, чтобы они оказывали православному духовенству содействие.

Должностных лиц в Абхазии, кроме начальника войск²², никого нет, и власть его на внутреннее управление Абхазии не простирается. Абхазскими округами управляют родственники владельца князя Шервашидзе. Князья эти могли оказать духовенству нравственное содействие при возстановлении и поддержании в Абхазии христианства, если бы сами имели сочувствие к вере и расположение к видам Правительства.

г) Предложение владельцу Абхазии, чтобы он, на основании Высочайше утвержденных просительных пунктов²³, заботился о поддержании в Абхазии христианства и принял бы меры к оставлению дальнейшего развития в одной исламизма.

Без содействия и покровительства Владетеля миссионеры наши не могут иметь никаких успехов в деле возстановления в Абхазии христианства. Поэтому было бы полезно предложить владельцу Абхазии, чтобы он, на основании принятых им на себя ВЫСОЧАЙШЕ утвержденных обязательств, покровительствовал в своем владении Православной вере, пригласив к тому и начальников Абхазских округов.

д) Увеличить число священников в Абхазии.

В октябре 1860 года Св. Синод разрешил преосвященному Экзарху Грузии кроме прежних девяти Абхазских причтов, назначить в Абхазии еще четыре причта, с отнесением расходов по содержанию их (900 р. в год) на суммы, ежегодно ассигнуемая из Государственного Казначейства на содержание сельского и городского духовенства в России. С назначением этих причтов в определении в Абхазии других священнослужителей уже не придвидится особенной надобности.

е) Назначить в Абхазию миссионеров, которые бы ходили по деревням с евангельскою проповедью.

Предположение полезное, но при настоящих средствах Общества (восстановления христианства – Дж.Г.) неудобноисполнимое. Впрочем, в настоящее время в этом отношении можно бы сделать следующее: при Абхазском епископе положено иметь одного архимандрита, с жалованьем по 700 рублей, 3-х иеромонахов, с прозванием каждому по 500 рублей жалованья в год. Ныне в свите Абхазского Епископа состоит: архимандрит (Александр Окропиридзе – Дж.Г.) и два иеромонаха. Архимандрит этот предназначается к посвящению в сан Епископа Абхазского. На место этого архимандрита, а также на три иеромонашеския вакансии должно теперь же назначить способных для миссионерскаго служения людей, а иеромонахам, состоящим теперь в (свите) Епископа, дать другое назначение.

ж) Не стеснять новокрещенных абхазцев в отношении соблюдения постов, а предоставить их

собственному усмотрению соблюдать или не соблюдать оные.

Официально разрешить абхазским христианам, чтобы они не соблюдали постов, неудобно, но секретно можно предписать абхазским священникам, чтобы они в отношении несоблюдения постов делали снисхождение к новым христианам.

з) Совершение тайнства брака применить к существующим в Абхазии обычаям, при чем отменить при бракосочетании целование новобрачных.

Мнение это основано на следующих обычаях: абхазцы или вовсе уклоняются от брака, или же венчаются ночью, при посторонних лицах брак не может быть совершен.

Св. Синод, согласно представления Преосвященного Митрополита Исидора, указом от 28 декабря 1853 г. № 13148 разрешил в предотвращение незаконных браков в Абхазии и других горных местах, где христианство еще мало утверждено, где приходские церкви находятся в дальнем расстоянии, и где народные предрассудки и укорившиеся обычаи воспрепятствуют девицам показываться среди посторонних мужчин, браки, в виде временной меры, совершать в доме. Целование новобрачных необязательно, а потому может быть отменено.

и) Облегчить супружеские разводы.

Предположение это основано на том обстоятельстве, что абхазцы, по продолжительному болезненному состоянию, а также по бесплодию своих

жен, самовольно расторгают с ним супружеский союз и, при жизни прежних жен, вступают в супружество с прежними лицами (так в тексте – Дж.Г.).

Обстоятельство неуважительно, разрешение развода на сем только основании и не человеколюбиво, и может поселить в народе безнравственность.

й) Допустить смешанные браки христиан с магометанами и язычниками, и, на оборот, магометан и язычников - с христианками.

Мера эта положительно противоречит нашему законодательству.

к) Возобновить древния в Абхазии церкви и монастыри.

Развитие в Абхазии христианства, без сомнения, более или менее связано с возобновлением весьма замечательных и достойного особенного внимания уцелевших там христианских древностей, но предмет этот требует ближайшего исследования со стороны местных властей, которыя должны указать подробно: какия именно древности должны быть возстановлены.

л) К чествуемым абхазцами деревьям привесить иконы распятия Спасителя и другие.

Чтобы этому обычаю предать христианское значение, можно сделать опыт предлагаемой меры, с тем добавлением, чтобы священники, во время народных празднеств, совершали под почитаемыми деревьями молебны и водосвятие.

м) Разрешить иноверным христианским проповедникам распространение в Абхазии своей веры, с тем, чтобы проповедники эти были из воспитанников

русских учебных заведениях и чтобы они не имели сношения с заграничными единоверными религиозными обществами и кабинетами.

Возстановление христианской веры между Абхазскими жителями, без сомнения, смягчит суровость сих последних жителей и сделает их к нравственному образованию более доступными, но, чтобы переворот этот и в политическом отношении в полной мере был полезен для России, необходимо так же, чтобы как понятия сих горцев, так и самые обычаи их и нравы сближены были с нашими, что едва ли можно достигнуть посредством миссионеров иноверных.

Весьма естественно, что миссионеры сии, истолковывая догматы и обряды религии, ими проповедываемой, коснутся разности оных с господствующею Грена Российскойскою верою, и конечно, не станут возстановлять со стороны выгодной последней, в предосуждение собственного их вероисповедания (пример у ингилойцев), вероятно также, что, излагая правила из церкви, иноверцы сии будут упоминать о тех странах, где вера их господствует и не приемнут объяснить тамошния постановления и нравы, с нашими несогласные. В сих случаях, без сомнения, они будут говорить в свою пользу и, показывая себя некоторым образом существами превосходными, не остерегутся поселить пренебрежение к другим вероисповеданиям и обычаям, родящиеся всегда у новых прозелитов с особым фанатизмом.

А потому можно наперед предугадать, какия были бы последствия, если бы народы, среди владений

наших обитающие, были таким образом просвещены иноверцами, и если бы с нравственным образованием оных недоверие, к нам ныне питаемое, усилило было еще новыми побуждениями, неупомяная уже о том, что под видом миссионеров удобнее всего могут вкрадываться в страну сию агенты кабинетов, неровнодушно смотрящих на приобретения наши в сей части Азии, и что, назначая для распространения в областях наших христианства иноверных проповедников, мы сознаемся пред лицом всей Европы, или в недостатке способов наших, или в неспособности к проповедыванию Слова Божия нашего духовенства.

ცსია, ფ. 416, აღწ. 3, ს. 1255, ფ. 5-7^ა.

№17. არქიმანდრიტ ალექსანდრე ოქროპირიძის
მიერ ტყვარჩელში გაკეთებული ჩანაწერების
ფრაგმენტები საქართველოს ისტორიული
კუთხეების, ჩრდილოეთ კავკასიისა და
რუსეთის საზღვრების,
მოსახლეობის, აგრეთვე ქართული ენის
აღორძინება-გავრცელების აუცილებლობის
შესახებ

1861 წლის 29 ივლისი

ჟვამბუეი — ამბავი

ამ ზაფხულშიდ მხოლოდ ჩვენ სამნი: მე, თარ-
ჯიმანი ეშა და მოსამსახურე ზემო მოხსენებული
მენგრელი ვიყავით. იმის გამო, რომ ამ ზაფხულშიდ
აფხაზეთის მთავარი წაბრძანდა საქართველოში
წყალზე, დ. ბორჯომს, ახალციხეს და მეუღლე მისი
მთავრინა ალექსანდრა გიორგის ასული სამშობლოშიდ
წავიდა — ოდიშს გიორგი ნიკოს ძესან — ბატონისშვილ
დადიანთან. მხოლოდ ოცდახუთს ამ ივლისის თვისას
მობრძანდა აქ სახლეულობა ნიკოლოზ შერვაშიძისა²⁴
და თვით შერვაშიძეც ოცდაცხრას ამას მოვიდა. ამ
შერვაშიძის მეუღლე კნეინა დუტუ ბატონისშვილის
ასული არის დედით დადეშკელიანისა, მამით
დადიანის დუტუ ბატონისშვილის ასული და ქმრათ
მეუღლე მოხსენებული შერვაშიძისა. ეს კნეინა, იმედია,
რომ სასულიერო პირებს აფხაზეთში და ქრისტიანობას
შეეწიოს. აფხაზებისგან გამიგია, რომ ხშირად
დაიარებოდა დიდმარხვაზედ. ზედ ეტყობა, რომ თა-
ვიანი ქალი, ოჯახის ქალი შეიქნ(ა).

ორს აგვისტოს მობრძანდა აქა გვარდიის
პოლკოვნიკის გრიგოლ შერვაშიძის (კომენ. 57 — ჯ.გ.)
სახლეულობა და რადგან... (გაგრძელება არა აქვს —
ჯ.გ.).

* *

*

ოდესაც ოდიში დათავდება, შეხვდება მოგზაურს
დიდი ინგურის მდინარე წყალი, საიდანაც იწყება
სამურზაყანო — ნაწილი აფხაზეთისა. სამურზაყანოსი
და სამთავრო აფხაზეთის სამზღვარი არის ოხურევი,
ანუ ოხურევის ხევი და წყალი, მახლობლივ სოფლის
ილორისა და ილორის წმიდა გიორგის ეკლესიისა.

ილორიდგან სამთავრო აფხაზეთი იწყება. ილორის იქით არის დაბა ოჩამჩირე ზღვის პირათ. აქამდინ ილორიდგან შვიდი ვერსტია. ამ დაბას ოჩამჩირე ვაჭრობენ თათარნი უმეტესად, აჭარელნი და მეგრელნი. აქ დაბა ოჩამჩირეს აქვს საზამთრო სასახლე აფხაზეთის მთავრის მიხეილ გიორგის ძე შერვაშიძესი. ოჩამჩირიდგან მარჯვნივ, ე.ი. ჩრდილოეთის და აღმოსავლეთის მხრით კავკასიის მთებია, მარცხნივ, ესე იგი სამხრეთის და დასავლეთის მხრით შავი ზღვა და მის გაღმა არის ტრაპიზონდი და სტამბული, თათრის სამფლობელო. ოჩამჩირიდგან დაწყებული ზღვის პირათ მიმავალთ დაგზვდებათ ზღვის პირათ სოფელში ტამუშში რუსის ყაზახის ფოქტა, რომელი შორამს ოჩამჩირიდგან ათი ვერსტით. თუ ხმელეთით მიხვალ დიდ მდინარე წყალზედ — კოდორაზედ, და კიდევ იქ დაჰგზვდებათ ყაზახის ფოქტა, სადამდინაც ტამუშიდგან არის ოცდახუთი ვერსტი. აქედგან ზღვის პირად წასული მიხვალ სოხუმს. ეს სოხუმი ქალაქი ანუ ციხე დგას ზღვაზედ. აქ არის ჯარი ოთხი ბატალიონი რუსი, მათი ლენერალი მასთან, აქ არის. კარგი გემების სანდო ადგილი, ბოლოზი, და აქ გამოუღვევლად არის სამი-ოთხი და ხუთი ვაზონის (? ასეა — ჯ.გ.) გემები დგა, რომელნიც რიგრით იცვლებიან და მიდიან ნიკოლაევს, სადაც გემების საყნდოა. ამ გემებს გარდააქვთ და გარდმოაქვთ საზრდო ჯარისა. ციხეებშიდ და გარდაჰყამთ და გარდმოჰყამთ ჯარი. სოხუმს მცხოვრებნი და ვაჭარნი არიან: მენგრელნი, იმერელნი, ბერძენნი და თათარნი — მევანჯონი და თევზის დამჭერელნი. აფხაზები დგომით არ დგანან სუხუმს, მხოლოდ... (გაგრძელება არა აქვს — ჯ.გ.).

* *

*

გურია იწყების რიანიდგან მარნისპირათ, ახალ-ციხის მთებს გარდმოლმა და მიდის ვიდრე შავ ზღვამდე. რიონგალმა მარანიდგან დაწყობილი და ცხენიწყლიდგან დაწყობილი იწყობა სვანეთის გარდმოლმა მინგრელია ანუ ოდიში და მივა ვიდრე ინგურის წყლამდე ანუ აფხაზეთამდე. ინგურიდგან შავი ზღვის პირათ არის ზემო აფხაზეთი ანუ სამურზაყანო ვიდრე ოხურევის ხევამდე და ილო-რამდე. ოხურევიდგან იწყების ნამდვილი სააფხაზეთო ანუ სამთავრო აფხაზეთი და მიდის ზღვის პირათ, ვიდრე ბიჭვინტამდე და ჯიქეთამდე. უკან აფხაზეთის მთებში სახლობენ ჩერქეზნი.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, ამ აღწერიდგან ოდესღაც ქართლიდგან ანუ თბილისიდგან მოგზაური წამოვა აფხაზეთში, პირველად სურამის მთების გარდმოლმა დახვდება იმერეთი. იმერეთი... (გაგრძელება არა აქვს — ჯ.გ.).

სურამამდინ ანუ იმერეთის საზღვრამდინ ქართლი. სურამიდგან იწყების იმერეთი და მივა ვიდრე მინგრელიის სამზღვრადე ანუ ცხენის-წყლამდე და გურიადმდე. გურია — (ასეა დოკუმენტში — ჯ.გ.).

ამ მთების გარდალმა კასპიის ზღვიდგან, ყიზლარიდგან და მოზლოვიდგან, საჩინოს ანუ კიტაის სამზღვრიდგან და სიბირიდგან ვიდრე შავ ზღვამდე და დუნაიადმდე რუსეთია და რუსეთს უკავია. კავკასიაში სახლობენ ესე ხალხი: ლეკნი კასპიის ზღვიდგან ვიდრე ვლადიკავკასამდე და გადალმა ყიზლიარადმდე ანუ

საქართველო ჯარის გზადმდე. იქიდან დაწყობილი სცხოვრობენ ჩაჩანნი და მერე ჩერქეზნი ვიდრე შავ ზღვამდე, სადაც მთები ზღვაში ჩავა აფხაზეთის უკან აფხაზეთის სამზღვარზედ. კავკასიის მთებში ამ ზემო აღწერილ ხალხს გარდმოღმა... სახლობენ საქართველოს ზურგით ანუ ქართველთაგანნი, ჩვენნი თუშნი, ფშავი, ხევსური, მთიულნი; მერე ოვსნი ვლადიკავკასიის და ანანურის სამზღვრიდგან ვიდრე რაჭადმდე, ანუ იმერეთადმდე, მერე სვანნი ვიდრე აფხაზეთის სამზღვრადმდე, მერე ყარაჩაია, ალანნი, ფსხუელნი და ჯიქნი აფხაზეთის ბიჭუნტის სამზღვრადმდე და შავი ზღვის პირადმდე. საქართველო ამ მთებს და ხალხს გარდმოღმა არის ესრეთით სახითა. ლეკებს წინ კახეთი მტკვრამდე და ვიდრე თფილისამდი. თბილისსა და მტკვარს იქით სამხრეთით და დასავლეთით სომხეთი ქართლისა ანუ ქართველნი. ტფილისიდან და მცხეთიდან დაწყობილი ჩეჩნებს და ოვსებს წინა არის ... (ასე მთავრდება — ჯ.გ.).

* *

*

წამკითხველნი²⁵ ამა მოკლე აღწერისა ტკვარჩელის აბანოსანო, ა, ქართველნიო მემამულენო, მინგრელნიო მოსისხლენო და მონაწილენო ქართლისანო, აფხაზნიო და ოვსნიო მემსაზღვრენო და მოკავშირენო საქართველოსანო, ნუ ეძიებთ აღწერას ამას შინა განსხვებით რასმე, მხოლო მიხედეთ ჩემსა ერთგულეებასა კავკასიის ძეთადმი. მე, ქართველნიო და უმეტესად ქართლელნიო და კახელნიო, თქვენი ჰავით აღზრდილი მე, საჰკვირველად ნუ მიგაჩნიათ, რომ ვერ გამფლობელობ თქვენ ბუნების ენითა, ვითარცა რიგია,

რადგან 1. ახალ რუსულ სასწავლებელშიდ მომისმენიეს ყოველნივე საგანი რუსულის ენით და ფრაზით და არა ქართულით და რადგან 2. ქართული ენა დაკნინებით არის ამ ჩვენს საუკუნოში, მეტადრე საღმრთო წერილისა მიზეზისა გამო მიხედულობისა სხვათა ენათა. და აწ უკეთუმცა ცისკარი და მწევრნი და მეშრომენი ცისკარისანი განაცისკროვნებენ: განაღვიმებენ, განაახლებენ და განამშვენებენ და განამტკიცებენ ქართულს ენასა. ეს მათ იციან და მეცა ვისურვებ მამულიშვილთ წარმატებასა. 1, მე ქართველს უწოდებ ყოველთ, ვინც ქართულს ენაზედ ლაპარაკობს, ესე იგი იმერელთ, ლეჩხუმელებს, გურულებს, ქართლებს და კახელებთ ფშავით, ხევსურელებით და მთიულეებითურთ.

მე მხოლოდ იმას ვინატრი, რომ ქართველთა სწავლულთა პირთა ერთმანეთის სიყვარული იქონიონ და ერთმანეთის შემწეობით განავრცონ და განამტკიცონ ქართული ენა, მხოლოდ ძნელე ეს არის, რომ ფრიად მცირე ხასიათს აცხადებენ მრავალნი. ვისურვებ მე სწავლულთა ქართველთა თავიანთი თხზულებათა დატოვებ(ბას) და... სახელნი ესრეთთა ქართველთა განათლებულთა პირთა აღბეჭდილიეოს გორიზონტსა ზედა საქართველოს ისტორიისსა.

მდაბალი არხიმანდრიტი აფხაზეთის არქიერის კათედრისა ალექსანდრე.

ააფსეით — დავიდალე

აფხაზეთი.

ტყვარჩელის აბანო.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 93.

**№18. Копия с отзыва Архимандрита
Александра о положении христианства
в Абхазии, о мерах искоренения мусульманства
и распространения христианства**

До 21 ноября 1861 г.

До минувшей войны число христиан в Абхазии простиралось до одной трети всего населения. Но христианство там не было прочно по причине продолжительного господства турок и сохранившихся, без сомнения, и по ныне, тайных торговых отношений с ними.

Последняя война с Турциею и ея союзниками, занятие неприятельскими войсками замечательнейших пунктов на наших Черноморских берегах и усилившийся вместе с тем наплыв проповедников магометанства нанесла сильный удар делу распространения Евангелия в Абхазии. Во время Восточной войны и последующие годы деятельность турецкой пропаганды уничтожила все то, что посеяно на сей почве православным духовенством с начала сего столетия и привела к настоящему плачевному состоянию христианство во владение князей Шервашидзе, как видно из отзыва Кутаисскаго генерал-губернатора к г. Начальнику Главнаго Штаба от 23-го минувшего июля № 668 (док.№16 – Дж.Г.).

В отзыве сем по воле г. Главнокомандующаго, генерал-лейтенант князь Эрстов, между прочим доставил сведения о причинах успеха исламизма в Абхазии. – Сведения эти заимствованы из донесения начальника войск в Абхазии и препровожденной генерал-майором Коргановым записки архимандрита Абхазской архиерейской кафедры, Александра.

Вот краткое содержание сей записки:

После минувшей войны чрезвычайно мало окрещено Абхазцев и то из простаго класса народа. – Притом из крещенных значительная часть совратилась в магометанство, даже в поместье христианина, а именно в Атареном приходе, крестьяне котораго принадлежат полковнику князю Григорию Шервашидзе. Общее число всех совратившихся в магометанство со времени минувшей войны архимандрит Александр полагает до 200 домов или семейств, в том числе до 10ти дворянских. Пример последних действует весьма соблазнительно на простой народ.

Названный пастор, это отступничество, и вообще успехи исламизма в Абхазии, приписывает следующим обстоятельствам:

1) Значительному числу мулл, занимающихся в крае проповеданием и исполнением своей религии и проживающих большею частью в турецких местечках на береговой линии как то: в Очамчирах, в Келасурах и в Гудаутах. – В этих местечках как муллы, так и другие турки скрытно содеержат по одной и по две домашних школ, где в числе других учат и абхазских детей. Кроме того, из тех же мест муллы ходят по Абхазии и разносят

по всему краю учение лже-пророка. С этою же целью приходят муллы и из Цебельды в пограничные с нею деревни. В записке архимандрита Александра названы по имени 13 – замечательнейших мул, между которыми самым опасным должно считать Гусейна Талирийского, позволяющего себе все средства для совращения христиан.

2) Все вообще муллы для вернейшаго успеха в своих предприятиях ведут знакомство с абхазцами и изучают их язык, берут в себе в жены абхазских девиц, даже христианок, которых, разумеется тот часть же совращают с православия; пишут для народа разные изречения, которыя и предлагают ему в виде очистительной молитвы и целительных лекарств, делают разные фокусы, занимаются продажею красного товара и других вещей, потребных в домашнем быту и таким образом поддерживают постоянныя сношения свои с жителями. При том по самой сущности своей, закон Магомета сильно льстит грубым чувствам народа, стоящего на столь низкой степени образованности, как абхазцы, а муллы, вероятно по расчету, и не требуют точнаго исполнения всех обрядов, предписанных Кораном, чтобы показать, что исполнение магометанской религии легче христианской и не стесняет народ относительно постов, вообще не любимых туземцами, относительно женитьбы и других житейских надобностей. Надо еще заметить, что по понятию многих Абхазских жителей вместе с принятием магометанской веры принимается и богатство, а с именем христианина

соединяют они нищету, а потому принимающие магометанство, думают сделаться богатыми.

3) Абхазцы мало или вовсе не понимают важности христианских обрядов и церковных правил и по этому не исполняют оных; в особенности для них обременительны правила относительно брачных союзов. Абхазцы или вовсе уклоняются от таинства брака, или венчаются (редко), а в церкви при совершении таинства и духовной церемонии муж стыдится смотреть на жену, а жена на мужа, оба прячутся и скрывают лица, а тем менее исполняют предписанный на этот случай Православною церковью обряд целования мужа с женою. На свадьбе муж укрывается в лес или куданибудь от жены и от общества, по этому случаю собранного, не только в простом классе, но и в высшем сословии народа, как например, это случилось в 1858 году на свадьбе князя Константина Шервашидзе, женившася на дочери Дуту Дадиани (комент. 24 – Дж.Г.). Также по обычаю страны, соблюдаемому и князьями Шервашидзе муж в обществе и при посторонних лицах не может сидеть с женой и детьми, ни говорить, ни есть с ними.

Распространение христианской веры встречает сильныя препятствия еще и по следующим причинам:

1) Из коренных жителей Абхазии несравненно более магометан и язычников, чем христиан. Вообще можно принять, что в настоящее время меньше чем третья часть населения с владетельным домом исповедует православную христианскую веру, остальные же жители, и между прочим все княжеския фамилии исключая владетельной, принадлежат к исламизму.

2) Есть огромные пространства земли, где не только не учреждены христианские приходы и не проживают постоянно священники, но где даже никогда не проникали еще и миссионеры, хотя эти земли принадлежат помещикам христианского вероисповедания, как, например, поместье племянника владельца Абхазии, покойного князя Дмитрия Шервашидзе²⁶, начиная от р. Гумисты до р. Пшань или от той же реки до м. Гудаут. Последнее пространство составляет около 50-ти квадратных верст.

3) Со времени водворения русских в Абхазии также никогда еще не ходили миссионеры для распространения евангелия в соседнюю Цебельду, которой все жители, принадлежащие к тому же абхазскому племени, исповедуют магометанскую веру, они весьма часто женятся на девицах из соседней Абхазии, даже христианках, которыя, попадая в чисто магометанския семейства, по неволе должны совращаться с веры своих родителей.

4) Ни местное начальство края, ни христианские помещики Абхазии в настоящее время не исполнены того усердия и не оказывают того содействия к распространению истинного Слова Божия, какими они отличались в первые годы водворения русских в Абхазии, когда все с таким рвением принялись за дело православного прозелитизма.

5) При той низкой степени образованности и умственного развития, на которой стоят абхазцы, которых без преувеличения можно назвать еще народом полудиким и при кратковременности владычества

русских в сей стране, христианская религия не могла глубоко вкорениться в нравы и обычаи новых своих последователей. Почти все они помнят то время, когда они сами или родители их были магометанами. А если вспомнить, что магометанов закон здесь безпрепятственно господствовал несколько веков сряду, то неудивительно, что и теперь еще мусульманство пользуется гораздо большим сочувствием во всех классах народа, нежели христианство.

Изъяснив, таким образом, положение христианства в Абхазии, архимандрит Александр говорит, что для того, чтобы преодолеть все означенныя затруднения и утвердить в Абхазии христианство на прочных основаниях, распространяя оное не мечем, а миром, следует, «избрав верный и фундаментальный систематический путь, неуклонно следовать по нем для достижения цели». Но в чем именно должен состоять названный путь (док. №14 – Дж.Г.), архимандрит Александр не упоминает, а говорит, что это дело епархиального начальства, а именно епископа Абхазскаго, как главы Абхазской духовной миссии и Абхазских церквей.

Местное начальство края, а именно начальник войск в Абхазии и Кутаисский генерал-губернатор вполне согласны с вышеизложенным содержанием записки архимандрита Александра и генерал-лейтенант князь Эристов в вышеупомянутом отзыве своем № 668 (док. №16 – Дж.Г.) говорит, что все собранныя на месте генерал-майором Коргановым сведения относительно успехов исламизма в Абхазии обнаруживают полный

упадок христианства и самое быстрое развитие магометанства. Главнейшею причиною такого печального состояния края в религиозном отношении Кутаисский генерал-губернатор считает совершенное равнодушие к религии и отсутствие сочувствия к ней всех исповедывающих христианство в Абхазии. Турецкая пропаганда, развиваясь в минувшую войну и деятельно поддерживаемая контрабандою, более доступная абхазским понятиям, не встречает ни в чем противудействия и готовит всеобщее исповедание мусульманства в Абхазии, может быть, со всеми политическими его выражениями.

При виде такого положения дел в Абхазии и при опасности, угрожающей христианству и спокойствию сей страны, более чем когда либо необходимы энергические меры для предотвращения ея. Конечно, это обязанность главного духовного начальства Кавказского края указать средства и путь, по которому должны следовать для возвращения жителей Абхазии к христианству православного исповедания, уже дважды принятого их предками; но, основываясь на изложенных архимандритом Александром обстоятельствах, на вековых нравах и обычаях абхазцев и на исторических примерах распространения христианства в других странах, можно указать несколько данных для руководства в сем важном предприятии.

Так как магометанство уже успело пустить глубокие корни в Абхазии, то искоренять оное нельзя вдруг и насильственными средствами, а можно только миролюбиво и постепенно посредством разумных

административных мер, но во всяком случае кажется необходимым:

1. Теперь же удалить из края всех мулл, не отличающихся преданностью русскому правительству и не присягнувших на верноподданство ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ, если они по происхождению своему турки, или принадлежат к враждебным нам племенам Западного Кавказа.

2. Везде, где есть хотя самое незначительное число христиан из абхазцев, учредить приходы, священники которых должны считать своею первою обязанностью увеличить число своих прихожан, сближаясь с туземцами изучением их языка, нравов и обычаев и учреждением школ для обучения абхазских детей. Независимо от приходских священников должны быть по всей стране разсылаемы миссионеры, проповедывающие Евангелие на абхазском языке, или даже на турецком, который большей части жителей, в особенности побережным, совершенно понятен вследствие вековых сношений их с турками.

3. Для большого успеха в распространении христианства в Абхазии можно было бы принять еще нижеследующия меры:

а) Обязать все должностныя лица и христианских помещиков оказывать священникам-миссионерам всевозможное законное содействие.

б) Для того, чтобы исповедание сей веры не оказалось столь обременительным для новообращаемых абхазцев и не заставляло бы их совершенно вдруг уклониться от всех обычаев, вкоренившихся у них

веками, а может быть и тысячами, испросить хотя в виде временной меры разрешение Святейшаго Правительствующаго Синода дозволить абхазцам, подобно всем военным служащим в армии и (во) флоте, соблюдать посты по желанию, т.е. кто хочет соблюдает, а кто не хочет не соблюдает; одним словом, не ставить соблюдение постов в неперемнную обязанность. При венчании отменить поцелуи мужа и жены, как несогласные с обычаем народа и вообще совершение таинства этого более приспособить к тамошным обычаям, на что духовенство должно обратить внимание. Многоженство, столь развитое между абхазцами, конечно, никак не может быть терпимо по самой сущности христианской религии. Но полезно было бы в виде изъятия, облегчить разводы, в особенности разрешить исповедывающим православную веру, подобно последователям всех видов протестантизма в Империи, вступать в брак с абхазскими девицами магометанскаго вероисповедания в том внимании, что не только происшедшия от сего брака дети, на основании существующих законоположений, но по всей вероятности, и вышедшая замуж за православнаго христианина магометанка, увеличили бы число последователей православия.

в) Немало содействовало бы также к распространению христианства или, по крайней мере, к возбуждению к нему большого сочувствия в жителях, возобновление замечательнейших церквей и монастырей, к которым как известно большое уважение. Почти в таком же уважении у них вековые дубы и другие

деревья: каждый почти род или, несколько вместе имеют одно такое дерево, к которому в торжественных случаях собираются для приношения жертв и совершения разных других религиозных обрядов. Привешивая к таким деревьям изображение распятия или другие образы Православной церкви, можно было тем вернее приучить народ к почитанию изображений Христианской религии. История введения христианской веры представляет нам много примеров подобного образа действий. Так например, в г. Киеве замечательнейшая после Печерской Лавры святыня, Собор и монастырь Св. Архангела Михаила построена близь того места, где стояло капище одного из главнейших идолов русских славян – Перуна; в городе Вильде Русско-католический кафедральный собор построен на том самом месте, где приносили жертвы одному из главных божеств древних Литовцев-Зничу.

4. Наконец, весьма действительною мерою распространения христианства, хотя и неправославного исповедания было бы осуществление недавно воспоследовавшего ВЫСОЧАЙШАГО разрешения, по которому во внимание к отдаленности Закавказского края, согласно представлению г. Наместника Кавказского и положению Кавказского Комитета, ВЫСОЧАЙШЕ повелено: «в Кавказском и Закавказском крае предоставить Наместнику Кавказскому давать разрешения местным духовным начальствам, терпимых в России христианских иностранных исповеданий, обращать в их веру магометан и язычников, по свидетельствам общества, что обращаемя ими в

христианство лица не принадлежали и не принадлежат к православию».

При оказании некоторого поощрения и содействия со стороны начальства, вероятно нашлись бы Армяно-Григорянские священники и монахи, а также католические ксензы, протестантские пасторы, готовые проповедовать Евангелие между жителями Абхазии. – При этом само собою разумеется, что названные духовныя лица должны быть все Российскоподданными, получившими воспитание в русских учебных заведениях, а также и отличающимся безусловною преданностью нашему правительству, что на основании существующих законоположений, им должны быть строжайше воспрещены всякия сношения с католическими и протестантскими миссионерами – обществами Западной Европы, дабы в случае войны с одной из великих морских держав, правительства тех держав не встретили тайных приверженцев в абхазских жителях, принявших римско-католическую или православаную веру.

ცხოვ, ფ. 416, სფ. 3, ს. 1255, ფ. 1-5.

№19. «Копия с указа Его Императорскаго Величества, Самодержца Всероссийскаго, из Святейшаго Правительствующаго Синода, Синодальному члену, экзарху Грузии, Преосвященному Евсевию Архиепископу Карталинскому и Кахетинскому» - о

назначении архимандрита Александра епископом Абхазии

21 декабря 1861 г.

По указу Его Императорского Величества, святейший правительствующий синод слушали Высочайше утвержденный его Императорским Величеством в 21 день минувшаго ноября всеподданнейший доклад Синода о трех избранных кандидатах на открывшуюся вакансию епископа Абхазского: 1) член Грузино-Имеретинской Синодальной конторы, настоятель третьекласснаго Квабташевскаго успенскаго монастыря архимандрит Тарасий; 2) Архимандрит Абхазской архиерейской кафедры Александр и 3) настоятель Хобскаго монастыря архимандрит Виссарион²⁷, с таковым, между прочим, предположением, чтобы тому, кто из сих кандидатов будет Его Императорским Величеством удостоен епископскаго сана, наречение и посвящение произвести в Тифлисе, на каковом докладе собственно Его Императорского Величества рукою написано: «Быть второму, а впрочем быть посему». Приказали: 1) О сем Высочайшем Его Императорского Величества повелении объявить от Святейшаго Синода указами как самому архимандриту Александру с предписанием ожидать распоряжения Вашего преосвященства о наречении и посвящении его во епископский сан, так и Вашему преосвященству, с тем, чтобы наречение архимандриту Александру в сан епископа произвели в Грузино-

Имеретинской Святейшаго Синода конторе, а посвящение - в кафедральном Сионском соборе с местными преосвященными по чиноположению, для чего препроводить Вашему преосвященству два экземпляра чина архиерейской присяги, предписав, чтобы на одном из них, посвящении архимандрита Александра в епископа как им, так и хиротонисавшими его, делана была о сем своеручная подпись по листам, сходно с образцами на что установленными, чтобы, по исполнении сего, экземпляр этот был представлен в Святейший Синод с приложением за оба экземпляра денег одного рубля пятидесяти коп. сереб., а другой экземпляр вручен был новохиротонисанному.

декабрь 21 дня 1861 года.

С подлинным верно - подпись.

გზობ, გ. 489, სწ. 1, ს. 19003, გ. 39-40.

№20. «Грузино-Имеретинской синодальной конторе предложение» экзарха Грузии

27 февраля 1862 г.

Во исполнение Высочайшаго повеления, изъясненнаго в указе Святейшаго Синода от 21 декабря 1861 года за №5006 о бытии архимандриту Абхазской архиерейской кафедры Александру епископом Абхазским, предположив совершить наречение архимандрита Александра во епископа 1 наступающего марта, а посвящение во епископа 4 того же марта, имею

честь уведомить о том синодальную контору с предложением копии с означенного указа Святейшаго Синода для зависящего с ея стороны в чем следует распоряжения²⁸. Февраля 27 дня 1862 г.

Евсевий архиепископ, экзарх Грузии.

ცხოვ, გ. 489, სჯვ. 1, ს. 19003, გ. 38.

**№21. Формуляр кандидата на должность
епископа Абхазии архимандрита Александра
Окропиридзе**

не ранее 4 марта 1862 года²⁹

Чин, имя, отчество, фамилия, должность им отправляема и сколько от роду лет?

- Архимандрит Абхазской архиерейской кафедры, кандидат, Александр, 47 лет.

Из какого звания происходит?

- сын священника, родом из Тифлисской губернии.

Где, чему обучался, когда пострижен в монашество, и где, когда в службу вступил и в оной какими чинами, в каких должностях и где проходил, так же не было ли каких-нибудь отличных по службе действий и не был ли особенно, кроме чинов, чем награжден и в какое время?

- Обучался:

В Тифлисской духовной семинарии с 1839 по 1845 год наукам: богословским, философским, словесным, историческим, св. писанию, физике, нотному пению, и языкам: латынскому, греческому и осетинскому.

По окончании в семинарии курса в следствие прощения его пострижен в монашество в Тифлисском первоклассном спасо-преображенском монастыре и причислен к братству онаго монастыря – 8 июля 1845 г.

Рукоположен в иеродиакона - 10 августа (1845 г.).

Отправлен в Казанскую Духовную Академию, где обучался с 1846 по 1850 год наукам: Богословским, философским, физико-математическим, словесным, церковной и всеобщей гражданской истории, языкам: греческому, латынскому, турецкому, татарскому и арабскому.

Рукоположен в иеромонаха – 9 октября 1849 г.

По окончании курса в Академии, согласно предложению Казанскаго Академическаго правления и распоряжению экзарха Грузии, поручено ему Тифлиским семинарским правлением преподавание в низшем отделении Тифлисской духовной семинарии священнаго писания, латинскаго языка, православнаго исповедования и в высшем отделении – нравственнаго Богословия и археологии -с 15 февраля по 15 июля 1851 г.

Временно исправлял должность инспектора Кутаисских духовных училищ и учителя высшаго отделения - с 28 июля по 28 сентября (1851 г.).

По указу Св. Синода назначен смотрителем Абхазского духовного училища и иеромонахом в свиту епископа Абхазского – с 15 апреля (1951 г.).

Утвержден в степени кандидата – 6 октября 1850 г.

По представлению епископа Абхазского за оказание усердия при первом опыте заведения школ для абхазских детей в Илорах награжден набедренником – 8 мая 1852 г.

За сделанное пожертвование в пользу Абхазского духовного училища преподано благословение Святейшего Синода – 7 февраля 1853 г.

По случаю закрытия Абхазского училища в следствие военных обстоятельств, по распоряжению Тифлисского семинарского правления с утверждения экзарха Грузии исправлял должность смотрителя Кутаисских духовных училищ и учителя высшего отделения – с 13 мая 1854 по 26 января 1855 г.

В следствие указа Св. Синода возведен в сан игумена при Абхазской архиерейской кафедре --12 февраля (1855 г.).

В следствие указа Св. Синода за пожертвование в пользу героев-защитников Севастополя возведен в сан архимандрита – 26 февраля 1856 г.

За пожертвование в пользу героев, защитников Севастополя и их разоренных семейств по двести руб. сер. в год в течение войны объявлена дважды Высочайшая благодарность – 31 августа 1856 г.

По случаю перемещения Абхазского епископа Германа на Имеретинскую кафедру, управлял Абхазскую епархию – с 20 октября 1856 по 1 января 1858 г.

За ревностную и усердную службу Высочайше сопричислен к ордену Св. Анны 3-й ст. – 2 мая 1859 г.

По указу Св. Пр(авительствующаго) Синода возведен в сан епископа Абхазского – 4 марта 1862 г.

Имеет бронзовый крест в память минувшей войны 1853-1856 годов.

В походах против неприятеля и в самих сражениях был или нет и когда именно?

- Не был.

Не был ли в штрафных и под судом, и если был, то за что именно, когда и чем дело кончилось?

- Не был.

Какого поведения и к должности исправлен и надежен ли?

- Очень хорошаго, в должности исправлен и надежен.

ცხოვ, გ. 489, სჯვ. 1, ს. 19003, გ. 30-35.

№22. «Грузино-Имеретинской синодальной конторе предложение» экзарха Грузии

6 марта 1862 г.

Имею честь уведомить Синодальную контору, что во исполнение указа Святейшаго Синода от 21

минувшаго декабря Абхазской архиерейской кафедры архимандрит Александр 4 сего марта в Сионском кафедральном соборе рукоположен во епископа Абхазскаго, и отом вместе сим донесено Святейшему Синоду и сообщено гражданскому начальству.

Евсевий архиепископ, экзарх Грузии.

ცხოვ, გ. 489, სტვ. 1, ს. 19003, გ. 41.

№23. Из протокола заседания Грузино-Имеретинской синодальной конторы – предписания в связи с назначением Александра епископом Абхазии

8 марта 1862 г.

Во исполнение сего поручения³⁰... было произведено (наречение) 1 марта в присутствии Синодальной конторы и при участии прибывших для сего епископов Имеретинскаго Гавриила³¹ и Мингрельскаго Геронтия, приказали: предписать преосвященному Геронтию³², епископу Мингрельскому и временно заведующему Абхазскою епархией сделать надлежащее распоряжение, чтобы все духовенство Абхазской епархии было подчинено, послушно и подсудно епископу Александру, яко пастырю своему и чтобы во всех церквях той епархии и везде, где только

при богослужениях следует, возносим было имя его - преосвященного Александра, как установлено.

С тем вместе предписать преосвященному Геронтию по прибытии преосвященного Александра, епископа Абхазского, сдать ему все церковное имущество, принадлежащее Абхазской кафедре по описям, а также церковные суммы по книгам и доверенностям и дела под росписку принять и об исполнении донести; о принятии сего предписать преосвященному Александру с тем, чтобы и он о получении им всего принадлежащего Абхазской епархии от преосвященного Геронтия своевременно донести Грузино-Имеретинской синодальной конторе. Жалование преосвященному Александру производить с 21 ноября 1861 года, т.е. со дня Всемилостивейшего назначения о бытии ему епископом Абхазским, о чем объявить ему указом, дать знать о нем правлению Тифлисской духовной семинарии для прекращения с того времени ему кандидатского оклада. О назначении преосвященного Александра епископом Абхазским уведомить Г. Кутаисского генерал-губернатора (коммент. 32 – Дж. Г.). Затем копии с сего протокола передать для сведения к экзаршеским делам.

ცხობ, გ. 489, სწ. 1, ს. 19003, გ. 44-46.

№24. «Правлению Тифлисской духовной семинарии» - о выполнении указа

**Грузино-Имеретинской синодальной конторы от
8 марта 1862 года в отношении жалованья
епископа Александра**

9 марта 1862 г.

Слушали: представление Высокопреосвященного Евсевия Архиепископа, экзарха Грузии от 6 марта за №964, коим дал знать, что во исполнение указа Святейшаго Синода от 21 минувшаго декабря, Абхазской архиерейской кафедры архимандрит Александр 4 сего марта в Сионском кафедральном соборе рукоположен во епископа Абхазскаго.

Приказываю: преосвященному Александру жалованье, присвоенное епископу Абхазскому, начать производить с 21 ноября 1861 года, т.е. со дня Высочайшаго назначения о бытии ему епископом Абхазским; о чем сделано надлежащее распоряжение, дать знать правлению Тифлисской духовной семинарии указать для прекращения с того времени ему кандидатскаго оклада.

ცხობ, ფ. 489, სფ. 1, ბ. 19003, ფ. 42.

**№25. Черновик письма Грузино-Имеретинской
синодальной конторы Кутаисскому генерал-
губернатору Д. И. Святополк-Мирскому о
назначении архимандрита Александра
епископом Абхазии**

15 марта 1862 г.

Ваше превосходительство,
Милостивый государь!

По Всеподаннейшему докладу Святейшаго Правительствующаго Синода о трех избранных кандидатах на открывшуюся вакансию епископа Абхазскаго, Его Императорское Величество в 21 день минувшаго ноября месяца всемилостивейше соизволил назначить архимандрита Абхазской архиерейской кафедры Александра с тем, чтобы наречение и посвящение его во епископа произвести в Тифлисе.

Во исполнение сего Высочайшаго повеления, объявленнаго в указе Святейшаго Правительствующаго Синода, архимандрит Александр 4 сего марта посвящен во епископа в Сионском кафедральном соборе, о чем я имею честь уведомить Ваше превосходительство.

С истинным почтением и совершенною преданностью имею честь быть Вашего Превосходительства...

ცხობ, გ. 489, აღწ. 1, ს. 19003, გ. 43.

№26. Рапорт епископа Мегрелии Геронтия в

**Грузино-Имеретинскую синодальную контору о
сдаче дел по Абхазской кафедре епископу
Александру**

3 мая 1862 г.

По указу оной конторы от 19 марта текущего года за №1212 по прибытии в Мартвили Александра епископа Абхазского 29 истекшаго апреля я здал ему все имущество, принадлежащее Абхазской кафедре по описям, церковныя суммы по приходо-расходной книге с документами и делопроизводства под росписку, о чем честь имею донести оной конторе³³.

Геронтий, епископ Мингрельский.

ცხოვ, გ. 489, სწ. 1, ს. 19003, გ. 47.

**№27. Рапорт епископа Абхазского Александра в
Грузино-Имеретинскую синодальную
контору о принятии дел от епископа Геронтия**

30 сентября 1862 г.

Во исполнение предписания Синодальной конторы от 23 марта сего года за №1212 Зиринял от

преосвященного Геронтия все церковное имущество, принадлежащее Абхазской кафедре по описям, а так же церковные суммы по книгам и документам и дела под росписку в приеме.

О чем честь имею донести Грузино-Имеретинской синодальной конторе³⁴.

Александр епископ Абхазский.

ცხოვ, გ. 489, ლწ. 1, ს. 19003, გ. 48.

№28. Фрагмент записки епископа Абхазского Александра о неустроенности архиерейской кафедры и духовного училища в Пицунде.

7 августа 1863 г.

Настоящая епархия открыта в 1851 году 15 апреля. 8 сентября рукоположен в сан епископа в новую Абхазскую епархию Абхазский архимандрит Герман в г. Тифлисе высокопреосвященным Исидором, экзархом Грузии, что теперь митрополит Петербургский, вместе с местными епископами. Преосвященный Герман пробыл епископом Абхазским до 1856 года; в конце этого года по указу Святейшаго Синода переведен на Имеретинскую кафедру (коммент. 1–Дж.Г.). Второй епископ новой Абхазской епархии был преосвященный Геронтий (коммент.31–Дж.Г.).

Епархия Абхазская учреждена с 185 года с 15 мая³⁵. По указу Святейшаго Синода, Высочайше утвержденному, кафедре Абхазской следует быть в Пицунде, при кафедре полагается Абхазское духовное училище. Для епископа и для его свиты выстроили двухэтажный каменный дом и громадный Пицундский храм, но минувшая война не увенчала успехи начальства. По военным обстоятельствам все вышли из епархии и она была вре(менно) оставлена (божьему) промыслу. После войны ни дом архиерейский не поправляется, ни церковь, не расписывает(ся), почему у архиерея до

настоящего времени нет кафедры, а так же духовного училища.

ცხობ, ფ. 489, სფ. 1, ს. 62901, ფ. 1.

№29. «Статистическое описание Абхазской епархии», составленное епископом Абхазским Александром

8 августа 1863 г.

1. **Образование по управлению.** Это великое происшествие осветило следующее обстоятельство. В начале настоящего 19-го столетия Грузия с согласия своего царя Георгия XII вручила престол Грузии русскому царю³⁶. Вслед за этим дочь Грузинского царя Георгия – Нина, вдовствующая владельница Мингрелии, подражая отцу, просит помощь и покровительство у императора Александра³⁷. С Мингрелии берет пример и Абхазия. Покойная владельница Абхазии (Тамара Дадиани – Дж.Г.) – дочь Мингр(ельского) в(ладетеля) Георгия³⁸, сестра Имере(тинской) царицы, супруги царя Соломона, Марии, – ск(ончавшаяся) лет(ом) 1849 г.³⁹, вдовстве своем воспитала в страхе от черкезцев своих детей: настоящего владетеля Абхазии Мих(аила) Г(еоргиевича) Ш(ервашидзе) и его братьев, просила помощь у русских и

русские приняли под свое покровительство Абхазию. Таким образом, Абхазия вошла в состав России в 1830 году⁴⁰, начиная от Гагр и Пицунд до Мингрелии и реки Ингури, впадающей в Черное море у устьев Анаклии.

Нашему текущему времени суждено было видеть жителей севера-русских своим покровителем, благодетелем и просветителем по всему Закавказскому и Кавказскому краю до границ Персии и Турции от Черного моря до Каспийского, от древних жильцов кавказских сарматов (м. Хер(сон)) до границ древней Парфии, Мидии, Кападокии, Антиохии и Полепонеса.

2. Пространство и народонаселение.

Абхазия заключает в себе 5,320 квадр (атных) верст; в Абхазии считается 13 тысяч дворов (см. комент. 16 – Дж.Г.); число душ муж(ского) пола 61 600.

3.. Местность и почва. С северо-востока граничит с горами Кавказски(ми), с юга – с Мингрелиею, а с запада – Черным морем. Кавказския горы тянутся от востока на запад, начиная от Каспийского моря до Черного и Новороссийска, до Пицунд и Гагр, составляет предел и хребет, закрывает Закавказье. Абхазия горских жителей имеет в соседстве.

Джикеты – около Пицунд за рекою Бзыбь. Джикеты говорят тоже абхазским языком с видоизменениями.

Убых и псхувцев и ахчипсхувцев к Бо(м)борам или к Ацам и к Соуксу. Они тоже говорят по абхазски с изменениями. Далее Сухума - дальцев и цебельдинцев

до гор Сванетии и Самурзакани. Цебельдинцы и дальцы говоря(т) чисто абхазским языком. Со всеми поименованными горцами, как со своими соплеменниками и соседями, абхазцы ведут знакомство и родство, от чего они часто бывают в гостях друг у друга, хотя от этого Абхазия часто терпит нападение, разорение, пленение своих чад, сожжение дом(ов) и грабежи.

Почва состоит из глины и песку – на берегу моря. Вообще в Абхазии тучная и сырая почва. Впрочем почва всюду весьма плодородная. Климат летом знойный, душной, зимой - холодный, пронзительный.

В Абхазии до Самурзакани и самой Мингрелии прекрасны ровные места, полезные для пахания.

Садоводства и пастбыша. Вообще Абхазия не так гористая и труднпроходимая внутри как Сванетия и Осетия, хотя в климатическом отношении далеко уступает им.

(4). Климат. Летом климат знойный, душный, а зимой холодный, пронзительный. Вообще в Абхазии климат сырой, отчего здесь развита цинга, а летом всегда развиваются лихорадки, весьма свирепые и горячки, а так же восполнение легких, грудная боль и кашель и ревматизм во всех его видах.

В Абхазии иногда голод то вследствие жаров, то вследствие продолжительных дождей. Так, в Соуксах и вообще в Бзыбском округе, как и в Цебельде, в настоящем году голод от жаров прошедшего года.

5. Леса. Абхазия более то изобилует лесом и различных пород деревьев, чем какая нибудь страна за

Кавказом. Более лес и различные породы деревья произрастают от Сухума до Енгури или до самой Мингрелии.

В Абхазии встречается ясенные деревья и вы красное дерево клен, зеленица, платан, каштан и сосна. Это дерево растет во множестве в Пицундах; обыкновенные деревья: дуб, грабины, бук и сосны и другие везде встречаются.

6. Животные. В Абхазии народятся следующие животные: олень, дикие кошки во множестве, щура их продается не более 20 к., прекрасная куница, лисица, соболь, выдра и многия другие драгоценныя породы пушных зверей. Так же встречаются медведь, волк и ш(а)калка во множестве, а так же дикие свиньи и кабаны, и козы, черепахи, змея, ящерица. В Абхазии так же водятся зубры. В Абхазии во множестве водятся пчелы и продажею воску и меду занимаются абхазцы; в Абхазии в горах есть пьяный мед.

7. Растительность.

В Абхазии растет на деревьях, как и в Мегрелии и в Имеретии, виноград, также произрастают гранаты, фиги, яблони, груши, тутовые деревья, слива, орехи и арешник довольно много в Абхазии и достигают весьма значительных размеров; дерево это прекрасно для мебели, вывозят по Черному морю в Россию. Пальма так же растет во множестве и достигает огромных размеров. Это прекрасное дерево вывозят также морем в Россию и за границу. Из деревни Аци – поместья Александра Шервашидзе, брата владетеля во множестве вывозится чрез Черное море в разныя места.

8. Минералы.

В Абхазии в 6 верстах от Сухум-кале находятся богатая свинцовая, а также золотая руды; полагают, что в окружающих горах скрывается серебро; каменный уголь находится в Аци в имени Александра Шервашидзе, но на этот предмет еще не обратили должного внимания.

9. Земледелие.

В Абхазии скотоводством занимаются немного, а садоводством вовсе и не занимаются; почему оба эти промысла находятся в жалком состоянии, хотя природа и доставляет все условия, необходимые для их развития. Еще нет примера, чтобы абхазинец удобрил почву. Возделывание земли в Абхазии весьма легко, здесь пара животных и один человек пахут землю, чего не допускает земля в Карталинии. В Абхазии вовсе не распространено хлебопашество. Здесь сеют кукурузу и малость - гоми. Так же ячмень, просо и овсу не сеют.

10. Искусственное орошение.

У абхазцев нет искусственного орошения и к чему им это, когда они ничем не занимаются, особенно дворянство и княжество, и когда нет никакой промышленности у них. Только в Абхазии, в Пицундах во дворе храма бьет ключ, проведенный с крайних гор с границ черкезцев в период строения храма, как говорит народное предание, следовательно, с 5-го века по рождестве Христове. Впрочем, в Абхазии земля по крайней влажности своей и не нуждается в орошении. Это только нужно в Грузии, где ценность земли зависит от одного только условия: от возможности орошения.

Есть места в Закавказьи, где вода по орошению получает необыкновенное значение.

11. Скотоводство.

скотоводство незначительно в Абхазии ; здесь держат овец, лошадей и буйволов. Эти последние славятся своею громодностью и красотою. Впрочем в Абхазии и нет больших пастбищ, что составляет главное условие разведения и размножения скотоводства.

12. Садоводство.

Период умственного развития есть период цветения народа и их родины. Период же умственного и нравственного упадка есть период одичалости и дикости народа. В этом последнем периоде находятся жители Абхазии . Они в совершенном усыплении, отчего и садоводство нет у них. Здесь не разводят виноградный сад как в Карталинии, а виноград находится на деревьях. Здесь виноградная лоза вится почти по всем деревьям. В огородах под названием багча (бостани) абхазы сеют малом количестве огурцы, турецкие бобы или грузинские лоби(о), табак, редки, тыква, дыны и арбузы, и овощи.

13. Виноделие⁴¹.

ცხობ, გ. 489, სტვ. 1, ს. 62901, გ. 2-12^ა.

**№30. Письмо благочинного Самурзакани
протоиерея Давида Мачавариани епископу
Абхазскому Александру (с просьбой
о крещении новорожденного сына), содержащее**

текст на осетинском языке.

21 ноября 1863 г.

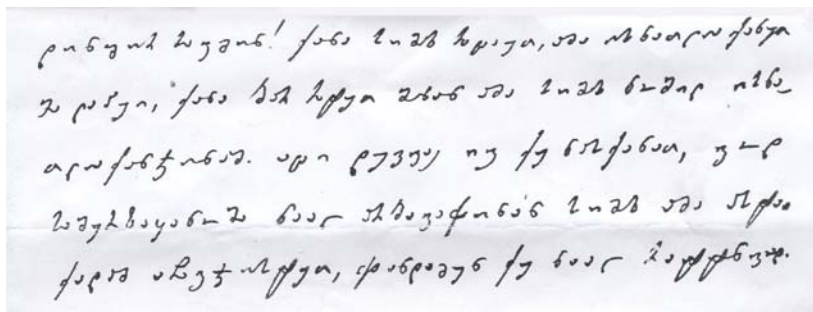
Ваше преосвященство,
Милостивый архипастырь и отец!

С глубоким благоговением облобызаю святительския руки Ваши и от всей души желаю продолжения дорогих дней Вашего преосвященства во славу церкви и в пользу отечества.

Ваше преосвященство! 11 минувшаго октября Всемилосердный Бог благоволил наградить меня сынком. Мы с Макриною (супруга протоиерея – Дж.Г.) предпологали, что Ваше преосвященство приедите в Илори на праздник Великомученику Георгию и думали просить Вас в м. Окум быть восприемником означеннаго нового война Самурзаканскаго, но предположения наши не исполнились.

Ваше преосвященство! желание наше – заключить духовное родство с Высокою Вашею особою – подало мне смелость спросить Вас: когда Ваше преосвященство благоволит прибыть в м. Очамчир? Или вовсе не думаете сего и остаетесь в г. Сухум-кале зимовать? Если к наступающим праздникам предполагаете приехать в Очамчир, то вполне надеюсь, что не откажете приехать и к нам в Окум воспринять сына моего от Св. Купели. Если же зимовать будете в г. Сухум-кале, то позвольте окрестить его во имя Вашего преосвященства, которому мы желаем дать имя святаго Великомученика Дмитрия и

тем исполнить сердечное наше желание. Надеюсь, что Ваше преосвященство благоволит дать мне знать о сем по почте в непродолжительном времени⁴².

Имею честь быть покорнейшим слугою и всенижайшим послушником Вашего преосвященства.

Протоиерей Давид Мачавариани.

М. Окум.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
აღექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 908.

№31. Письмо экзарха Грузии Евсевия в комитет общества восстановления православного христианства⁴³ в связи с обращением к нему епископа Абхазского Александра об ускорении возобновления Пицундского храма

28 января 1864 г.

Преосвященный Александр, епископ Абхазский в отзыве ко мне от 15 августа минувшаго года за №68 прописывает, что со времени открытия Абхазской кафедры прошло уже 12 лет, а между тем епископ со своею свитою доселе не имеет в Абхазии ни определенного местопребывания, ни приличного храма для отправления богослужения. По Высочайшему повелению, Абхазская кафедра должна находиться в Пицунде и для этой цели возобновлен был Пицундский храм и начат был постройкою двухэтажный дом для помещения архиерея со свитою, но со времени минувшей войны возобновленный храм Пицундский стоит в запустении и недоконченное здание архиерейского дома, остающееся без надзора, угрожает падением. Ввиду такого положения дел, преосвященный Александр просит моего распоряжения относительно окончания архиерейского дома в Пицунде и исправления недостатков Пицундского храма, дабы возможно было ему навсегда поселиться в Пицунде.

Сообщая о сем на зависящее распоряжение Комитета общества, долг имею присовокупить, что по распоряжению г. Кутаисского генерал-губернатора еще в 1860 году, как видно из дел канцелярии моей, составлена была смета на исправление повреждений в Пицундском храме и на докончание архиерейского дома. Смета эта тогда же препровождена была к начальнику военных

инженеров Кавказской Армии для поверки; но какой был конец сего дела, никаких сведений в канцелярии нет⁴⁴.

Евсей Архиепископ, Экзарх Грузии.

ცხოვ. ფ. 493, სფ. 1, ს. 38, ფ. 8-9.

**№32. Из доклада представителя общества
возстановления православного христианства
на Кавказе Н. Гогоберидзе о состоянии школ в
Абхазии и об обучении абхазских детей в
Цайши на средства епископа Сухумского
Александра**

12 ноября 1864 года

III. Абхазия

В Абхазии еще таки нет ни одного училища
ведомства общества возстановления православного
христианства на Кавказе. Объехав все абхазские приходы,

я нашел только в одном Тамышском приходе четырех воспитанников. Две из них внуки княгини Кесарии Шервашидзе⁴⁵ и двое остальных – молодые абхазцы, которые живут так же в доме княгини Кесарии. Их обучает грузинской грамоте священник этого прихода Георгий Ахвледиани. Кроме того, я видел еще 6 молодых абхазцев, которые обучались церковным книгам в Цайшском монастыре в Мингрелии на счет преосвященного Александра, епископа Сухумского.

ცხობ, გ. 493, სფ. 1, ს. 77, გ. 48.

№33. Предложения епископа Абхазского Александра об использовании наличных денег Лыхненской и Илорской церквей

14 января 1865 г.

На настоящую надпись имею честь уведомить Ваше превосходительство: 1) в числе суммы, состоящей при Лыхненской (Соуксской) церкви, находятся 1000 руб., пожертвованная покойною супругою владельца Абхазии на постройку к этой церкви каменной

колокольни, но таковая доселе не выстроена и колокола висят на дереве, а постройка зависела от распоряжения владельца Абхазии, который теперь находится в России; если начальство распорядится безотлагательно выстроить колокольню, то как сии, так и остальные деньги потребуются на сей предмет, а посему оныя деньги следует оставить при сей церкви. Что же касается до суммы Илорского храма, то оную положить в приказ, так как храм этот не требует поправок и починок; и 2) крестьяне сей церкви, живущие в Имеретии в местечке Хони, отбивают повинности с двора по 1 р. 20 коп. и по 1 р., и эти подати или повинности поступают в упомянутый Илорский храм. Генваря 14 дня 1865 года⁴⁶.

Александр, епископ Абхазский

ცხოვ, ფ. 493, სფ. 1, ს. 72, ფ. 10.

**№34. Епископа Абхазского Александра
«Проект относительно мер и способа для
более решительного и успешного
распространения христианства в Абхазии»**

Май 1866 г.

Для того, чтобы успешнее распространять христианство в Абхазии и этой целью принять более решительные меры, необходимо:

1. Ускорить дело об освящении Пицундского кафедрального собора и об открытии при кафедре духовного училища.

2. В училище духовном, имеющем быть при кафедре, помещать русских мальчиков, таких, которые впоследствии поступили бы в духовное звание.* Это было бы весьма полезно и благотельно в том отношении, что абхазские мальчики от русских скорее могут изучить русский язык и, наоборот, русские от абхазских мальчиков удобнее могут перенять и изучить абхазский язык.

3. В тех центральных местах, где по распоряжению совета возстановления православного христианства на Кавказе, полагаются сельския училища, определить священников-семинаристов и поставить им в обязанность, чтобы они изучили абхазский язык. Жалованье же дать им больше настоящих священников, не получивших семинарского образования.

4. Дать приличное содержание и обстановку Епископу для представительности.

5. Расширить круг деятельности Абхазского епископа, то есть: начиная с Ингури или с Самурзакани, назначить границу Абхазской епархии до Анапы и Новороссийска, или до Кубанской области включительно⁴⁷.

6. По расширении предела епархии дать для канцелярии делопроизводителя епископу.

Подлинный подписал

Александр, епископ Абхазский.

С подлинным верно: Александр, епископ Абхазский.

ცხობ, გ. 488, სფ. 1, ს. 15555, გ. 137-138.

*Впрочем поступление в духовное звание ни для кого не должно быть принудительное или же возможно заранее угадать характер и наклонности мальчиков, пока они не достигнут совершеннолетнего возраста, когда человек должен избирать себе род жизни. Во всяком случае, иметь русских мальчиков до 10 человек на полном казенном содержании необходимо для практики абхазцев в русском языке, по примеру Сухумской горской школы.

№35. Сообщение газ. «Кавказ» о совершении молебн епископом Абхазским Александром при открытии в г. Сухуми женского училища

1 июля 1866 г.

У нас в Сухуме 3-го марта было торжественное открытие женского училища для девиц всех сословий. Молебен совершил преосвященный Александр, епископ Абхазский, в присутствии начальника военно-Сухумского отдела и супруги его Л.Н. Коняр, основательницы этого заведения, почетных лиц города и нескольких отцов и матерей с их дочерьями. По окончании молебня было провозглашено протодиаконом

многoletие Государю Императору, всему августейшему
дому и великому князю Наместнику.

Газ. Кавказ, 1866, 19 июня (1 июля), №47.

**№36. აფხაზეთის ეპისკოპოს ალექსანდრეს
წერილი ბზიფის მაზრის ბლალოჩინს —
ბერ-მონაზონ იოსებს ყოველწლიური
ანგარიშების წარდგენის თაობაზე**

1866 წლის 25 აგვისტო

ბრძანებისამებრ საქართველოს ექსარხოსის
ევსევი არქიეპისკოპოსისა, მისი კანცელარია ამა აგ-
ვისტოს 4-ს რიცხვიდან, მთხოვა მე შეგაგონოთ
აფხაზეთის ბლალოჩინთ უსათუოდ წარადგენდეთ
ყოველ წლივ მისის მაღალ ყ~დ უსამღვდელოესო-
ბისადმი შიგჩადებულთა ფორმებთამებრ წლის ვე-
დომოსტებთ ეკლესიებისა და ეკლესიებთ შემო-
სავალთათვის და საღმრთო საეკლესიო მო-
სამსახურეთათვის თქვენის საბლალოჩინოსათა არა
გვიან 1 იანვრის.

ამისთვის გაცნობებ და წარმოგიგზავნი ფორმათა,
მოგიწერ ყოველ წლივ, თანახმად ექსარხის
განკარგულებისა, თავის დროზედ იზამიდე წარმოებასა
ამა ფორმებთა წარდგენისათვის.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 191.

**№37. Рапорт епископа Сухумского Александра
на имя экзарха Грузии Евсевия об Абхазском
духовном училище**

29 мая 1867 г.

Его Высокопреосвященству, святейшего
правительствующаго Синода члену,
Высокопреосвященнейшему Евсевию, архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и
кавалеру.

Александра, епископа Сухумскаго

Рапорт

При сем честь имею представить список учеников
предполагаемаго Абхазскаго Пицундскаго духовнаго
училища, а с тем просить утвердить их в звании
учеников сказаннаго училища и принять на полный
казенный кошт.

В представляемом к открытию в Абхазском
духовном училище по инструкции онаго училища,
утвержденной Святейшим Правительствующим Синодом
в 1851 году и присланной мне, как смотрителю, бывшим
экзархом Грузии, митрополитом Исидором от 23 мая
1853 года⁴⁸ за №525, полагается четыре класса, по чему и
мое мнение такое, чтобы училище было
четырёхклассное, а на первый раз – двухклассное. Языки

должны быть преподаваемы: русский, грузинский и абхазский.

Абхазское духовное училище современем может снабжать духовными лицами, пастырями церкви всю Абхазию, включая сюда Цебельду, Дали, Самурзакань и даже Мингрелию, Сванетию и всю Кубанскую область, почему высшее духовное и гражданское начальство благоволят обратить на это училище особенное внимание.

Предметы, имеющие преподаваться в училище, должны быть те же, которые по инструкции, утвержденной святейшим Синодом предполагались (пункт 15 инструкции - Дж.г.), как то:

1. Закон Божий;
2. Русский язык;
3. Грузинский язык, церковный и гражданский;
4. Чистописание по русски и по грузински;
5. Арифметика;
6. Грамматика русская и грузинская;
7. Церковное пение;
8. География;
9. Практическое упражнение в абхазском языке;

При сем честь имею предоставить на благоусмотрение Вашего Высокопреосвященства в подлиннике и самую инструкцию Абхазского духовного училища, утвержденную Святейшим Синодом и присланную мне при предписании экзарха и с подписью самого экзарха, а так же и самое предписание экзарха, а с тем просить Ваше Высокопреосвященство, по рассмотрению предписания и инструкции и по

обсуждени, предметов, заключающихся в инструкции, возвратить мне инструкцию вместе с предписанием (см. л.л. 127-130^a – Дж.Г.) для хранения в моей канцелярии и для руководства в потребных случаях.

За тем честь имею смиреннейше присовокупить, что ученики для духовнаго Абхазскаго училища собраны из священнических детей и абхазцев числом 30, как это видно из представляемаго при сем рапорте списка.

Из прежних же моих учеников, которые учились в первоначальном училище в Соуксах, никого нет теперь. Один из тогдашних учеников определен в причетники Атарскаго прихода; это Константин Топурия, а прочие, как взрослые, разошлись по разным местам. Но зато у меня были и есть свои собственные ученики, которых я воспитывал и воспитываю на свой счет после военного времени. Их числом восемь. Вот имена и фамилии их: 1. Георгий Маршания – князь. 2. Георгий Эшба – дворянин; 3. Петр Яскуа - дворянин; 4. Петр Пилия⁴⁹; 5. Петр Антия; 6. Нестор Григория; 7. Давид Гвилия; 8. Григорий Теблия (?). Эти ученики, которых я давно сделал подручными, первоначально воспитаны мною в Мингрельском в Цайшском монастыре; там в монастыре они изучили очень хорошо грузинския Богослужебныя книги; Богослужебныя же книги были выписаны для них мною из Тифлиса, и трое из сказанных учеников очень хорошо изучили и грузинское церковное пение. В 1862, 1863 и 1864 годах, я для поименованных учеников выписал и нанимал из Гурии певчаго Нано Хавтаси. Этому певчему Нано Хавтаси⁵⁰, который из числа певчих Гурийскаго Епископа Гаврийла, каждый год, кроме

содержания , платил от себя по сто рублей серебром. Вообще сказанные абхазцы – мои домашние ученики, поют, читают и говорят по грузински очень хорошо, а так же говорят по мингрельски весьма хорошо. Они так же умеют читать, писать и говорить по русски порядочно. Некоторые из них годятся в причетчики и они лучше многих иных приходских причетчиков и в необходимых случаях, по просьбе приходских священников, отправляют должность причетческую в приходах. Они же мне, дома постоянно вычитывают вечерния и заутренния молитвы, а так же помогают в служении в церкви; стихари для прислужения в церкви я сшил им белые – парчовые. Все вышепоименованные ученики желают поступить в духовное звание и в этом нет никаких препятствующих причин, а в настоящее время они поступают в Абхазское духовное училище с целью изучить удовлетворительно русский язык и книги на оном языке. Только один из них – Георгий Маршания, как взрослый, изъявил желание поступить в число послушников Абхазской кафедры с целью в последствии облечься в одежду смирения, принять иноческий сан; по чему он, Маршания, и не внесен в при сем предоставляемом списке учеников Абхазского духовного училища. Здесь мимоходом, я должен заметить, что под руководством вышепоименованных моих собственных учеников изучает грузинский язык воспитанник Московской духовной академии иеродиакон Иона и он, Иона, уже читает и говорит по немногу на грузинском языке, а так же с теми же мальчиками начал немного

лепетать по абхазски и так живым образом изучает этот бедный и нелитературный язык.

Наконец, закончиваю речь о моих собственных домашних учениках, которых в течение нескольких лет учил, одевал, обувал и кормил, тем, что в настоящее время их, так выразиться, передаю в Пицундское духовное училище. Они будут украшением училища; в лице оных учеников я впервые положил начало капитальному духовному образованию юношества в Абхазии. Повторяю, я сколько мог, сделал добра и на поприще ученой деятельности, образования и приготовления учеников для высшего воспитания. Бог Вездесущий и Видящий ведает сколько у меня желаний образовать абхазцев нравственно и умственно. Труды мои по образованию юношества, выразившиеся в обучении вышепоименованных в сем рапорте восьми учеников в весьма неблагоприятное время своими средствами и стараниями, представляю на воззрение и благоусмотрение Вашего Высокопреосвященства.

Александр, епископ Абхазский.

Г. Сухум.

Список

учеников, представляемых для утверждения на полный казенный кошт в Пицундское духовное училище

№№ по	Имена и фамилии	Ле-	Примечание
----------	-----------------	-----	------------

Порядку		та	
1	2	3	3
	Дети священно-служителей Пицундского и Драндского округов		
1	Андроник Гегечкори ⁵¹	14	Дети Шуацкальского (Кодорского)
2	Максим Гегечкори	12	священника Георгия Гегечкори
3	Виссарион Хелая ⁵²	7	Сын Илорского священника Зосима Хелая
4	Константин Ахвледiani	10	Сын Тамушского священника Георгия Ахвледiani
5	Дмитрий Твалтвадзе	9	Дети Дурупшского священника
6	Георгий Твалтвадзе	8	Иоанна Твалтвадзе
7	Николай Чарая	9	Сын Эшкетского священника Георгия Чарая
8	Константин Саджая ⁵³	15	Дети Поквешского священника Исае
9	Нестор Саджая	13	Саджая
10	Капитон Чхиквадзе	10	Сын Моквского священника Спиридона Чхиквадзе
11	Герасим Цанав		Сын Квитаульского причетника Петра Цанавы
	Абхазские дети воспитанники Абхазского Епископа Александра		
12	Георгий Эшба	14	Эшкетский дворянин
13	Петр Яскуа	13	Кодоский дворянин
14	Давид Гвалия	10	Пицундский дворянин
15	Нестор Григория	13	Сын покойного Соуксинского священника абхазца Давида
16	Петр Пилия	17	Драндские жители,
17	Петр Антия	14	вольнотпущенные от помещика
18	Григорий Тебелия*	16	подполковником Званибаем
19	Михаил Дарахвелидзе	12	Шуацкальский житель из церковных крестьян
20	Гавриил Энцкиса	11	Драндский житель, церковный крестьянин

21	Иван Ходжава	10	Илорский житель
22	Давид Гогоришвили	12	Келасурский житель, брат Моквсаго причетника
23	Иван Габуня	9	Из деревни Тасирхва, владетельские
24	Есей Габуня	11	крестьяне
25	Алексей Кобешавидзе	13	Соуксинские жители
26	Константин Кобешавидзе	10	
27	Маркос Чогония	11	Из деревни Киндги, вольноотпущенный помещиком
28	Георгий Пилавандов	11	Квитаульский житель свободного состояния, священнический внук
29	Чагу Какачия	10	Квитаульский житель из церковных крестьян
30	Беслан Цицхава	9	Тамушский житель из дворян

Александр, епископ Абхазский.

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 121-126.

***ზოლო შვიდი მოსწავლის გასწვრივ არის მიხაწერი: «Воспитанные на счет Александра, епископа Абхазского» — j.g.**

**№38. Рапорт епископа Абхазского – Александра
экарху Грузии об обеспечении духовного
училища учебниками**

29 июня 1867 г.

Его Высокопреосвященству,
Правительствующаго
члену, Высокопреосвященнейшему

Святейшаго
Синода
Евсевию

архиепископу Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и кавалеру.

Александра, епископа Абхазского

Рапорт

Сим честь имею донести, что для учеников Пицундского училища нужны следующие книги: грузинския и русския буквари, грузинския и русския грамматики, краткая священная история с катехизисом, которая преподается во втором классе Тифлисскаго духовнаго училища и арифметика. Почему и прошу распоряжения Вашего Высокопреосвященства о высылке поименованных книг по числу учеников и именно по 30 экземпляров каждой поименованной книги.

Сверх того, прошу выслать для учеников аспидных досек с грифелями, а так же для руководства 30 руководств для изучения грузинскаго языка сочинения смотрителя Кутаисскаго духовнаго училища Герасима Каландаришвили⁵⁴ и книги для чтения Ушинскаго⁵⁵ и Паульсона⁵⁶ по 10 экземпляров и вообще, выслать книги, какия само начальство признает полезным для учеников.

Александр, епископ Абхазский

ცხოვ, გ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, გ. 131-131^ა.

**№39. Рапорт епископа Абхазского Александра на
имя экзарха Грузии Евсевия о назначении
преподавателей и смотрителя духовного
училища**

29 июня 1867 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену,
Высокопреосвященнейшему Евсевию, архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и
кавалеру.

Александра, епископа Абхазского

Рапорт

На основании инструкции Абхазского духовного училища, утвержденной Святейшим Синодом в 1851 году и статьи этой инструкции п.10, 12 и 13, я избираю, 1. учителем первого класса иеродиакона Абхазской архиерейской кафедры Антония по грузинскому языку и по тем предметам, которые по п. 16-му (должно быть п. 15 – Дж.Г.) полагаются, именно: по изучению грузинского букваря, чтению по часослову и псалтырю и письму по грузински, кратким молитвам и 10 заповедям по грузински.

2. Учителем первого же класса по русскому языку, я избираю семинариста, псаломщика Абхазской архиерейской кафеары Якова Чахнаева. Он, Чахнаев,

будет учить букварю русскому, чтению и письму по русски, кратким молитвам и 10 заповедям.

Преподавать же часослов, псалтырь и все церковно-богослужебные книги во всех четырех классах берет на себя воспитанник Московской академии иеродиакон Иона, и я преподавание оных предметов возлагаю на иеродиакона Иону. Наставники для второго класса будут представлены мною к Вашему Высокпреосвященству на утверждение тогда, когда откроем второй класс, а пока ограничиваюсь открытием первого класса и представлением учителей собственно для первого класса из членов Абхазской архиерейской кафедры.

Что же касается до смотрителя сего абхазского духовного училища, в силу инструкции училища п. 11, смотритель училища определяется Святейшим Синодом по представлению Вашего Высокпреосвященства, и, вероятно, Ваше Высокпреосвященство имеет в виду на смотрительскую должность недавно поступившаго ко мне в свиту воспитанника Московской духовной академии иеродиакона Иону, и я вполне признаю его, иеродиакона Иону, достойным в умственном и нравственном отношениях занять должность смотрителя сказанного училища.

Донося об этом, всемилостивейше прошу Ваше Высокпреосвященство утвердить согласно моему представлению, сказанных членов Абхазской архиерейской кафедры в должности наставников Абхазскаго Пицундскаго духовнаго училища.

За сим всемирнейше докладываю, что для преподавания абхазского языка необходимо иметь учителя в училище; способным же к преподаванию абхазского языка оказывается только Соуксинский священник Иоанн Гегия, как природный абхазец, который принимал в Тифлисе участие при составлении абхазской азбуки и истории. Надо заметить что при открытии Абхазской епархии и утверждения инструкции для училища не было еще абхазской азбуки и истории, почему и учитель по абхазскому языку был выпущен из виду.

Доводя об этом до сведения Вашего Высокопреосвященства, всемирнейше прошу утвердить в должности наставника Абхазского духовного училища по абхазскому языку Соуксинского священника Иоанна Гегия, а жалованье назначить ему из совета общества возстановления христианства на Кавказе, если не более, то по крайней мере, столько, сколько он теперь получает, т.е. 350 руб. в год.

Если совет общества не согласится назначить жалованье из своих сумм священнику Иоанну Гегия, как абхазскому учителю, в таком случае всемирнейше прошу Ваше Высокопреосвященство, состояшаго на иеродиаконской вакансии при абхазской архиерейской кафедре священника Иосифа Титвинидзе перевести из Абхазии в другую епархию, а на его место определить при кафедре сказаннаго священника Иоанна Гегия, тем более это прилично сделать, что мы скоро переводим в Пицунды, в монастырь, а при монастыре и кафедре по штату и по указу Святейшаго Синода, Высочайше

утвержденному, полагаются монашествующие, а не женатые священники. Священник же Иоанн Гегия вдов и, очень может быть, что он со времени поступит в монахи. Если священник Иоанн Гегия, как самый необходимый для Абхазской кафедры иерей, во многих отношениях, будет утвержден Вашим Высокопреосвященством вместо священника Титвинидзе, в таком случае ему, Гегия, на первый раз можно назначить 350 руб. в жалованье, а там в каждый год по заслугам прибавлять ему по 50 руб. Надеюсь на благосклонное распоряжение Вашего Высокопреосвященства об утверждении священника Иоанна Гегия в должности учителя абхазского языка при абхазском училище.

Александр, епископ Абхазский
csia, f. 488, aRw. 1, s. 15555, f. 115-117.

**№40. Рапорт епископа Абхазского Александра на
имя экзарха Грузии Евсевия о мерах по
улучшению учебного процесса в открываемом
духовном училище**

1 июля 1867 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену,
Высокопреосвященнейшему Евсевию, архиепископу

Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и кавалеру.

Александра, епископа Абхазского

Рапорт

По указу Святейшаго Синода, члены Абхазской архиерейской кафедры должны быть учителями при Абхазском духовном училище, почему я при рапорте моем к Вашему Высокопреосвященству от 29 числа июня месяца за №151, представил на утверждение в должностях учительских членов Абхазской кафедры (док. №39 – Дж.Г.); но надо иметь в виду, во-первых, то, что члены кафедры должны чередоваться и исправлять службу при соборе кафедральном; во-вторых, члены кафедры должны сопровождать епископа при обозрении и ревизии епархии; и, в-третьих, члены кафедры, как свита Абхазского епископа и как миссионеры и благовоспитанники и преповедники Слова Божия, должны вместе с епископом разносить Слово Евангельское по Абхазии и крестить абхазцев. А если эти обязанности в точности исполнять членам кафедры, много ли у них останется времени учить детей в школе? И, действительно, неудобно в одно и то же время исполнять членам кафедры все возложенные на них обязанности; тем более неудобно, что учителя должны быть безвыходно при училище и постепенно и неразрывно заниматься с учениками. В противном случае не будет никакого успеха в занятиях училищных.

Доводя об этом до сведения Вашего Высокопреосвященства, вместе с тем всемирнейше прошу наставников для Абхазского духовного училища, будут ли они из духовных или светских лиц, образовать отдельно, как это есть в Тифлиссских и Кутаисских духовных училищах. Жалованье же им давать из совета восстановления христианства на Кавказе. Здесь следует заметить, что при составлении проекта для Абхазского духовного училища, не было ни совета, ни тех материальных средств, которыми ныне располагает совет общества распространения христианства на Кавказе. Учителям же следует назначить жалованья по 500 руб. В год, а смотрителю – 900 руб. Сказав, учителям назначить в жалованье по 500 руб., а смотрителю – 900 руб., я принимаю в соображение и в основание то, во-первых, что в такой необразованный край, как Абхазия, и при том под влиянием болезненного и душного климата Абхазского, кто из учителей захочет служить? Во-вторых, наставникам духовных семинарий и училищ в настоящее время удвоили жалованье, так что, по усиленному окладу, наставники семинарий получают по 800 руб. в год; в-третьих, совет восстановления православного христианства на Кавказе удвоил жалованье абхазскому духовенству и некоторым благочинным, как то Самурзаканскому и Владикавказскому отпускает в год по 1200 руб.; только членам Абхазской архиерейской кафедры и самому епархиальному начальству не удвоено и нисколько не прибавлено жалованья против прежнего штата.

Сверх того, надо заметить, что ученым, образованным духовным лицам в назначении жалованья и во всех отношениях следует давать преимущество перед необразованным духовенством; так, например: семинаристу дать преимущество перед простым священником; кончившему же курс учения в духовной академии дать преимущество перед семинаристами, и, таким образом, заохотить ученых лиц к службе в дикую Абхазию. Даже полезно было бы воспитанникам духовных академий, если только будут таковые поступать на службу в Абхазии, давать пенсии чрез 20 или чрез 25 лет*. Это приведет к тому, хорошему результату, что ученые, академисты, напитанные высшим духом образования, займут высшие иерархические места по духовному ведомству; и они только способны перевести русский элемент на азиатскую почву, влить в азиатцев русский, образованный дух и, наконец, слить Азию в умственном и в религиозном отношении с Россиею.

За сим всемирнейше честь имею доложить, для образования и составления певческаго хора по русскому пению из учеников духовнаго училища, необходимо иметь регента одного, и если возможно, из совета назначить жалованье таковому регенту по усмотрению начальства; если это невозможно, то нельзя ли в наставни(ки) училища назначить когонибудь из певческаго хора Вашего Высокопреосвященства или же из семинарских певчих, чтобы тот мог образовать певческую капеллу для архиерея.

Сверх того, надо трех певчих из грузин назначить и им жалованье по 200 руб. ассигновать в год из совета восстановления христианства на Кавказе. Если не трех, то, по крайней мере, одного все-таки надобно утвердить в штат для архиерея грузинского певчаго и ему назначить жалованье по 200 руб. в год. Певчаго я могу выписать из Гурии, из свиты Гурийскаго епископа, и такой певчий может учить Грузинскому пению учеников.

Надеюсь, что и на сию смиренную просьбу обратит начальство внимание.

Александр, епископ Абхазский.

ცხოვ, გ. 488, სფ. 1, ს. 15555, გ. 118-120.

*соображая общий закон об ученых, служащих в отдаленных краях империи, т.е. полагая службу 5 лет за7.

**№41. Рапорт епископа Абхазского Александра на
имя экзарха Грузии Евсевия о
необходимости приобретения обмундирования
и мебели для будущего духовного училища**

1 июля 1867 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго
Правительствующаго Синода члену,
Высокопреосвященнейшему Евсевию, архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и
кавалеру.

Александра, епископа Абхазского

Рапорт

На основании распоряжения наместника Кавказского, покойного князя Воронцова, об отпуске из экстраординарных в ведение наместников состоящих сумм ежегодно от 1853 года, отпускается на содержание учеников Абхазского духовного училища по 1500 рублей и на учебные пособия по 25 руб. Но, так как в прежние годы военные обстоятельства помешали открыть училище, а впоследствии училище за неимением помещения до настоящего времени не было открыто, вся сумма училищная отдана в Закавказский приказ общественного призрения для приращения процентами, и таким образом, денег училищных накопилось довольно в большом количестве.

Докладывая о сем, всемирнейше прошу распоряжения Вашего Высокопреосвященства об отпуске из училищной остаточной суммы денег в известном количестве, примерно, до двух тысяч рублей на покупку одежды, сапог, шапок, подушек, туфляков, простынь и белья, кроватей, стульев, столов и кухонных принадлежностей для детей Абхазского духовного училища.

Деньги на обмундировку учеников и для приобретения всех принадлежностей для училища и детей должны быть высланы воспитаннику Московской духовной академии, иеродиакону Ионе, как будущему

смотрителю предполагаемого Абхазского Пицундского духовного училища; а отчеты в расходовании сумм училищных должен вести отец Иона и он же должен делать начальству своевременные и годовичные представления о таких отчетах.

Александр, епископ Абхазский

ცხოვ, გ. 488, სფ. 1, ს. 15555, გ. 113-114.

№42. Рапорт епископа Абхазского Александра на имя экзарха Грузии Евсевия о необходимости зачисления в открываемое духовное училище детей русской национальности и увеличения суммы на содержание учеников

1 июля 1867 г.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго Правительствующаго Синода члену, Высокопреосвященнейшему Евсевию, архиепископу Карталинскому и Кахетинскому, экзарху Грузии и кавалеру.

Александра, епископа Абхазского

Рапорт

Из Пицунд в мае месяце я ездил в укрепление Гагры, и тут в Гаграх Кавказского линейного №33 батальона подпоручик Соколов подал мне прошение о

принятии двух детей его, Петра 9 лет и Аполлона 7 лет, в Пицундское духовное училище на казенный кошт, а так же Гагрский гостинельный фельдшер Петр Казин подал мне прошение о принятии сына его – Петра, 12 лет, в духовное училище на казенный кошт. При сем честь имею представить в подлиннике прошения просителей (см. л.л. 135, 136 – Дж.Г.) на благоусмотрение Вашего Высокопреосвященства, а с тем всемирнейше просить распоряжения Вашего Высокопреосвященства о принятии в Абхазское духовное училище на казенное содержание детей в прошениях обозначенных. Я не мог без разрешения начальства вносить в список учеников – казенно-коштных в прошениях поименованных детей, как русских, потому собственно, что в инструкции училищной сказано: на казенный кошт принимаются дети абхазского духовенства и природные абхазцы. Между тем необходимо, чтобы в Абхазское училище были вменены дети русские, с которыми могли бы практиковаться в изучении русского языка абхазские дети. Посему предмету и по прочим я имел счастье в прошедшем году, в мае месяце, представить при рапорте Вашему Высокопреосвященству проект (док. №34 – Дж.Г.). При настоящих обстоятельствах считаю нужным и резонным тот самый проект представить Вашему Высокопреосвященству, а с тем всемирнейше просить распоряжения Вашего Высокопреосвященства о принятии в Абхазское духовное училище на казенный кошт детей Соколова и сына Казина, обозначенных при сем в прилагаемых прошениях.

За сим всемирнейше докладываю: что по распоряжению покойнаго наместника Кавказскаго князя Воронцова на содержание Абхазскаго духовнаго училища отпускается 1500 руб. в год; следовательно, сумма ассигнована на 30 мальчиков, почему я в списке, представленном при рапорте Вашему Высокопреосвященству и представил 30 мальчиков на утверждение (док. №37 – Дж.Г.). Но при сем честь имею объяснить: 1) что из бедных детей, желающих поступить в духовное училище, много; но, так как сумма мала отпущена на содержание учеников, то нельзя ли ассигновать сумму на 50 или 40 мальчиков, и в число таких мальчиков разрешить мне помещать 15 или же 10 русских мальчиков. 2) Сумма по 50 руб., ассигнованная на содержание каждаго мальчика Абхазскаго духовнаго училища отдельно, мала, почему и довожу об этом до сведения Вашего Высокопреосвященства с целью вместо 50 назначить 70 руб. на содержание каждаго ученика Абхазскаго духовнаго училища и солдатские пойки по примеру Сухумской горской школы.

Сверх того, следует назначить пока двух служителей и одного повара при училище; и служителям назначить в месяц по 6 руб., а повару – по 8 руб. и по одному пайку.

Надеюсь, что на все означенное в сем предлагаемом рапорте будет обращено благосклонное внимание Вашего Высокопреосвященства.

Александр, епископ Абхазский.

Г. Сухум.

ცხობ, გ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, გ. 132-134.

№43. Справка об Абхазском духовном училище

После 1 июля 1867г.

Абхазское духовное училище открыто в 1851 году и вследствие указа Святейшаго Синода от 30 мая того же года был определен смотрителем сего училища иеромонах Абхазской архиерейской кафедры, ныне епископ Абхазский Александр без особого по сей должности жалованья. В означенном училище обучалось от 11 до 20 мальчиков; на содержание сего училища и на учебныя пособия с 1853 по 1856 год отпускалось ежегодно из экстраординарных сумм г. наместника Кавказскаго по 1500 р. (4575 р.), из коих 49 руб. Было израсходовано, а остальные 4526 р. внесены в Закавказский приказ для приращения процентами (билеты на эту сумму похищены в истекшем 1866 году). Училище Абхазское по случаю минувшей войны и смутных обстоятельств в Абхазии в 1856 году до времени закрыто.

На отношение предместника Вашего Высокопреосвященства, митрополита Исидора от 4 января 1856 г. За №9, об отпуске 1525 р. сер. на содержание в том году Абхазскаго духовнаго училища, бывший директор канцелярии наместника Кавказскаго отношением от 31 мая за №4225 просил митрополита Исидора возобновить ходатайство об отпуске указанной

суммы, в то время, когда представится возможность возстановить это училище, бывшее закрытым в продолжение минувшей войны (коммент. 15 – Дж.Г.).

В параграфах 2 и 11 инструкции для Абхазского духовного училища сказано: В училище полагается быть четверем наставникам из лиц, состоящих в ствите Абхазского епископа, без особаго по сим должностям жалованья, которые утверждаются в должностях экзархом Грузии. Смотритель училища определяется Святейшим Синодом по представлению экзарха Грузии.

При Абхазской архиерейской кафедре по штату положено быть одному архимандриту или игумену, заменяющему кафедрального протоиерея, с жалованьем по 700 р. в год, трем иеромонахам, заменяющим ключаря и священников – по 500 р. каждому, трем иеродиаконам – по 400 р., двум послушникам или псаломщикам – по 250 р. и двум переводчикам – по 250 руб.

Члены при означенной кафедре в настоящее время состоят иеромонахи Иосиф и Макарий, кончившие курс в семинарии, иеродиакон Иона, кончивший курс академических наук, диакон Митрофан Каледа, , обучавшийся в высшем отделении Ставропольского духовного училища (вот эти лица получают жалованье полное, по штату положенное), иеродиакон Антоний, обучавшийся в первом классе Мингрельского духовного училища с жалованьем 350 руб. и приватный псаломщик Роснат Лукианов, обучавшийся в высшем отделении Тифлисскаго духовного училища с жалованьем по 125р. в год.

Об Абхазском духовном училище дело прилагается. Правитель канцелярии – подпись.

Помощник правителя – подпись.

ცხობა, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 139-140.

№44. Письмо епископа Абхазского Александра епископу Имеретинскому Гавриилу о получении свечей

24 марта 1868 г.

Его преосвященству Имеретинскому епископу,
Милостивый архипастырь!

Два ящика со свечами и ладоном, присланные советом общества, получены мною 22-го сего марта.

О чем честь имею уведомить Ваше преосвященство вследствие отношения Вашего от 4 марта сего года за №780-й.

С чувством почтения и совершенной преданности имею честь быть Вашего преосвященства милостиваго архипастыря покорнейший слуга.

Александр, епископ Абхазский.

ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (ქცხობა), ფ. 21, ს. 10764, ფ. 17.

№45. გრიგოლ შერვაშიძის⁵⁷ წერილი სოხუმის ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძისადმი

1868 წლის 17 მაისი

ყოვლად უსამღვდელოესო მეუფეო,
მღვდელმთავარო ალექსანდრე!

თუმცაღა ჩვენს შორის იყო უსიამოვნება დღემდის, ის ეხებოდა სამოქალაქო საქმეს, რომლითაც მე ვიყავი, ჩემის ფიქრით, თქვენგან შორს დაყენებული, ვიდრე წინააღმდეგნი ჩემნი, გარნა, დღეს რადგანაც გამოიცვალა მდგომარეობანი საქმისა ამა მხარისა და თქვენ მიბრძანდებით ახალსა თანამდებობაში და ამისთვის მე, ვითარცა მარლმადიდებელი ქრისტიანე მსურს გეახლოთ და თაყვანის ვსცე მეუფებასა თქვენსა, ვითარცა ითხოვს მოვალეობა ჩემი.

ვითარცა მართმადიდებელი ქრისტიანე უკეთუ მიიღებს თქვენი მეუფება. აწ გთხოვთ, ყოვლად უსამღვდელოესო მიბრძანოთ, მცირედისა ბარათითა თქვენითა ნება თქვენი და თუ ინებებთ, რომელს საათზე შეიძლება გეახლოთ და აღვასრულო ეგ მოვალეობა ჩემი.

დავშთები მარად უმორჩილესი მონა

კ. გრიგოლ შერვაშიძე.

ქ. სოხუმი.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1512.

№46. Адрес, поднесенный представителями
общественности г. Сухуми епископу

Александрю.

10 июня 1868 г.

Его преосвященству, преосвященнейшему Александрю,
епископу Абхазскому и кавалеру

Ваше преосвященство,

Преосвященнейший владыко!

Жители богохранимой паствы Абхазской, поминая Вашу любовь к ним и желая навсегда запечатлеть в сердцах своих связующия Вас с нею отеческия и архипастырския отношения, сим всепокорнейше просим Ваше преосвященство принять от них, как слабый знак глубочайшей их признательности к неутомимым трудам Вашим, подносимые хлеб-соль.

В продолжении шестилетняго архипастырскаго служения Вашего жители не только одного города Сухума, но целая область Абхазии видела и ценим полезные для блага православной церкви и отечества труды Ваши; в Ваше правление Абхазскою кафедрою, когда последовало возмущение несколько тысяч из невозшедших еще в недра православия обитатели Абхазии (в 1866 г. – Дж.Г.), вы неразлучно пребывали с богохранимою Вашою паствою и своими примерами и святыми молитвами возбуждали дух и бодрость храбрых русских войск.

Своим кротким и благосклонным обращением со всеми имевшими до Вас надобности, Вы привлекли сердца всех.

Будучи усердным патриотом, Вы возобновили от своего усердия и на свой счет находившуюся в запустении древнюю кладбыщенскую церковь на берегу моря в Сухуме; этот памятник навсегда сохранит в жителях этого города благодарную память о Вас.

Просим и молим Ваше преосвященство поминать в Ваших святых молитвах к Богу всех членов общества управляемой доныне Вашей паствы и примите с благодарностью сей Адрес, подносимый от искреннего нашего расположения к Вам.

Городския депутаты (3 подписи).

Сухумкальское общества (18 подписей).

Г. Сухум.

ჰ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 53.

**№47. Письмо иеромонаха Ионы епископу
Александру об его отъезде в Пицунду по
распоряжению епископа Гавриила**

1 августа 1868 г.

Ваше преосвященство, милостивый отец и
архипастырь!

По назначению его преосвященства епископа Гавриила, сегодня вечером отъезжаю в Пицунду для исправления христианских Треб как в этом укреплении, так и Мазухском приходе, а иеромонах Григорий

командируется на Псху временно. Остался один Алексеев. Вся паша теперь разстоянии...

О. Макарий лечился в Орпири и скоро будет лично выдаться с Вами.

Михайлов прислал сборов более 50 рублей - более всех.

Г. почтмейстер с семейством, Шкура (так в тексте – Дж.Г.) и другие почитатели Ваши кланяются Вам и просят Вашего архипастырского благословения.

Прошу Вашего святительского и отеческого благословения.

Вашего преосвященства покорнейший слуга и сын иеромонах Иона

ჰ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
აღიქსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 744.

**№48. Обращение Абхазского епископа
Александра в совет общества восстановления
православного христианства о присвоении
пожизненного звания члена общества
первого разряда**

23 августа 1868 г.

Согласно Высочайше утвержденному положению в день 16 июня 1868 года относительно единовременного взноса денег вместо ежегодных членских платежей и получения пожизненного звания члена общества, при

сем честь имею представить в совет общества на первый раз пятьсот рублей сер., а затем в течение девяти лет представлять по пятьсот рублей, что составит в течение десяти лет 5000 рублей, - и прошу совет за подобный единовременный взнос денег, выдать мне теперь же крестъ Св.Нины перваго разряда.

Намерение мое, вносить единовременно 5000 руб. для получения креста Св Нины, присвоеннаго почетным членам перваго разряда общества, состоит в том, чтобы содействовать распространению христианства на Кавказе. И, может быть, это послужит и другим особам примером и поощрением, и многие принесут лепту усердия и признательности по званию и состоянию своему в пользу общества, этого полезнаго и спасительнаго учреждениа.

Государь Император, согласно представлению Его Императорскаго Высочества Наместника Кавказскаго, председателя общества возстановления православнаго христианства на Кавказе, и положению Кавказскаго комитета, в 16 день июня 1868 г. Высочайше соизволил повелеть: в изменение п. 7 изданнаго 29января 1865 года устава упомянутаго общества, постановить следующее: 1) Члены общества, сообразно объясненным в п.6 устава его наименованиям обязываются платить ежегодно: перваго разряда (члены почетные) 500 руб., втораго разряда (члены действительные) 250 руб. и третьяго разряда (члены сотрудник и) 100 руб. (коммент. 43 – Дж.Г.)

2) Ежегодные членские платежи для означаемых в предшедшем пункте разрядов могут быть замнены

единовременным взносом капитала: для первого разряда 5000 руб., второго – 2500 руб., и третьего – 1000 руб.

3) Внесшие единовременно капитал деньгами или процентными бумагами кредитных учреждений получают пожизненное звание члена общества.

4) Члены четвертого разряда (члены ревнители) вместо ежегодных платежей обязываются внести единовременно капитал в 1 0 0 руб. , с тем же правом получить пожизненное звание члена.

Примечание. Лицам, состоящим ныне в звании членов 4-го разряда, предоставляется подчиниться этому облегченному правилу или же вносить установленный членский платеж в прежнем размере и на прежних основаниях.

კ. კვეციძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
აღიქსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 44.

**№49. Письмо Александра, епископа Абхазского
в канцелярию экзарха Грузии о
несуществовании плана восстановления
Драндского монастыря**

22 сентября 1868 г.

В следствие отношения экзаршеской канцелярии от 18 августа сего года за №3094, честь имею уведомить, что по распоряжению бывшего Кутаисского генерал-губернатора князя Эристова, поручено ли было кому-

нибудь из проживающих в Сухум-кале инженерных офицеров снять на план Драндскую церковь и составить смету на исправление оной, мне неизвестно. Думаю, что не сделано Его сиятельством никакого распоряжения по означенному предмету.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
აღიქსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 192.

**№50. Рапорт Александра, епископа Абхазского
экзарху Грузии о необходимости награждения
священника Шуацкарской церкви Георгия
Гегечкори**

5 ноября 1868 г.

Вследствие разрешения Вашего Высокопреосвященства от 26 июля 1860 года за № 862, на имя преосвященного Геронтия, тогда епископа Абхазского, Абхазская Шуацкарская церковь возобновлена. Деньги восемьдесят руб., ассигнованные на исправление крыши сказанной Шуацкарской церкви издержаны. Это количество денег на исправление крыши церкви оказалось недостаточною: почему никто и не брался исправить церковную крышу, по какой причине поправка церкви длилась весьма долго. Наконец, священник Шуацкарского прихода Георгий Гегечкори, видя, что 80 руб., выданные на поправку Шуацкарской церкви оказались недостаточными и по этой сумме уже

никто не хотел поправить или обновить церковь, сам он, священник Георгий Гегечкори, на поправку церкви издержал своих денег до 40 рублей, и таким образом возобновил церковную крышу, а так же переменял столбы и пол коридора церкви. Кроме того, он, священник Георгий Гегечкори, имел бдительный надзор за постройкою церкви и сам своими руками помогал рабочим в работе церковни, и церковь сделана весьма прочно и красиво.

Докладывая о сем, всепокорнейше прошу Ваше Выс(окопреосвященство): 1) потребовать от сказанного священника Георгия Гегечкори отчет в израсходовании суммы казенной и своей на возобновление Шуацкарской церкви, 2) за издержки собственных денег и деятельное участие в возобновлении поименованной Шуацкарской церкви, обратить внимание Вашего Выс(окопреосвященс)тва на священника Гегечкори, и, если возможно, наградить его, священника Гегечкори, паперкным крестом. Он, Гегечкори, вполне достоин такой награды, как за свои труды и пожертвования в пользу своей приходской церкви, так и за отлично и весьма усердную долговременную безпорочную службу.

Александр, еп. Абхазский.

Г. Тифлиси.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 193.

№51. Письмо иеромонаха Ионы епископу

Александрю о миссионерской деятельности и ходе работ по восстановлению Пицундского храма

2 января 1869 г.

Ваше преосвященство,
милостивый архипастырь и отец!

С новым годом, с новым счастьем!

Да подасть Всевышний вседействующую благодать Свою Вашему преосвященству начать и благоуспешно продолжить полезную деятельность Вашу для блага пасомых Вами. Оставленная Вами паства и особенно мы, духовные чада Ваши, с нетерпением ждем Вашего скорого возвращения к нам.

Вчера я получил от госпожи Мусловой письмо, в котором она пишет, будто бы она была у Вас и Вы изволили жаловаться на меня, что я забыл Вас, между тем я послал к вам письмо от 13 ноября, где подробно описал наши здешние дела. Неужели это письмо не дошло до Вас?

Как Вам уже известно, я живу со 2 августа в Пицунде; здешний климат благоприятно для меня; лихорадка, слава богу, совершенно оставила меня и я забыл уже о хинине, с такою жадностью и во множестве бывшем в употреблении мною в Сухуме. Содержание в Пицунде гораздо дешевле против Сухума; куры, яйца, лоби и другие вещи стоят вдвое дешевле. У меня

казенный вестовой. Дрова и квартира так же казенная. Правда, здесь нет общества; зато нет и больших расходов. Ваш олеандр, купленный мною, находится в хорошем состоянии и украшает комнату. От него можно делать несколько отводков.

В миссионерском за прошлый год я успел мало, хотя и много трудился; жители Калдахвары обещали после крещения принять христианство, но не знаю, исполнят ли свое слово. Многие из них, в том числе Ваш крестник Александр Инал-ипа, переселились к ближе к Пицунде на берега Бзыби для удобнейшего пользования лесом. В церковь они никогда не ходят; я просил о благочинного Мачавариани дать им особаго священника, но на это ничего не сделано, а это необходимо: одному нельзя успеть по обширности прихода. О. Антоний, благодаря содействию Титу Маргани, окрестил боле 360 человек, а у меня нет такого влиятельнаго лица. Гражданские начальники своим индеферентизмом много вредят делу проповеди; Бог им судя!

В Сухуме я был 2 730 сентября. Дела сданы с библиотекою и ризницею исправно. Новостей из Сухума получаю мало. В Пицунду прибыла рота в неполном составе (до 120 человек) с капитаном Леусом, который поместился в остальной половине училищнаго дома. Работа в храме идет успешно и после пасхи храм будет окончен совершенно. Иконостасная стена очень красива, иконы заказаны Его Императорским Высочеством Князем-Наместником в Петербурге. У нас в храме нет церковнаго устава и походных книг (Апостола, Евангелия и Следованно и псалтыра). Нельзя ли достать

онья в Тифлисе на церковные деньги; у нас запасной суммы до 1 0 Фублей. Траурной ризы так же нет; имеющаяся священническая фелон и епитрахиль от частаго употребления так же приходят в ветхость. Благоволите испросить в совете общества новья: для величественнаго храма нужно более приличное одеяние.

Вот уже полгода прошло, а мое жалованье еще не выслано. Я задолжал более 100 рублей. Обстоятельства не совсем хорошия и часто приводят в служащие. Как было хорошо в бытность Вашу с нами, а теперь... Неужели нас оставят питаться подобно птицам небесным и зверям земным...?

Майор Воронов все хворает и даже не выходит в церковь смотреть за работами. Рождество и новый год мы провели хорошо; у майора гостит капитан Кучинский; общество наше увеличилось.

Кто теперь в Семинарии ректором и инспектором? Отец Филипп собрался выехать в Тифлис. Не знаю, прибыл ли туда.

Свидетельствую Вам мое глубочайшее почтение и желаю добраго здравья и всяких благ Всещедраго Творца.

Прошу преподать мне Ваше святительское благословение, помолитесь за меня грешнаго Отцу светов.

С истинным сыновным почтением и глубочайшею преданностью .

Вашего преосвященства, милостивейшаго архипастыря и отца нижайший послушник иеромонах

Иона.

P.S. Старшина селения Лза Стефан Шмар просил меня передать Вашему преосвященству его глубочайшее почтение. На второй день Рождества Христова я обошел с крестом все это селение. После крещения поеду в аул Калдахвару. О. Григорий служит в Гаграх. На место Венедикта прибыл священник Владимир, который будет жить в урочище Псху. Прошу поклониться от меня моим знакомым в Тифлисе.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
აღიქსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 745.

**№52. Письмо епископа Абхазского Александра в
Совет общества восстановления
православного христианства с просьбой
присвоить ему звание члена общества
четвертого разряда.**

22 января 1869 г.

В Совет общества восстановления православного христианства на Кавказе.

Согласно Высочайше утвержденному положению в 16 день июня истекшаго 1868 года относительно единовременнаго вноса денег вместо ежемесячных членских платежей, просим частично представить в

Совет общества сто рублей с сереб., - и прошу Совет за подобный единовременный взнос денег присвоить мне пожизненно звание члена четвертаго разряда. Кроме этого разряда вместе с дипломом я имею право за каковой крест в прежние годы я исправно платил по двадцати руб. сереб.

Еп. Александр.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 45.

**№53. Письмо начальника Сухумского военного
отдела ген. В. Геймана экзарху Грузии о выдаче
епископу Абхазскому Александру положенного
пособия за потери имущества в ходе события
1866 года**

12 апреля 1869 года

Препроваждая при этом Высочайше дарованное пособие в числе прочих лиц Преосвященному Абхазскому Александру с епархией, за потерю имущества в 1866 году из суммы, признанной комиссиею; 225 руб. по 25 с рубля 56 р. 25 к., а за исключением из них пересылочных в пользу почты 56¹/₂ к. - всего пятьдесят пять руб. шестьдесят восем с половиною коп;

Покорно прошу выдать таковые по принадлежности под росписку получателя, которую вместе с уведомлением о получении денег препроводить ко мне для приложения отчетности.

Начальник отдела генерал-майор Гейман.

Правитель канцелярии подполковник Красницкий.

Делопроизводитель подпись.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
აღიქსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1.

**№54. «Указ Его Императорского
величества, самодержца Всероссийского
из Святейшаго Правительствующаго
Синода Синодальному члену, экзарху
Грузии Преосвященному Евсевию,
архиепископу Карталинскому и
Кахетинскому» - об епископах Геронтий,
Александре и Гаврииле.**

6 июня 1869 г.

По указу Его Императорского Величества, Святейший Правительствующий Синод слушали Высочайше утвержденный Его Императорским Величеством в 30 день мая 1869 года всеподданейший доклад Синода, в коем изъяснено:

«Экзарх Грузии архиепископ Карталинской, Евсевий с согласия Его Императорского Высочества,

наместника Кавказскаго , ходатайствует об увольнении
викаря Грузинской епархии, епископа Горийскаго
Геронтия, вследствие прошения, по болезни на покой, с
назначением ему пенсии из государственнаго
казначейства по 1500 рублей в год во внимание к 46
летней усерднополезной службы и болезненному
состоянию его. Вместе с сим архиепископ Евсевий, по
особым соображениям Его Высочества о местных
обстоятельствах и нуждах края, просит о назначении
викарием Грузинской епархии, епископом Горийским,
епископа Абхазскаго Александра, с тем, чтобы
управление Абхазскою епархией и церквами
Самурзаканскаго благочиния было вверено епископу
имеретинскому Гавриилу на тех же основаниях, на коих
он управляет епархией Имеретинскою, с производством
ему в дополнение к получаемому им по этой епархии
содержанию, определенных по штату жалованье
епископу Абхазскому 1500 руб. и с предоставлением ему
в виде временной меры права расходовать остальные
деньги из положенной по штату 15 апреля 1851года на
содержание Абхазской кафедры суммы, распределяя
деньги сии с утверждения Его Высочества по
предварительном соглашении с экзархом Грузии.
Соглашаясь с изъясненным ходатайством экзарха Грузии
и предположениями Его Высочества, наместника
Кавказскаго, Синод испрашивает Высочайшаго Вашго
Императорскаго Величества соизволения на приведение
оных в исполнение, с тем, чтобы в пенсию епископа
Геронтия, согласно отзыва министра финансов, было
назначено лишь по тысяч руб. В год». Приказали: О

приведении в исполнении изъясненнаго Высочайше утвержденного Его Императорским Величеством в 30 день мая 1869 года всеподданнейшаго доклада Святейшаго Синода, дать знать указом Вашему преосвященству, поручив Вам распорядиться: а) о предоставлении преосвященному Геронтию места прибывания в Шуамтинском монастыре или при Бодбийском соборе Св. Нины по ближайшему Вашего Преосвященства усмотрению и сообщении преосвященному Геронтию, что к назначению ему, преосвященному, из государственнаго казначейства пенсию по тысяч рублей, вместе с сим сделано со стороны святейшаго Синода распоряжение и 2) Хозяйственному управлению при святейшем Синоде поручить сделать распоряжение об отпуске преосвященному Геронтию, со дня увольнения его от службы Всемилостивейше пожалованной пенсии по тысяч рублей в год из государственнаго казначейства. Июня 6 дня, 1869 г.

Обер-секретарь подпись.

Секретарь подпись.

ცხობ, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 27140, ფ. 1-3.

№55. ილორის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდლის
— ზოსიმე ხელაიას წერილი ეპისკოპოს
ალექსანდრესადმი

1872 წლის 17 ნოემბერი

მის ყ~დ უსამღვდელოეს ყ~დ სამღვდელოს
ვიკარს საქართველოსას და კავალერს ალექსანდრეს

სამეუფეო მარჯვენითა თქვენთა მუხლდადგმით
ვეანბორები და შევაწყნარებ უღირსსა თავსა ჩემსა და
ვთხოვ ყოვლისშემძლებლობასა ღვთისასა მაღირსოს
თქვენი მეუფების ხილვა და განაგრძოს დღენი
ცხოვრებისა თქვენისა მრავალს წელს ნუგეშად და
მფარველად ჩემდა და მსასოებელთა თქვენთათვის! მე
ორჯერ სოხუმიდამ ფოშტით თქვენის მეუფების
სახელზედ გავგზავნე (წერილი), მაგრამ, როგორც
ვგონებ, არ მისულა, ფოშტაში არ გაუშვიათ, შემდეგ ვერ
გავბედე. გიტუ მარღანიამ დიდის სასოებით
სამეუფოთა მარჯვენითა ამბორება მოგახსენა, აგრეთვე
მცნობნი თქვენის მეუფებისანი ნატრიან ღმერთსა
თქვენს ხილვასა და თქვენს მრავალ წელს სიცოცხლესა.
მოწყალეო ბატონო, გთხოვთ გებრალეობდეთ მე
საწყალი. ჩემთვის არავინ არს ნუგეში თქვენის
მეუფების მეტი. სხვებრ აქ თქვენის მეუფების მაღლით
მშვიდობა გახლავს, მხოლოდ მე უბედური შევიქმენ
ჩემის მეუღლის დაკლებით. გთხოვ შენდობა
უბრძანოთ. სხვა ჩემს გარემოებას პეტრე (ფილია — ჯ.გ.)
მოგახსენებს. გთხოვთ მომიტეოთ, უცბათ მგზავრათ
შემხუთა დაწერა. იმედი მაქვს თქვენის დიდსულობითა
მომიტევებთ.

თქვენი მონა მარადჟამ მლოცველი თქვენის მეუ-
ფების

მღვდელი ზოსიმე ხელაია.

ილორი.

საწყალმან დედაჩემმან მუხლდადგმით მთხოვა
რუსუდან გერმანეს ფუტკარადის ასულმან ამან

სამენგრელოს ეპისკოპოსთან ითხოვა პენსია 1867 წელს 17 ოქტომბერსა. მაგრამ იქიდან არა გამოვიდა, შეიძლება არ წარედგინოს! რადგან იქიდან არ გამოვიდა, ახლა მისცა აფხაზეთის უფროს ბლალოჩინს დავით მაჭავარიანს და თუ სადამე გაგჩნდეს წარდგენა, ინებეთ თქვენი სადღეგრძელოდ თხოვნილის დროთგან, მისცეთ დაწესებული ქვრივზედ ჯამაგირი. რომელსა ზედა იქმნება მარადის თქვენი მლოცველი, და იმედი მაქვს თქვენს მზრუნველობას არ მოგვაკლებთ ბატონო და უკვე თუ აქაც გაჩერდა, წარმოვადგენ თხოვნას და ნაწარმოებს საქართველოს კანტორაში, და რასაც ინებებთ.

თქვენი მონა მღვდელი ზოსიმე.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1619.

№56. დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი სოფ. აკაფაში მუსულმანური პროპაგანდის შესახებ

1872 წლის 28 ნოემბერი

ყ~დ უსამღვდელოესო მეუფეო,
უმოწყალებო მწყემსმთავარო!

ულრმესის კრძალვით და წრფელის გულით შორიდან თაყვანსა გცემთ და სამეუფეო ხელთა დიდის სასოებით დაგიანბორებთ და ვსთხოვ ყ~დ სახიერსა ღმერთსა თქვენი მეუფების სიმრთელესა და

დღეგრძელობისათვის და აგრეთვე ღირსყოფასა ხილვისა თქვენისასა.

ყნდ უსამღვდელოესო მეუფეო! დარწმუნებული გახლავართ, რომ ვითარებასა ჩემსა იკითხავთ და გახლავართ მშვიდობით ღვთის მწყალებითა და თქვენის მეუფების მაღლითა. მხოლოდ ნათლისდედა თქვენი ხშირად ავად მიხდება და ის ძალიან მაწუხებს.

ახლა აქაურ ანბავს მოგახსენებთ: ქრისტიანობა აქამდინ დიდს წარმატებაში იყო და ახლა კი ძალიან უწარმატებულებაშია. მიზეზი ამისი გახლავთ შემდგომი: ვიღაც ეშმაკმან კაცმან თათრული წიგნი შემოიტანა აკავას სოფელში და ხმა დაყარეს, რომ მალომეტმა გიპატივავთ, თორემ წელს უნდა მეორეთ მოსვლა ყოფილიყო. მაგრამ მალომეტი შეეხვეწა ღმერთსაო, რომ ათი წელიწადი კიდევ მოგიტმინოსო. ამ წიგნში ვითომ უნდა ეწეროს შემდგომი: ვინც რუსულს კაბას ჩაიცვამს და ანუ იუპკას დედაკაციო, ის უნდა მოისროსო; ვინც თუთუნს მოსწევს და ანუ ღვინოს დაღვეს, ის უნდა შეჩვენდესო, ვინც კიდევ მოინათლება ვინმე თათართაგანი იმას მახმადი დასწყევლის და ორივე (ალბათ ნათლია და ნათლული — ჯ.გ.) რულში წაწყდებაო; ვინც ხუთ მანეთიანს საკლავს არ დაკლავს მახმადის პატივისაღებლად, იმას ღმერთი გაუწყრებაო. ეს რომ გაიგონა ხალხმა მოუქცეველმა, მაშინათვე ყალიონები დაამტვრიეს, რუსული კაბები დახიეს, იუპკები გარდაყარეს, ხუთმანეთიანი საკლავები დაკლეს თვითოეულმა მოსახლემ და ილოცეს და აღთქმა ფიცით დასდეს, რომ ღვინო აღარ დალიონ და აღარავინ არ მონათლონ. ასე უბედურება მოახდინა ვიღაც უკეთურმან კაცმან და

ახლა ქრისტიანობა მათთან ძალიან შემდგარი არის და დიდად ვსწუხვარ. სხვა შესანიშნავ არა არის რა, რომ მომეხსენებინა.

თქვენმა ნათლისდედამ თვისის შვილებით დიდის მორიდებით თაყვანისცემა მოგახსენათ. თქვენი გაზრდილი პეტრე ფილია მიდის თქვენს სანახავად და დიდს ხანს ნუ დააყოვნებთ. მე დიდი კმაყოფილი გახლავარ მაგისი და მადლობელიც. კარგი ხასიათის ყმაწვილია, მშვიდობიანი და წყნარი და ღირსი სამღვდელო წოდებისა.

დავშთები მარადის მორჩილ მოსამსახურედ თქვენი მეუფებისა.

P.S. ...ივანიჩს ბორისოვს დიდის პატივისცემით მოვიკითხავთ.

ქ. სოხუმი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 909.

**№57. ილორის ეკლესიის მღვდლის — ზოსიმე
ხელაიას წერილი ეპისკოპოს
ალექსანდრესადმი დედისათვის კუთვნილი
პენსიის დანიშვნის შესახებ**

1873 წლის 15 დეკემბერი

მის ყ~დ უსამღვდელოეობას, ყ~დ უსამღვდელოეს ვიკარს საქართველოსას ალექსანდრე ეპისკოპოსს და კავალერს,

მოწყალეო ხელმწიფეო!

მუხლდადგმით პირისპირ ხილვითა მარჯვენათა სამეუფოთა ხელთა ვეამბორები და შევაწყნარებ უღირსსა თავსა ჩემსა და ვსთხოვ უღირსითა ბაგითა ჩემითა შემძლებლობასა ღვთისასა პირისპირ ხილვათა თქვენის მეუფებისა. თქვენი ბოძებული ბარათი მივიღე, რომლითა ჩემის გახსენებითა დიდს მადლობასა მოგახსენებთ, პირისპირ თქვენის მეუფების ხილვითამებრ გავიხარე და მრავალგზის ვაკოცე თქვენი ხელის ნაწერთა. ღმერთმან ნუ მომაკლოს თქვენი დაულალველი ყურადღება და ნუგეში. სხვებრ მადლითა თქვენის მეუფების კურთხევითა აქ მშვიდობა გახლავს. გუტუ მარლანიამ დიდის სასოებითა სამეუფოთა ხელთა გეანბორათ. მისი შვილი ალექსანდრე⁵⁸ თქვენი შეყვანილი აქ გახლავს, თქვენის სანახავად წამოსვლას აპირებს ამ მოკლეს დროებითა თუ მოახერხა მასზედ, რომ სამხედრო სამსახურშიდ შესვლას აპირებს.

საწყალი მოხუცებული დედაჩემი რუსუდან... გერმანეს ფუტკარამის ასულმან ითხოვა პენსია მინგრელიის ეპისკოპოს ტარასისთან⁵⁹ 1867 წელსა 17 ოქტომბერსა, გარნა დარჩა უყურადღებოდ; რადგან ის ეკუთვნოდა ნამსახურობა ქმრისა მისისა მღვდლის დავით ხელაიასი⁶⁰ სამურზაყანოშიდ, ახლა განმეორებითა ითხოვა შვამდგომლობა აფხაზეთის უფროს ბლალოჩინთან 1872 წელსა 25 აგვისტოსა. რომლითა ნამსახურობა... მოითხოვა ბლალოჩინმა, მაგრამ, ვგონებ, დაგვიანდა წარდგენა მისი. ნამდვილად ვიცი, რომ წარდგენილია, მაგრამ რომელს რიცხვშია არ

ვიცი. რაისთვის გთხოვთ ამრიგათ დაულაველი მარადის ყურადღება თქვენი ჩემზედა. თუმცა კანონი იყოს თხოვნილის დროიდან დაწესებული მთავრობითგან უშუამდგომლოთ. რომლისათვის ღვთისადმი მადლობათააღვავლენთ კეთილდღეობისათვის თქვენის მეუფებისა. განსვენებულის ჩემის მეუღლისათვის შენდობითა გვანუგეშეთ. ღმერთმან თქვენი დღე განაგრძოს კეთილისდღეობითა. ჩემი მეუღლის სახელი არის ზეხა. გთხოვთ მოიხსენოთ საწყალი ამ სოფლიდამ მოკლებული.

ღმერთს ვთხოვ პირისპირ ველირსო თქვენის მეუფების მადლითა თქვენს ხილვასა.

რომელიცა მიბრძანეთ მღვდელი გიორგი გეგეჭკორის, რომელიცა აქუნდა ფული, მე უთხარი მრავალგზის, მაგრამ გამოგზავნა თუ არ ვიცი. გაუგზავნიო მითხრა.

თქვენი მონა მღვდელი ილორისა

ზოსიმე ხელაია.

კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1620.

**№58. მღვდელ ტიმოთე სახოკიას⁶¹ წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი მეუფის
წინაშე დავალიანებისა და ომის შედეგად
სოხუმისათვის მიყენებული ზარალის
თაობაზე**

1877 წლის 1 ივნისი

ყნდ უსამღვდელოესო მეუფეო,
მოწყალეო ბატონო!

ამ სამეუფეო მარჯვენას თაყვანისცემას შემოვსწირავ. მოწყალეო მეუფეო, მე თქვენი სახლის ქირა უნდა მომერთმია როგორც ავიღებდი მდგმურებისაგან იმ შემთხვევაშივე, მაგრამ, თქვენც მოგეხსენებოდათ, თქვენი სახლი უკანაკნელ სიძველეში იყო მისწევნილი, ყოველივე გარემოებით მოგახსენეთ სოხუმიდან. მაშინ თქვენმა მეუფებამ ნება დამრთევით, ან გამეყიდნა ან ახალი აღმემუნებია, მაგრამ გაყიდვა არ მოხთა. თქვენის ბრძანების ძალით სახეში მქონდა მასალების მომზადება წარსულის ზამთრისათვის. უფრო იმისათვის შევაჩერე მომზადება მასალებისა, ომიანობის ხმა ისმოდა. მაღლობა ღმერთს, რომ არ შემექმნა დაწყება, თორემ უბრალოდ დაილუპებოდა და თქვენგნით უფრო რისხვას მივიღებდი და ჩემი შრომა უმაღლოთ დარჩებოდა. თქვენი მეუფებისაგან ისე გამოჩნდა ომიანობის სინამდვილე, სექტემბრის თვიდამ დაიწყენ ხალხმა გარდახიზნა უშიშარ ადგილებში. ის იყო, რომ სულ დაიცალა სოხუმის მცხოვრებლები დეკემბრის თვემდი. იმ შემთხვევაში მართებულობის განკარგულებით, მოხთა აღწერა ვისაც რა ქონდა სოხუმში უძრავ-მოძრავი შეფასებით. იმდენი ვცადე, რომ სულ ავაწერიე თქვენი შენობები სახელდებულად რამდენი ოთახი იყო, ან რა პლანით იყო, რამდენი კარ-აკომპები ქონდა, რომელი ულიცაში იყო ან რომელი უჩასტკა იყო. სულ შესდგა ფასი ორი ათას ას რვა მანეთად — 2108. პოლიციაში დავამოწმებთ და მე მაქვს აქა. თქვენ, მოგეხსენებათ, სოხუმში არავითარი

შენობები დაურჩენიათ დაუწვავი და დაუტეხავი, თვინიერ ოშპიტალი და დამოყნის მეტი, როგორც ისმის, თათარ, ჩერქეს და აფხაზსა. ამგვარი საშინელება არის მოხთენილი ამჟამად, უბედური ჩვენი სოხუმში ვინც იქ ვცხოვრობდით, ყველა დაღუპულნი ვართ ამ ზემომოხსენებული გარემოებისა გამო. დარჩა თქვენი ფული ჩემთან. იმ საშინელ უკანასკნელ შემთხვევაში ვერაფერ საშუალებას ვერა ვპოვებდი ჩემს თავზედ და დამეხარჯა. ამის გამო თქვენთან წიგნის მოწერა და გარემოების მოხსენება ვერ გავბედე. ეხლა თქვენი ბრძანება არ მიმელო, მაინც ვცდილობ, რომ სულ ერთად მოვაგროვო სექტემბრის თვისათვის პირდაპირ მე გაეხლებით თქვენს ფულებს სულ ერთად და თქვენი სახლის თაობაზე რაცა დოკუმენტები მაქვს, სულ ერთად მოგართმევთ⁶². იქაური თქვენი აღშენებული ეკლესიის სამკაულები წამოვიღე სიით აღწერი(ლი), თორემ სხვა თუ რამე გამაჩნდა საცხოვრებელი ყველა იქ დაილუპა. თქვენის წყალობით ერთი სახლი გავაშენე, ისიცა მტერმა დაწვა. ასე ამგვარ უკანასკნელ მდგომარეობაში (ვარ) ჩავარდნილი.

იმედი მაქვს, ამ ჩემ უკანასკნელ მდგომარეობის შემხედველი თქვენი მეუფება არ გამრისხავს თქვენი ფულების დაგვიანებისათვის იმ ზემოთ დანიშნულ მოხსენებულ დრომდი.

თქვენი მეუფების მორჩილი მოსამსახურე მღვდელი ტიმოთე სახოკია.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1383.

**№59. დეკანოზ დავით მაჭავარიანის
წერილიდან ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი
აფხაზეთში ეკლესიების განადგურების
შესახებ***

1877 წლის 5 ივნისი

ბატონო ყ~დ სამღვდლო!

ახალი ამბავი აქეთ არა გახლავთ რა სასიამოვნო, თვინიერ სამწუხარო ხმებისა სოხუმის ოტდელიდამ. უკეთური ხერიფსი მარშანია, აღმასხითის⁶³ ძმა, ნამეტანს მძვინვარებს. ჩერქეზებს ის უძღვება წინა და ყოველს სოფელში ეკლესიებსა წვენ და ტყიდამ სალდათებს ხოცავენ. კოდორის წყლის გაღმა ჩერქეზებს შეუერთდნენ აფხაზები და აქცევენ ქვეყანას. ასე უბედურს მდგომარეობაშია აფხაზეთი!

თქვენი მეუფების მორჩილი მონა

დეკანოზი დავით მაჭავარიანი

**კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 913.**

*გამოტოვებულია წერილის ის ნაწილი, რომელიც ტიმოთე სახოკიას ეხება (იხ. დოკ. №58. — ჯ.გ.).

**№60. დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი აფხაზეთის
ეპარქიის დაარსების თაობაზე ცნობის
გამოგზავნის შესახებ და სხვა საკითხებზე**

1880 წლის 27 აპრილი

ქრისტე აღსდგა!

ბატონო ყ~დ სამღვდელი!

მოგილოცავთ ბრწყინვალე დღესასწაულს უფლისა ჩვენისა იესოს აღდგომისსა. ღმერთმან მრავალს წელს მიგაგებოს მას სურვილისამებრ თქვენი მეუფებისა, ნუგეშად მოსავთა თქვენთა.

ბატონო ყოვლად სამღვდელი! კავკაზიის ოკრუჟნის ინტენდანტ(სკოე) უპრავლენიედამ მთხოვენ ცნობას, თუ როდის გაიხსნა აფხაზეთში კათედრა და პრავიანტი რომლის წლიდამ და ვისი ბრძანებით ეძლეოდა და ეძლევის კათედრის ჩლენებსაო. ამ ცნობის გაგზავნა მიძნელდება, რადგანაც, მოგეხსენებათ, საქმის ქალაქები ძველი და ახალი მრთლად დაწვეს თათრებმა წარსულს ომიანობის დროს. ამისთვის ყ~დ უმორჩილესად გთხოვთ მიბრძანოთ გაკვლევით: რომელს წელში დამტკიცდა აფხაზეთში საარქიერო კათედრა და რომლის წლიდამ დაიწყო პრავიანტის მოცემა კათედრის ჩლენებთადმი? ესენი ყველანი, რასაკვირველია, თქვენ დაწვრილებით გეცოდინებათ და, თქვენი ჭირიმე, პირველსავე ფოშტით მიბრძანეთ.

ამას გარდა მოგახსენებთ: უბიტკის ვოზნალრაჟდენიე გამოვიდა და ტიმოთე მღვდელი

სახოკია აქ იყო, მაგრამ თქვენი სახლის ფული არ მისცეს თვინიერ კანონიერის დავერენოსტისა. ახლა ასე ინებეთ, ბატონო, ყ~დ სამღვდელო! დოვერენნოსტი ანტონ გოგიჯანოვის სახელზედ ნოტარიუსისაგან დამოწმებული გამოგზავნეთ და მაშინათვე მიიღებს თქვენდამი გასაცემს ფულს და ფოშტით მოგართმევს⁶⁴. დოვერენნოსტს ნურც ჩემს სახელზედ და ნურც ტიმოთე მღვდლის სახელზედ ნუ გამოგზავნით, თორემ ახლანდელი ზაკონით არ მოგვეცემენ ჩვენ, რადგანაც სამღვდელოების სახელზედ კანონით მოისპო დოვერენნოსტის მიცემა.

თქვენი ჭირიმე ბატონო, განმეორებით გთხოვთ, მალე მიბოძეთ ზემოთ აღწერილნი ცნობანი.

თქვენი მეუფების უმორჩილესი მორჩილი დეკანოზი დავით მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

ბატონო ყ~დ სამღვდელო!

თქვენც ნომერი დასვით გარეთ... თორემ იქნება ბარათი დაიკარგოს, რადგანაც ხშირათ იკარგება ფოშტაში კერძო ბარათები.

დეკ. მაჭავარიანი.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 917.

**№61. აფხაზეთის უფროსი ბლალოჩინის —
დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი ამბროსი**

ნეკრესელის ქადაგებების რეალიზაციისა და საკათედრო ტაძრის მშენებლობის დაწყების შესახებ

1882წ. 21 ოქტომბერი

ყნდ უსამღვდელო მეუფეო,
უმოწყალესო მღვდელმთავარო!

ულრმესის მორჩილებით შორიდგან თაყვანსა გცემთ და სამეუფეო ხელთა დიდის კრძალვით დაგიანბორებთ და გამოვითხოვ სასოებით უწყემსმთავრულსა კურთხევასა თქვენსა განსამტკიცებლად ჩემდა.

ბატონო ყნდ სამღვდელო! კარგი ხანი თქვენი ანბავი ველარა შევიტყვე; გავიგონე კერძო პირებთაგან და შემდგომ გაზეთშიაც წავიკითხე თქვენი მიმით ავადმყოფობა და დიდად შევწუხდი და მხურვალედ ვთხოვე ღმერთსა თქვენი მეუფებისათვის სიმრთელე და დღეგრძელობა. იმედი მაქვს მამა ზეციერისა. ახლა მშვიდობით იქმნებით.

ბატონო ყნდ სამღვდელო! თქვენ რომ 98 ეგზემპლიარი ამბროსი ნეკრესელ ეპისკოპოსის ქადაგებისა მიბოძეთ, ისინი გავყიდე როგორც იყო და ახლა ერთად ამასთანავე გაახლებთ ფასსა მისსა რიცხვით 49 მანეთსა (49 რუბ.). მომიტევეთ აქამომდე დაგვიანებისათვის. მეტად ველარ მოვახერხე, რომ დაჩქარებით გამეყიდა და ფასი მომერთმია თქვენთვის. მიღებისათვის მოხსენებულის ფულისა თუ მიბრძანებთ ან მაცნობებთ კარგი იქმნება.

სხვა რა მოგახსენო, ახალი ანბავი აქ არა არისრა. ისმის ვითომც სოხუმის ოტდელი იხშობოდეს და მის მაგივრად ოკრუგი გახადონ და ქუთაისის ლუბერნიას მიაწერონ⁶⁵. სოხუმში სობოროს მშენებლობა დავიწყეთ, ცოკოლამდისინ ამოვიყვანეთ. ბახმეტიევმა ნარდად აიღო მისი აშენება, რომელიც ორი წლის შემდგომ უნდა ჩაგვაბაროს⁶⁶. ხელფასი მიაქვს 32800 რუბ. საწყალი თვალთვაპე მღვდელი იოვანე წარსულ სექტემბრის თვეში გარდაიცვალა და სამოწყალოთ დასტოვა ცოლ-შვილი.

ღმერთსა ვთხოვ მაღირსოს თქვენი ნახვა და პირდაპირ თაყვანისცემა, რომელიც სულით და გულით მწყურიან.

დავშთები მარად ჟამ მონებასა ქვეშე თქვენის მეუფებისა უქვენაესი მორჩილი.

დეკანოზი დავით მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

P.S.

ბატონო ყ~დ სამღვდელიო! წარსულს სექტემბრის თვეში ზაკაზით ბარათი მოგართვით, რომლითაც დაწვლილებით მოგახსენეთ შესახებ თქვენი სახლის ადგილისა სოხუმში და ჯერეთაც პასუხი არ მიმიღია იმაზედ თქვენი მეუფებისაგან, და გთხოვთ მიბრძანოთ.

დეკ. მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი..

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 920.

**№62. აფხაზეთის უფროსი ბლალოჩინის
დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი 1877 წ.
განადგურებული ეკლესიების განახლება-
აღდგენის შესახებ და სხვა საკითხებზე.**

1882 წ. 28 ნოემბერი

ბატონო ყ~დ სამღვდელო!

თქვენი ბარათი 18 ამ ნოემბრიდგან მოწერილი, სავსე მწყემსმთავრული კურთხევითა, დღეს 28 ამავე თვისს დიდის სიხარულით მივიღე და ვსთხოვე და ვსთხოვ ღმერთსა თქვენი მეუფების დღეგრძელობასა, წარმატებასა და სიმრთელესა ჩემდა სანუგეშოდ.

ბატონო ყ~დსამღვდელო! მე სულით და გულით მოსურნე ვიყავ გხლებოდით პირდაპირ თქვენთან და ვღირსებოდი საღმრთოსა კურთხევასა და მადლის მონიჭებასა ჩემდამი თქვენის მეუფებისაგან, მაგრამ ახლანდელის გარემოებისა გამო ვაკლდები მათ. გარემოება ეს გახლავთ: წარსულს ომიანობის დროს დაქცეულს და დამწვარ ეკლესიებს ვაახლებ და ვაშენებინებ და ჩემი მოუშორებლად ყოფნა ოსტატებთან აუცილებლად საჭირო არის და ამის მიზეზით ველარ მოვდივარ და თუ ღმერთმან გამაწვეინა მომავალს გაზაფხულამდე, მაშინ უთუოთ ვფიქრობ ერთ ორ კვირას თქვენთან ხლებასა.

ბატონო ყ~დ სამღვდელო! თქვენ მიბრძანებთ: ექსარხოსთან სანახავად ვიყავ და შენზედ საუბარი იყო და თუ გნახავ მაშინ გეტყვიო, თორემ

ქალღმერთს მოწერა არ იქნებაო. გარნა ბატონო, ყ~დ სამღვდელო, ასე ვერაგულათ მიცნობთ და საიდუმლოს დაუცველობა ოდესმე შემატყვევთ? თუ იმისთანა იცით რამე და მიბრძანებთ, ის ღმერთს ეცოდინება, ჩემს საფლავს და არა სხვასა ვისმე, თქვენმა მადლმა. მაშასადამე, დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომე რასაც მიბრძანებთ, ის ყოველთვის საიდუმლოდ და აღსარების მსგავსად დარჩება. თქვენ ნუ მომიკვდებით და სული ნუ წამიწყდება და მიბრძანეთ ყოველივე თამამად და დარწმუნდებით საიდუმლოს შენახვაზედა.

დავშთები მარად ჟამ უქვენაეს მორჩილად თქვენი მეუფებისა დეკანოზი დ. მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 921.

№63. აფხაზეთის უფროსი ბლალოჩინის
დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი აფხაზეთში
ეგზარქოსის ჩამოსვლისა და რუსი ეპისკოპოსის
მოსალოდნელი დანიშვნის
შესახებ

1885 წლის⁶⁷ 12 ოქტომბერი

თქვენო ყ~დ უსამღვდელოესობავ,
ყ~დ მოწყალეო მწყემსმთავარო და მეუფეო!

სამეუფოთა ხელთა დიდის სასოებით დაგიანბორებთ და ვთხოვ ღმერთსა ჩემის ცოდვილის პირითა თქვენს სიმრთელეს, დიდხანს სიცოცხლეს და წარმატებებს სათნოდ ღვთისა და სასარგებლოდ მამულისა.

ბატონო ყ~დ სამღვდელო! ექსარხოცი, მოგეხსენებათ, აფხაზეთში ბრძანდებოდა⁶⁸, მაგრამ დიდხანს არ შეუცდია. პირველს წარსულს სექტემბერს სოხუმში მოვიდა, სობორო ნახა და მაშინათვე სიმონ კანანელის მონასტერში წაბრძანდა. იქიდან მეორე დღეს პიცუნდას, სადაც მესამე დღეს ეკლესია აკურთხა და შემდგომ სადილისა, იმავე დღეს წამოვიდა თბილისს. ვერ შევიტყვე, რა შთაბეჭდილება მოახდინა მის გულში აფხაზეთის ნახვამ. ეკლესია არსად არ უნახავს. ეპარხიების შტატი კი დამტკიცდა⁶⁹, მაგრამ ეპისკოპოსები ვილა არიან ანუ იქნებიან, ამაზედ კი არაფერს სწერენ გაზეთებში. აფხაზეთში, ვგონებ, რუსის მღვდელმთავარი იქნება, როგორც ხმა ისმის. ღმერთმან მშვიდობა ინებოს და ვინც უნდა იყოს, ოღონდ კარგი კაცი გამოგზავნონ.

დავშთები მარადჟამ თქვენი მეუფების უმდაბლეს მორჩილად.

დეკანოზი დავით მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 936.

**№64. სოხუმის საკათედრო ტაძრის
წინამძღვრის დეკანოზ დავით მაჭავარიანის**

წერილი ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი
აფხაზეთში რუსი ეპისკოპოსის
მოსალოდნელი დანიშვნის შესახებ
და სხვა საკითხებზე.

1886წ. 30 დეკემბრამდე⁷⁰

ჩვეულებრივ დიდის სასოებით სამეუფოთა ხელთა დაგიანბორებთ და თქვენს დღეგრძელობას, წარმატებას და სიმრთელეს დაუცხომელად ყოვლად მოწყალე ღმერთსა ვთხოვ სანუგეშოდ მოსავთა თქვენთა და სასიქადულოდ ჩვენ ზოგად მამულის შვილთა.

ბატონო ყდ სამღვდელო! თბილისიდან რომ წამოვედი, შემდეგ თქვენი სიმრთელის ანბავი ველარა შევიტყვე და თუ მიბრძანებთ ამ უნდო და მცირე ბარათის მომრთმევის ჩემი შვილის — კონსტანტინეს პირითა დიდად დამაჯილდოებთ. აფხაზეთში ახალი ანბავი, ღირსი ხსოვნისა და მოხსენებისა, არა გახლავთ რა, თორემ ყველაფერს დაწვრილებით მოგახსენებდით. აქამდისინ ყველანი მოუთმენლად ველოდით აფხაზეთის ეპისკოპოსსა, მაგრამ არა თუ მოლოდება ჩვენი გამართლდა, ახლა მრთლად ხმაც მას ზედ მისწყდა და რა ანბავია ვერაფერი ვერა შევიტყვეთ რა. იქნება მოლასავე წესზედ არჩენენ აფხაზეთსა, აბა რა გაუჭირდათ დალოცვილებს; რუსეთში არა თუ პოლკი, ანუ დივიზია ბერების გამოვა, არამედ მთელი მხედრობა შედგება, და როგორ დავიჯერო, რომ ერთი ბერი ველარ იშოვეს აქ გამოსაგზავნათ, რადგანაც მართებლობას სურს, რომ აქ რუსის არქიერი უნდა

იყოს⁷¹. აფხაზეთში ძრიელ გახშირებულია კაცის სიკვდილი, ზოგი იმავე დღეს კვდება, როდესაც ავით გახდება და ზოგი რამდენიმე დღეს გაუძლებს და ისე კვდება. დოკტორები იმახიან *восполнение в легких*, მაგრამ საშუალებას ვერას აძლევენ. ასე გახლავს აქაური მცხოვრებლების გარემოება. მე კი ჯერ ღვთის მწყალებით და თქვენი მეუფების მადლით, სიმრთელით და მშვიდობით გახლავართ ჩემი შვილებითა და შემდგომი მანვე ყოვლისა მეცნიერმან ღმერთმან უწყის. ღმერთსა ვთხოვ წრფელის გულით ერთხელ კიდევ მაღირსოს თქვენი ხილვა და თაყვანისცემა. ამასთანავე გილოცავთ მოახლოებულთა საუფლოთა დღეთა და ახალსა წელიწადსა.

დავშთები მარადჟამს თქვენი მეუფების დღეთა სიგრძის მლოცველად წინაშე ღვთისა.

უქვენაესი მორჩილი დეკანოზი დავით მაჭავარიანი.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 927.

**№65. Письмо бывшего настоятеля Драндского
монастыря игумена Варлаама епископу
Александру о возмещении ему части сумм,
затраченных на восстановление монастыря**

19 июля 1888 г.

Ваше преосвященство,
милостивый архипастырь и отец!

5 числа сего июля месяца я послал чрез Пятигорскую почтовую контору прошение в Тифлизскую Грузино-Имеретинскую синодальную контору об удовлетворении меня половиною частью затраченного мною 24 тысячного собственного своего капитала на устройство Драндского общежительного Успенского монастыря со всею монастырскою обстановкою, то есть, 12 тысяч рублей деньгами и всю церковную мою ризницу с прочими вещами и список чудотворного образа Иверской Божией матери подин мен тии Ковчег с 6-ю частицами мощей разных угодников Божиих: мучеников и мучениц и особо частицею древа животворящего креста Господня, чтобы я имел возможность найти себе приличный покой в другой епархии; так как я уволен от должности настоятеля Драндского монастыря совершенно напрасно без всякой законной причины с лишением прав, свободы и приличного покоя и находился до выезда в Пятигорск под гнетом не по моим заслугам от иеромонаха Харлампия, присланного на мое место исправлять пока еще временно должность настоятеля. Но просимаго предварительного уведомления от синдальной конторы никакого не получил.

По сему смиреннейше прибегаю к Вашему преосвященству, нижайше прошу Вас Владыко Святой, не поставте себя в труд и удостойте меня недостойного

Вашим архипастырским уведомлением, сделано ли и какое именно Синодальною конторою распоряжение по моему прошению о прописанном выше деле, или не сделано? И если возможно только будет с Вашей стороны, Владыко Святей, то нельзя ли ускорить уведомлением меня следующим адресом: Ставропольской Губернии, в город Армавиры, игумену Драндскаго Успенскаго монастыря Варлааму, чрез Армавирскую почтовую контору до востребования адресатом, чем заставите мое недостойнство навсегда быть незабвенным Вашим молитвенником. За сим повергая свое опять же недостойнство под покров Ваших святительских молитв, имею счастье пребыть.

Вашего преосвященства нижайший послушник, бывший настоятель Драндскаго Успенскаго монастыря в Абхазии игумен Варлаам.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 713.

№66. სოხუმის საკათედრო ტაძრის
წინამძღვრის — დეკანოზ დავით მაჭავარიანის
წერილი ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი

ფსირცხიდან (ახალი ათონიდან) სოხუმში
ჩამოსვლის თხოვნით

1888 წლის 4 აგვისტო

თქვენო ყ~დ უსამღვდელოესობავ,
ბატონო ყ~დ სამღვდელო!

ჩვეულებრივ დიდის სასოებით და კრძალვით თაყვანსა გცემთ და დაგიანბორებთ სამეუფოთა ხელთა, ღვთისადმი მთხოვნელი სავსებისაგან გულისა თქვენი დღეგრძელობისა და წარმატებისათვის.

ბატონო ყ~დ სამღვდელო! მადლობა ღმერთს, რომ მშვიდობით მობრძანდით რუსეთიდან და ახლა მანდ ფსირცხის მონასტერში ბრძანდებით. მე სრული იმედი მაქვს, სოხუმში გამოივლით, რომლის მიზეზისა გამო მანდ აღარ გიახელით. ხვალ პარახოდით აუცილებლად და მოუთმენლად მოგელით, მაგრამ მუხლთდადგომით გთხოვთ ჩემთან ორიოდე სამს დღეს მოისვენოთ და მით ჩემი მოხუცებულობა გაახაროთ, განამხნეოთ და განაბედნიეროთ. ვინიცობაა თუ მანდ მონასტერში რაოდენსამე დღეს ფიქრობთ დარჩენას, მაშინ ამ ბარათის მომრთმევს — მამა იოსებ ბლალოჩინის პირით მიბრძანეთ და მანდ უთუოდ გიახლებით თქვენდა სანახავად და მონასტრიდან ერთად წამოვალთ სოხუმში.

დავშთები მარადჟამ თქვენი მეუფების უქვენაეს მორჩილად.

მონა თქვენი დეკანოზი დავით მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 928.

№67. Письмо генерал-майора Зураба Чхотуа⁷²

**епископу Александру с просьбой о назначении
жалованья причту построенной им церкви**

20 ноября 1890 г.

Владыко Александр!

С первого начала всемогущему Богу прошу о Вашем здравии и многоденствии во утешение меня и увеселении. При этом милостивейшее Владыко Александр! покорно прошу уведомить меня относительно мною поданного прошения Его Высокопреосвященству ексзарху Грузии касательно открытия третьяго штатнаго прихода при мною выстроенной Свято Георгиевской церкви. Церковь та мною пожертвована обществу. И дело о том как идет, о том ожидаю от Вас благодельнаго известия к сему делу. Я на Вас надеюсь, что окажете мне содействие Ваше при моей глубокой старости. Вам хороо известно, что церковь та мне обошлась до 9000 рублей серебром, так же дом для священника выстроить на себя принимаю. Церковь со всеми утварями снабжена, освящена и готова, только жалованье нужно для священника и псаломщика, а в этом, надеюсь, окажете Ваше архипастырское содействие везде, где необходима Ваша помощь, и надеюсь, что мое старое знакомство не оставите без внимания. При этом присовокупляю, что церковь та выстроена с той целью, что приходская церковь далеко от мною выстроенной

церкви на три, на четыре верста, а прихожане поближе ея живущие на 8 и 9 верст от штатной церкви. Ответ ожидаю через Зугдидской почтовой конторы.

Ваш душевно преданный доброжелаемый генерал-майор, князь **Зураб Конучоров Чхотуа**.

გენ. მ. ზურაბ ჩხოტუა.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1541.

**№68. თამარ მიხეილის ასულ შერვაშიძის⁷³
წერილი ნათლიას — ეპისკოპოს
ალექსანდრეს**

1892 წ. 11 აპრილი

ძვირფასო და სანუგეშო ნათლიავ,
ბატონო ეპისკოპოსო ალექსანდრე!

გეანბორებით ძვირფას მარჯვენაზე წასრულის ბრწყინვალე ქრისტეს აღდგომის მოლოცვით და ღმერთსა ვსთხოვ მალე ვედირსო თქვენს ხილვას. იმედნეული ვარ, ამ ბარათის წაკითხვაზე გაგახსენდებათ თამარი მიხეილის შვილი და მიკითხავთ, გახლავართ ღვთის მადლით და თქვენით გვარიანათ. აწი ვბედავ ამ მცირე ბარათით გთხოვოთ ორიოდე საქმის შესრულება, რომელიც თქვენს ხელშია — ერთი კნიაზ მანუჩარ, იგივე ნოეს მეტრიჩესკს და მისი შვილის ანდრიანე ნოეს ძე ფაღავასი⁷⁴ და მეორე ჩემი ნამსახური გოგოს საქმეზე, რომელიც

დანიშნულია⁷⁵ ... და თვით პირადათ გეახლებათ სათხოვნელათ იმისი მეტრიჩესკს და იმედი მაქვს მცემთ პატივს და საუკუნოდ მყოფთ დავალებულს იმ ორის მეტრიჩესკს დაჩქარებით გამოგზავნიებით, რომელიც გაგზავნილია თხოვნა და მარკები სენაკის ფოშთიდან 24 თებერვალს 1892 წელსა და ამ ... ჩააბარებთ თავის მეტრიჩესკს.

დავშთები მარადის დაუვიწყარი თქვენი მსასოებელი თამარ მთავრის მიხაილ შერვაშიძის ასული.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1513.

**№69. სოხუმის საკათედრო ტაძრის
წინამძღვრის დეკანოზ დავით მაჭავარიანის
წერილი ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი
აფხაზეთში მღვდელმთავრად დაბრუნების
წინადადებით**

1892 წლის 20 ოქტომბერი

თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ,
უმოწყალესო მწყემსმთავარო და მეუფეო!

ულრმესი კრძალვით და შესაბამის მორჩილებით თაყვანსა გცემთ და სამეუფეო ხელთა დიდის სასოებით დაგიანბორებთ და მასთან ყოველს ჩემს უღირსს ლოცვაში ღმერთსა ვთხოვ თქვენის მეუფების დღეგრძელობისა და სიმრთელისათვის სანუგეშოდ

მრავალთა მოსავთა თქვენთა, რომელთა შორის ჩემს უღირსს თავსაც ვთვლი.

ბატონო ყ~დ სამღვდელო! თქვენი წიგნი მივიღე დიდის სიხარულით. ღმერთმან ნუ მომიშალოს თქვენი მეუფების კურთხევა, რომელსაც ძვირად ვაფასებ. ამ წიგნის პასუხად მოგახსენებთ შემდგომს: როგორც მანდ თბილისში გასმულა ხმა, ვითომ ჩვენი ეპისკოპოსი⁷⁶ რუსეთში გადაყავდეთ, ამგვარმა ხმებმა მრთელი სოხუმი გააყრუა. ახლაც ყველა დამტკიცებით ამბობენ როგორც ქართველები და მეგრელები, ისე თვითონ რუსებიც, რომ უთუოთ გადაყავთ აფხაზეთის ეპისკოპოსი რუსეთშიო და მის ადგილზედ საქართველოს ვიკარი ბესარიონ⁷⁷ ეპისკოპოსი მოვაო აფხაზეთის ეპისკოპოსადო. რადგანაც ეს ხმები დღესაც ისმიან, მე მივედი ეპისკოპოსთან და ვკითხე, მართლა რუსეთში გადაყავხართ მთავრობას მეთქი. ასე და ასე ხმა დავარდა და საზოგადოება დარწმუნებულია მეთქი, რომ თქვენი გადაყვანა გადაწყვეტილია მეთქი. გაიცინა გაკვირვებით და მიბრძანა: “რატომ ამისთანა ჭორები გესმითო, სრულიად ტყვილი გაგიგონიათო, თუ მართლა გადაყვანა ჩემი რუსეთში იქნებოდა, საქმით უნდა ყოფილიყო და არა ბაზრული ხმების დაყრითო”. ძლიერ უარი სთქვა და მე მართალი მგონია ეს უარი მისი, მაგრამ იქნება ნამდვილად გადაყავდეთ და თვითონვე არ აცხადებდეს: კაცის გული და ზღვის გული მოგეხსენებათ, ძნელი მისახდომია. ამასთანავე იმასაც მოგახსენებთ: ეს ხმა რომ მართალი იყოს თქვენ უფრო ნამდვილად არ შეიტყობდით და ან რა დასამალავია. ვინიცობაა ეს ხმა მართალი გამოდგეს, მაშინ თქვენ რომ ინებებდეთ აფხაზეთში გადმოსვლას,

ვგონებ, ურიგო არ იყოს. აქ დამოუკიდებელ მღვდელმთავრად იქნებით და უფრო თავისუფალი და, იმედია, უნაყოფოთაც არ დარჩეს თქვენი ღვაწლი ამ ქვეყანაში, რომელსაც ზედმიწევნით იცნობთ. მომიტევეთ ბატონო, ვრცელის ბარათის მიწერისათვის, რომლის წაკითხვითაც რამდენსამე მინუტს დაჰკარგავთ.

მე ჩემი შვილებით მშვიდობით გახლავართ ღვთის მწყალობით და თქვენი მეუფების მადლითა.

დავშთები მარად თქვენი მეუფების უქვენაეს მორჩილად.

უმაღლესი მონა დავით მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 931.

№70. Письмо инспектора Батумского городского училища К.Д. Мачавариани епископу Александру с просьбой оказать помощь в составлении истории Сухумской епархии

11 марта 1893 г.

Ваше преосвященство,

Милостивый архипастырь!

Занимаясь составлением истории Сухумской епархии⁷⁸, осмеливаюсь покорнейше просить Вас, милостивый Владыко, не отказать хотя бы вкратце

изложить время пребывания Вашего в Абхазии в качестве миссионера, затем же деятельность Вашу, ровно и открытие Вами пансиона в Лыхнах и все, что касается до Вас. Желательно иметь верную хронологию. Быть может, известно Вам время назначения и увольнения епископа Абх(азии) покойнаго Геронтия, ровно и Германа – их деятельность и проч.

Осмеливаюсь так же беспокоить Ваше преосвященство и обратиться к Вам со следующей просьбой: не оставьте меня сообщением о древних бывших каталикосах, епископах и вообще деятелях по Абхазии и имеретинских, где эти святители действовали. У меня читается: история Грузии Броссе⁷⁹, царевича Вахушти⁸⁰. Что Вы, как академик, как специалист по истории Грузии, можете оказать мне гражданскую пользу, во-первых, Вашими личными советами и сообщением исторических фактов, а, во-вторых, указанием на источники, откуда что я могу взять. Быть может, у Вас лично имеется какая либо истории... до абхазских церковных деятелей. Я с благодарностью возвращу.

Благославите меня, Ваше преосвященство и не будете в претензии за мою смелость и безпокойствию.

Покорнейший слуга Вашего преосвященства
Константин Давидович Мачавариани.

Адрес мой: Батум, инспектору городского училища
К.Д.М.

Жду в скорости милостиваго Вашего ответа.
Батуми.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 938.

*ერთი სიტყვა ვერ წავიკითხეთ – ჯ. გ.

**№71. სოხუმის საკათედრო ტაძრის
წინამძღვრის დეკანოზ დავით მაჭავარიანის
წერილიდან ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი —
საკათედრო ტაძრის განახლების შესახებ**

1893 წლის 20 ოქტომბერი

ყ~დ სამღვდლო მეუფეო,

ყ~დ მოწყალეო მწყემსმთავარო!

შესაბამისი კრძალვით და უღრმესი სასოებით
თაყვანსა გცემთ და სავსებისაგან გულისა სამეუფოისა
ხელთა დაგიანბორებთ და მხურვალედ ვევედრები ყ~დ
სახიერსა ღმერთსა თქვენი დღეგრძელობისათვის და
აგრეთვე წარმატებისათვის და უმეტეს ყოვლის თქვენი
სიმრთელისათვის სადიდებლად ღვთისა და
სანუგეშოდ მოსავი თქვენი მეუფებისა⁸¹...

აქა ახალი ანბავი ღირსი ხსოვნისა და
მოხსენებისა არა არისრა, რომ მომეხსენებინა. ახალ
მღვდელმთავარ ეპისკოპოს პეტრეს⁸² დამლევს ამ
ოქტომბრის თვის მოველით. სოხუმის სობორო მართლა
დიდათ გავაფართოვეთ, პირველად ასი კაცი ძლივს
თავსდებოდა და ახლა 700 კაცამდინ ეტევა.

მე ღვთის მადლით და თქვენი მეუფების დაცვით
მშვიდობით გახლავართ ჩემი შვილებით.

დავშთები მარადჟამ თქვენი მეუფების
დღეგრძელობისათვის მხურვალედ მლოცველად წინაშე
ღვთისა

უღირსი მონა მორჩილი თქვენი
დეკანოზი დავით მაჭავარიანი

P.S. ყ~დ სამღვდელო! ჩემი იუბილის
დღესასწაულობის გარდახდაზედ შემდგომ პარაკლისის
გარდახდისა ზოგად სამღვდელოებამ ოქროს ჯვარი
მომართვეს, მოქალაქეთა — ოქროს საათი, ღირებული
400 მანეთად და კერძო პირებთა — შესანიშნავი
ნივთები. აცოცხლოს ღმერთმან ყოველნი და მშვიდობა
მისცეს, რომ მოხუცებულობის დროს ასე საგრძნობლად
პატივი მცეს.

დ.დ.მ.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 932.

**№72. დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი სოხუმის
ეპისკოპოს პეტრეს შესახებ**

1894 წლის 1 იანვარი

თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ,
ყ~დ სამღვდელო მეუფეო და მწყემსმთავარო!

უმორჩილესის სიმდაბლით თაყვანსა გცემთ, დიდის სასოებით სამეუფოთა ხელთა დაგიანბორებთ და მოგილოცავთ ახლანდელთა საუფლოთა დღეთა და ახალსა წელიწადსა და მასთან სიღრმიდგან გულისა ჩემისა ვევედრები ღმერთსა თქვენი მეუფების დღეგრძელობისათვის, სიმრთელისა და წარმატებისათვის სადიდებლად ყ~დ სახიერისა სამებით ერთარსებისა, სასარგებლოდ ეკლესიისა და სანუგეშოდ ყოველთა მოსავთა თქვენი მეუფებისა.

ბ-ნ ყ~დ სამღვდელო! რადგანაც მწყალობთ, ამისათვის გაგიბედავთ მოხსენებასა. მე ღვთის მოწყალებით და თქვენი მეუფების მწყემსმთავრულის კურთხევით ჩემი შვილებით სიმრთელით გახლავართ.

ახალი ეპისკოპოსი ჩვენი ყ~დ სამღვდელო პეტრე ძლიერ კარგი კაცია და შემკობილი განათლებითა, კაცობრივობითა, სიმშვიდითა და ღვთისმომშიშებითა და ზოგად ყოველთადმი პატივისცემით მიმღებლობითა. კვირადღეობით და დღესასწაულებში ყოველთვის მწირველია და ქადაგებს ძლიერ გრძნობით და მსმენელთა გულის მოსალბობელად. ქართველებსა და რუსებს ჯერ-ჯერობით თანასწორ უყურებს და ღმერთმან განაგრძნობინოს. ბ-ნ ყ~დ სამღვდელო! უმორჩილესად გთხოვთ ჩემ მიერ გულითადი პატივისცემა საუფლოთა დღეთა და ახალი წელიწადის მილოცვა გადასცეთ მაღალ ღირს მამა არქიმანდრიტს ლეონიდს⁸³, შემკობილსა ყოვლის თვისებითა, სათნოებითა, კაცთმოყვარეობითა და განათლებითა. ღმერთსა ვსთხოვ მისს სიმრთელეს და უმაღლესს ხარისხს სათნოდ ღვთისა, სასარგებლოდ წმიდის ეკლესიისა და მამულისა.

დავითები საფლავამდე მხურვალე მლოცველად
წინაშე ღვთისა თქვენი მეუფების
კეთილდღეობისათვის.

უქვენაესი მონა მორჩილი დეკანოზი დავით
მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 933.

**№73. დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი
ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი თხოვნით, ხელი
შეუწყოს ა. რურუას⁸⁴ დანიშვნას
მასწავლებლად ს. ოქუმში**

1894 წლის 20 აგვისტო

მის მაღალ ყდ უსამღვდელოესობავ, მოწყალეო
მეუფეო ალექსანდრე!

ყდ მოწყალე ღმერთსა ვსთხოვ, რათა მან
გარდმოავლინოს თქვენზედა მისი კურთხევა
განსაძლიერებლად დღეგრძელობისა თქვენისა
სურვილისამებრ; სხვა, თქვენო ყდ
უსამღვდელოესობავ, მოვილტვი თქვენდა მარჯვენის
უმორჩილესად სათხოვრად, რათა შემწეობა მისცეთ
სოვეტის⁸⁵ კრებაზე მთხოვნელს ალექსანდრე რურუას,
რომელიც თხოულობს მასწავლებლობას ს. ოქუმში,
სოხუმის ეპარქიაში. ეს რურუა არის იქაური აფხაზი

მღვდლის შვილი (ოტობაიელი ქართველი მღვდლის — სპირიდონის შვილი — ჯ.გ.), იცის მეგრული და აფხაზური ენა (კომენტ. 84 — ჯ.გ.); განათლება მიუღია სასულიერო სემინარიაში. შესაძლოა, თქვენ არ ბრძანდებოდეთ მწევრად იმ შემთხვევაში, ვინც გავლენიანი წევრი იქნეს, იმას სთხოვეთ, რათა მან შეეწიოს ამ მთხოვნელს.

გწერთ მარად თქვენი კურთხევის მომხსენებელი
მამა დეკანოზი დავით მაჭავარიანი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 934.

№74. დეკანოზ დავით მაჭავარიანის წერილი ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი აფხაზეთის ახალი მღვდელმთავრის დანიშვნის შესახებ

1895 წლის 4 აპრილი

თქვენო ყ~დ უსამღვდელოესობავ,
უმოწყალესო მღვდელმთავარო!

ქრისტე აღსდგა!

სიღრმიდან გულისა ჩემისა მოგილოცავთ
ბრწყინვალესა დღესასწაულსა უფლისა ჩვენისა იესო
ქრისტეს აღდგომისა და მასთან ვსთხოვ ღმერთსა, რათა
მრავალ წელს გედღესასწაულოთ იგი თქვენდა
სურვებად კეთილდღეობით, წარმატებით და

სიმრთელით სასარგებლოდ წმიდისა ეკლესიისა და სანუგეშოდ მოსავთა თქვენთა.

ბატონო ყ~დ სამღვდელო! ჩვენ მოგვივიდა ახალი მღვდელმთავარი — კაცი ძლიერ კარგი, მაგრამ კარგად მოხუცებული. ცხენზედ ჯდომა თურმე აროდეს არ შეუძლიან და არ ვიცი როგორ ივლის ოღრო-ჩოღროსა და აღმართ-დაღმართის აფხაზეთის სოფლებში. ყ~დ სამღვდელოს პეტრეს ძლიერ ეწყინა ახლანდელი მისი დანიშნულება და უკვირდა ახლანდელი მისი მოულოდნელად გადაყვანისათვის მთავრობის განკარგულება.

ყ~დ პატიოსან მაღალ ღირსს მამა არქიმანდრიტს ლეონიდს თავს დავუკრავ და მიულოცავ ბრწყინვალესა დღესასწაულსა ქრისტეს აღდგომისა.

დავმთები მარადჟამ თქვენი ყოვლად უსამღვდელოესობის უქვენაეს მორჩილად და გულითად მლოცველად.

დეკანოზი დავით მაჭავარიანი.

ქ. სოხუმი.

კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 935.

**№75. არქიმანდრიტ ამბროსის
გამოსათხოვარი სიტყვა აფხაზეთის ყოფილი
ეპისკოპოსის – ალექსანდრეს (ოქროპირიძე)
დაკრძალვაზე**

1907 წ. 16 ნოემბერი

“ეგრეთ ჰბრწყინევიდინ ნათელი თქუენი წინაშე კაცთა, რათა იხილნენ საქმენი თქუენი კეთილნი და ადიდებდენ მამასა თქუენსა ზეცათასა” (მათეს სახ. თ. 5, 16)

ესეც კიდევ ერთი მსხვერპლი ამ მოკლე დროში. გაუმადლარ და შეუბრალებელ სიკვდილმა საქართველოს მოსტაცა ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრე. თუმცა კაცი ღვთისაგან დაწესებულ კანონს ვერ გადაუვა და ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრემ კიდევაც გადააცილა თავის ხანგრძლივ სიცოცხლით იმ ზომას, რომელიც დადებულია რჩეულთათვის (ფსალმ. 89,10), მაგრამ ამ ნაირ ზეგარდმო მადლით ცხებულ ადამიანთა მიცვალებას კაცის გული მაინც ვერ ურიგდება, მას უნდა ყოველთვის ჰყავდეს იგი სამშობლო მხარის ნუგეშად.

ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრეს თავდადებული მოღვაწეობა მშობლიურ ეკლესიის და სამშობლო მხარის აღორძინებისათვის უდიდესი მისაბამი მაგალითია ჩვენ ქართველთათვის, მისი სხივოსანი სათნოებიანი სახე მუდმივი საუკეთესო გზის მაჩვენებელია.

“ეგრეთ ბრწყინავდიან ნათელი თქვენი წინაშე კაცთა, რათა იხილნენ საქმენი თქვენნი კეთილნი და ადიდებდნენ მამასა თქუენსა ზეცათასა”-ო, გვიბრძანებს ქრისტეს წმიდა მოძღვრება და გვითითებს ამ ღირსეულ ცხედარზე, — განსვენებულის ხანგრძლივ, სათნოებიან და სახელოვან მოღვაწეობაზე.

რომელი ერთი განსვენებულის სათნოებით საკვსე ხანგრძლივ, ნამდვილი ქრისტიანული ცხოვრების მხარეს უნდა მივაქციოთ ყურადღება?! ჩვენ არ ძალგვიძს ამ მოკლე სიტყვაში სავსებით დავახასიათოთ მისი ღირსაღსანიშნავი ცხოვრების ყველა მხარეები, ამისათვის საჭიროა მეტი დრო და მეტი ნიჭი და მჭევრმეტყველება.

განსვენებულმა ყოვლად სამღვდელომ გვასწავლა ჩვენ, რამდენათ შეიძლება ამ უკუღმართ დროშიაც ვიყოთ ნამდვილი ქრისტიანენი, — ქრისტიანული იდეალების მატარებელნი, როგორც მატარებელი ჭემმარიტი ქრისტიანული სიყვარულისა, — იმ სიყვარულისა, რომელიც ყველას ერთ რიგათ უნდა ეფინებოდეს, — არ არჩევდეს ახლობელს არა ახლობელისაგან, — რომელიც უნდა ავიწყებინებდეს პირად ინტერესებს და აბედვინებდეს სიცოცხლის შეწირვას მოყვასისათვის, — როგორც მატარებელი ამნაირი სიყვარულისა, ის თავის ცხოვრებით გვიმტკიცებს, რომ ეს ქრისტესაგან მის მიმდევართათვის დახატული იდეალი ამ ქვეყნად შესაძლებელია განხორციელდეს. ჯერ ისევ სტუდენტობის დროს, როდესაც ყაზანის მხარეში ხოლერა მძვინვარებდა, განსვენებული უშიშრად და თავგანწირულად ემსახურებოდა ამ საშინელი სენით შეპყრობილთ განურჩევლად მათი ჩამომავლობისა და სარწმუნოებისა, მისი თავგანწირულობა მოძმეთათვის, მისი მოურიდელობა ამ საშინელი და მეტადრე მაშინ თავზარდამცემ სენისა აცვიფრებდა ყველას, რაც ხაზგასმით აღნიშნულია თვით ყაზანის აკადემიის ისტორიაში. ეს ერთი ფაქტიც მშვენიერად ახასიათებს

ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრეს ქრისტიანულს ცხოვრებას. ასეთივე დარჩა განსვენებული უკანასკნელ წუთამდის. ის თავის ხანგრძლივ ცხოვრებაში ამ ქვეყნად მრავალფერად ასრულებდა ამ დიად მცნებას, — მცნებას მოძმეთა სიყვარულისას.

მისი ქველმოქმედება, მისგან აღდგენილნი ქართველთა კულტურის მაჩვენებელი ნაშთები, მისგან გამოცემული საღვთისმეტყველო და სამეცნიერო ჩვენ წინაპართა ნაწარმოებნი, მისის საფასით აღდგენილნი, მშობლიური გალობა, მისი შრომა და სიქველე მამულის შვილთა აღზრდაში, — ბერობის აღდგენა-გაძლიერებისათვის ზრუნვაში და მრავალი სხვა მისი ამნაირი ღვაწლი ყველასაგან ცნობილია. მისი ღრმა სარწმუნოება ცხოვრებაში განხორციელებული, სიყვარული სამშობლო ქვეყნისა თვით მისი ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან მჭიდროდ შეკავშირებული, — მისი პირუთვნელობა, უშიშრობა ამ სოფლის უფალთა და ძლიერთა მხილებაში და მრავალი სხვა მისი სათნოებიანი სულის თვისებანი ხდიდა მას ნამდვილ წარმომდგენელად იმ ძველი ჩვენი წმ. მამათა, რომელთა მრავალმხრივმა ღვაწლმა დაიცვა ჩვენი სარწმუნოება, ენა და ეროვნება მოზვავებულ-აუარებელი მტერთაგან. ყველა ამაებზე უკვე ბევრი თქმულა და დაწერილა და მეც აქ არას ვიტყვი.

ვიტყვი ორიოდ სიტყვას მხოლოდ იმაზე, რაც აქ არ თქმულა, — განსვენებულის მოციქულებრივ მოღვაწეობაზე აფხაზეთში. ღმერთმა პირველ ხანებში მას არგუნა სამსახური და მოღვაწეობა ამ საქართველოს განაპირა მხარეში ჯერ როგორც აფხაზთა შვილების აღმზრდელს, შემდეგ როგორც მისიონერ-მქადაგებელს

და ბოლოს როგორც მწყემსთ-მთავარს. ის მუდამ თავგანწირულათ ემსახურებოდა აფხაზთა მოქცევის საქმეს, — არ ზოგავდა საკუთარ საშვალეებას შკოლათ დაარსებისათვის, — თავის ხარჯით ზრდიდა აფხაზთა შვილებს და ამზადებდა მათ მღვდლობის ხარისხში სამოღვაწეოდ (იხ. დოკ. №№2, 37, კომენტ. 5 – ჯ. გ.), — მედგრად იცავდა სამღვდელოების და სამწყსოს ინტერესებს, უხვად ეწეოდა ქვრივ-ობოლთა, მის და სამწყსოს შორის არსებობდა მამაშვილური კავშირი, დაფუძნებული ჭემმარიტ ქრისტიანულ სიყვარულზე. მას არ უყვარდა მდიდრული ცხოვრება, სცხოვრობდა თითქმის ეგრეთვე სადათ, როგორც ერთი უკანასკნელი ღარიბი მის სამწყსოთაგანი. ეს სადა ცხოვრება, ეს ხალხთან სიახლოვე ხდიდა მას ნამდვილ ძველ მშობლიურ ეკლესიის მწყემსთ-მთავართა მსგავსად.

მოვიყვან ერთს მაგალითს იმისას, თუ რანაირი გავლენა ჰქონდა განსვენებულის ამნაირ ცხოვრებას ხალხზედ, რანაირი უზომო ნდობა ჰქონდა დამსახურებული თვით მაჰმადიან აფხაზთა შორის. 1866 წლის ამბოხების ჩაქრობის შემდეგ აფხაზების უმრავლესობა იძულებული გახდა გადასახლებ-ულიყო ოსმალეთში.

ამ უბედურ დროს, როცა აფხაზთათვის ყველა ქრისტიანის სახელის მატარებელი საზიზღარი იყო, მხოლოდ ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრეს ჰქონდა აფხაზებთან კავშირი, მხოლოდ მას უზიარებდნენ თავიანთ ჭირ-ვარამს, მას ენდობოდნენ.

აი, ამ ხანებში მწყემსთ-მთავართან შემოდის ერთი მაჰმადიანი აფხაზი, სახელად ურუსი, თავისის თორმეტი წლის შვილით. როდესაც ყოვლად

სამღვდელომ ჩვეულებრივი ალერსიანი კილოთი ჰკითხა ურუსს მოსვლის მიზეზი, უკანასკნელმა მოახსენა შემდეგი: “შენთან მოვედი, კეთილო მწყემსო და მამაო! მე სამუდამოდ ვეთხოვები სამშობლოს, მივდივარ ოსმალეთში საცხოვრებლად და ჩემი ვაჟი უნდა დავსტოვო შენთან, მეტი არა გამაჩნია რა, ცოლი და სხვა შვილები ადრე დავკარგე, არ ვიცი რა მომელის უცხო მხარეში, მაგრამ მაინც ვსტოვებ ჩემს საყვარელ სამშობლოს. არ მინდა ჩემი უბედურება გავუზიარო ჩემს ერთადერთ შვილს და შენთან მოვიყვანე, მოწყალეო მამაო, ვიცი მიიღებ, აღზრდი ქრისტიანულათ და იქნება ბედნიერი”-ო.

თვალცრემლიანი მამა გამოეთხოვა საყვარელ შვილს, რომელიც განსვენებულის მეოხებითა და საფასით აღიზარდა და მღვდელობაში დიდი სარგებლობა მოუტანა ქრისტიანობას აფხაზეთში.

ამ ფაქტს განმარტება არ სჭირია. ამნაირ განწყობილობას სამწყსოსთან დიდი ნაყოფი მოჰქონდა. იწყეს აფხაზთა ქრისტიანობის მიღება, რომელიც კიდევ დამთავრდა თითქმის 80-იან წლებში ნეტარ ხსენებული აფხაზეთის მეორე მოციქულის (ეპ. გაბრიელის – ჯ. გ.) დროს. ამის შემდეგ განვლო საკმარისმა დრომ, ქრისტიანული საქმე პროგრესულად დენის ნაცვლად რეგრესიულად მიმდინარეობს. უკანასკნელი ცნობებით, რამდენიმე სოფელმა უკვე უარყო ქრისტიანობა. მიზეზი ცხადია: არ არიან ალექსანდრე-გაბრიელისებრი მოციქულნი.

ნეტარხსენებულო მწყემსთ-მთავარო, სხვა შენი მრავალ მხრივ ღვაწლთან ერთად ამასაც არ დაივიწყებს

ქართველი ერი, აფხაზეთის ქრისტიანი ნაწილი და იქაური სამღვდელოება.

განისვენე, ქართველთა მამაო და კეთილო მწყემსთმთავარო, ზეგარდმო მადლით ცხებულო მოღვაწევ, აღმაშენებლად წოდებულო⁶⁹, — განისვენე ამ შენგან განახლებულ-გამშვენებულ ტაძარში. ეს წმ. ტაძარი იქნება საუკუნო შენგანვე შემნილი ნივთიერი ძეგლი შენს საფლავზე და ყოველ ქართველის გულში კი გედგმება სამუდამო უხილავი ძეგლი.

ილოცე, ჩვენო ახალო ღვთის წინაშე შუამდგომელო, — ილოცე სხვა ჩვენ წმ. მამებთან ერთად სამშობლო მხარის ქრისტიანულად და კულტურულად აღყვავებისათვის. ამინ.

არქიმანდრიტი ამბროსი.

სიტყვები და წერილები ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრეზე, შევსებული და გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან. გვ. 9-13 (თბ., 1908 ?).

ეპისკოპოსი გაბრიელი (ქიქოძე), საქართველოს
ეგზარქოსი იოანიკე (რუდნევი)
და ეპისკოპოსი ალექსანდრე. 1882 წელი

მარცხნიდან მარჯვნივ: ეპ. ბესარიონი (დადიანი),
ეპ. გრიგოლი (დადიანი), ეპ. გაბრიელი (ქიქოძე),
ეგზარქოსი, მიტროპოლიტი პალადი (რაევი),
ეპ. ალექსანდრე (ოქროპირიძე), ეპ. აგაფადორი
(პრეობრაჟენსკი), არქიმანდრიტი ტიხონი
(მოროშკინი – თბილისის სასულიერო სემინარიის
რექტორი); უკან დგას უცნობი რუსი არქიმანდრიტი –
სავარაუდოდ, ეგზარქოსის კარის ეკლესიის
წინამძღვარი მელეტი. 1892 წელი.

კომენტარები

1. გერმანე გოგელაშვილი — აფხაზეთის პირველი ეპისკოპოსი, რომლის კურთხევა 1851 წ. 8 სექტემბერს თბილისის სიონის ტაძარში შედგა; 1856 წ. 2 სექტემბრიდან 1860 წ. 2 ივლისამდე იმერეთის ეპისკოპოსის თანამდებობა ეკავა.

2. ისიდორე — საქართველოს ეგზარქოსი 1844-1858 წლებში.

3. სოუკსუ — სოფ. ლიხნის თურქული სახელი.

4. 1823-1864 წლებში აფხაზეთის მთავარი იყო მიხეილ გიორგის ძე შერვაშიძე. სამთავროს გაუქმების (1864 წ. ივნისი) შემდეგ იმყოფებოდა გადასახლებაში ქ. ვორონეჟში, სადაც 1865 წ. გარდაიცვალა. დაკრძალულია ს. მოქეში.

5. ოსური სასულიერო კომისია XVIII ს. შუახანებში დაფუძნდა კავკასიის მთიელებში ქრისტიანობის გავრცელების მიზნით. მისი შექმნის ინიციატორები იყვნენ ქართველი არქიეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი, იოანე მანგლელი და მოსკოვის ზნამენსკის მონასტრის ქართველი არქიმანდრიტი ნიკოლოზი. 1743 წ. 9 თებერვალს მათ თხოვნით მიმართეს რუსეთის იმპერატრიცა ელიზავეტა პეტრეს ასულს ოსებს შორის ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში ხელშეწყობის თაობაზე. 1745 წელს ქართველი სასულიერო პირების თხოვნა დაკმაყოფილდა, რასაც ე.წ. ოსური სასულიერო კომისიის შექმნა მოჰყვა. კომისიამ 1860 წლამდე იარსება (Обзор деятельности общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1860-1910 г.г. Тифлис, 1910, с. 79-81).

6. ალექსი მერჭულე — მომავალში ამბროსის ხელაიას სიმამრი.

7. აფხაზეთის ეპისკოპოსი გერმანე საქართველოს ეგზარქოს ისიდორეს 1851 წლის 29 ნოემბერს აცნობებდა, რომ უკვე შერჩეულია 6 ბავშვი (მღვდლების შვილები) აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში ჩასარიცხად. ესენი იყვნენ:

1) ოქროპირ ხელაია — 1845 წლიდან ეშკეტის მღვდლის ეგნატე ხელაიას (ამბროსი ხელაიას ბაბუის ძმა) ვაჟიშვილი.

2) ნესტორ ახვლედიანი — 1848 წლიდან კვიტოულის ეკლესიის მღვდლის გიორგი ახვლედიანის ვაჟიშვილი.

3) ოქროპირ ქირია — 1848 წლიდან ათარის კლესიის მღვდლის ვასილ ქირიას ვაჟიშვილი.

4) იოსებ ჭკადუა — 1835 წლიდან აცის ეკლესიის მღვდლის ათანასე ჭკადუას ვაჟიშვილი.

5-6) ალექსი (იხ. კომენტ. 6) და იაკობ მერჭულეები — 1836 წლიდან ილორის ეკლესიის მღვდლის რომან მერჭულეს ვაჟიშვილები.

აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში ჩასარიცხად მზად იყვნენ აგრეთვე მედავითნე გრიგოლ გეგეჭკორის, (აფხაზეთში 1845 წლიდან მსახურობდა) ვაჟიშვილები იოსები და პორფირი (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 8, 9). აღნიშნულ სასწავლებელში შვილების მიბარებაზე უარს ამბობდნენ სამურზაყანოში მომსახურე მღვდლები და ქუთაისის ან თბილისის სასწავლებელში მათ ჩარიცხვას ითხოვდნენ. თუ ეს შეუძლებელი იქნებოდა, მაშინ თანახმა იყვნენ ბავშვები აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებელში მიეზარებინათ,

“но бояться, чтобы невысокая нравственность детей их не испортилась, имея частыя сообщения с диким абхазским народом”, — წერდა სამურზაყანოს ბლალოჩინი დ. მაჭავარიანი ეგზარქოსს 1853 წ. 23 მარტს (იქვე, ფ. 32).

8. დეკანოზი დავით მაჭავარიანი (1820-1905 წ.წ.) — 1850 წლიდან მსახურობდა სამურზაყანოს ბლალოჩინად, 1868 წლიდან აფხაზეთის უფროსი ბლალოჩინია; ორი ათეული წელი იყო სოხუმის საკათედრო ტაძრის წინამძღვარი; გარდაიცვალა 1905წ. იანვარში.

9. ოსური სასულიერო კომისიის კანცელარიიდან 1853 წ. 29 დეკემბერს მღვდელმონაზონ ალექსანდრესათვის გამოგზავნილი წერილიდან ჩანს, რომ თხოვნა სახელმძღვანელოების გამოგზავნის შესახებ ძირითადად დაკმაყოფილდა (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 53, 56).

10. იგივე ეცნობა წერილობით ეპისკოპოს გერმანესაც.

11. იგულისხმება გიორგი მიხეილის ძე შერვაშიძე (1846-1918 წ.წ.) — ცნობილი პოეტი, დრამატურგი და საზოგადო მოღვაწე.

12. სიმონ ეშბა— დაიბადა 1825 წელს; ობლად გაზრდილი სიმონი ბომბორის სამხედრო-გამაგრებულ პუნქტში რუსულ წერა-კითხვას ექვსი წელიწადი ეუფლებოდა. 1837 წელს მისიონერ ანტონ დადიანის მითითებით იგი ლიხნის კარის ეკლესიის მღვდელმა სიმონ ჟორდანიამ მონათლა; ფლობდა აფხაზურ, ქართულ, მეგრულ, რუსულ და თურქულ ენებს; მსახურობდა აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრის თარჯიმნად. 1858 წ. ეპისკოპოსმა გერონტიმ ს. ეშბა

ჯილდოზე წარადგინა; მონაწილეობდა აფხაზური ანბანის შექმნაში (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 460). გ. ძიძარია წერდა, რომ სიმონ ეშბას შესახებ «мы пока почти ничего не знаем. Лишь по косвенным данным он был родом из Абжаква и в 1877 году стал жертвой турецкой оккупации Абхазии – его насильственно увезли в Турцию» (Г.А. Дзидзария. Формирование дореволюционной Абхазской интеллигенции. Сухуми, 1979, с. 66-67).

13. დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი (1814-1887 წ.წ.) — გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი და ეროვნულ გამანთავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი თავკაცი.

14. ალექსანდრე ოქროპირიძემ 1856 წლის ფინანსური ანგარიში ეგზარქოსს 1857 წ. 27 ივნისს წარუდგინა (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 107-111; იხ. აგრეთვე გვ. 21).

15. მეფისნაცვლის კანცელარიიდან 1856 წ. 31 მაისს ეგზარქოსისათვის დიმიტრი ყიფიანის მიერ გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, რომ აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრის შესანახი 1250 მან. უკვე გამოიყო; რაც შეეხება სასულიერო სასწავლებლის დაფინანსებას, მეფისნაცვალმა დამავალაო, — ნათქვამია წერილში, — “покорнейше просить Ваше Высокопреосвященство не оставить возобновить ходатайство об отпуске их в то время, когда представится возможность возстановить это училище” (ცსია, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 15555, ფ. 106). ეს იყო უარის თქმა აფხაზეთის სასულიერო სასწავლებლის დაფინანსებაზე, რაც შემდგომში მოვლენებმა ნათლად დაადასტურეს.

16. “აფხაზეთის ეპარქიის სტატისტიკურ აღწერაში” (1863 წ.), რომელიც ქვეყნდება (დოკ. №27), მითითებულია ნაკლები — 13 ათასი კომლი.

17. დოკუმენტში მეექვსეს შემდეგ მოდის მერვე პარაგრაფი.

18. მოკლე ისტორიული ცნობები იოანე გეგიას შესახებ იხ.: “მართლმადიდებლობა აფხაზეთში და ეროვნული თვითიდენტიფიკაციის საკითხები”. თბ., 2005, გვ. 326-330.

19. ევსევი — საქართველოს ეგზარქოსი 1858-1877 წ.წ.

20. აფხაზეთში რუსეთის ჯარების უფროსი იმ პერიოდში იყო გენერალი კორგანოვი.

21. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად მაშინ მსახურობდა გენერალ-ლეიტენანტი გ.რ. ერისტოვი (ერისთავი). როგორც ერთ-ერთი დოკუმენტიდან (№18) ირკვევა, აღნიშნული მოხსენება კავკასიის ჯარების შტაბის უფროსს მან 1861 წ. 23 ივლისს წარუდგინა.

22. იხ. კომენტ. 20.

23. 1808 წ. 12 აგვისტოს აფხაზეთის მთავარმა გ. შერვაშიძემ და სხვა გავლენიანმა თავადებმარუსეთის იმპერატორს მიმართეს თხოვნით იმპერიის მფარველობის ქვეშ მიღების შესახებ. 1810 წლის 17 თებერვალს ეს თხოვნა (просительные пункты) დაკმაყოფილდა.

24. ნიკოლოზ (გიდი) ალექსანდრეს ძე შერვაშიძე (1832-1886 წ.წ.) — გენერალ გრიგოლ შერვაშიძის ძმა; მისი მეუღლე ანა სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ

დადიანის (1788-1804 წ.წ.) ძმის — მანუჩარის (XVIII ს. 90-ნი წლების პირველ ნახევარში მან მოახდინა ხელისუფლების უზურპაცია სამეგრელოში, მაგრამ შემდეგ მალე ვითარება შეიცვალა და ძმას — გრიგოლს შეურიგდა) შვილის დუტუს და მარიამ დადეშქელიანის ქალიშვილია. სხვა დოკუმენტში, რომლის ავტორი ასევე ეპისკოპოსი ალექსანდრეა, დუტუ დადიანის სიძედ ნიკოლოზის ნაცვლად დასახელებულია

კონსტანტინე შერვაშიძე (არა მიხეილის ძმა), რაც, შესაძლოა, იყოს შეცდომა (დოკ. № 18).

25. დოკუმენტის ეს ბოლო ნაწილი გამოაქვეყნა დეკანოზმა მიქაელ ჭაბაშვილმა. იხ. მისი “წმ. ალექსანდრე ეპისკოპოსის ერთი წერილი მშობლიური ენის სიწმინდის დაცვის შესახებ” (ჟურნ. მარადისი, 1998, №1. გვ. 6-7).

26. დიმიტრი ჰასან ბეის ძე შერვაშიძე იყო არა მიხეილ შერვაშიძის ძმის შვილი, არამედ ბიძაშვილი; დიმიტრის ცოლად ჰყავდა ლევან V დადიანის ქალიშვილი (ადრე გარდაიცვალა), მათი შვილია გიორგი — ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, გენერალი, თბილისის ყოფილი გუბერნატორი, იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის დედის კანცელარიის უფროსი.

27. არქიმანდრიტი ბესარიონი (ჩიჩუა) 1863 წლის 1 იანვრიდან 1865 წ. 13 იანვრამდე იყო სამეგრელოს ეპისკოპოსი.

28. 1862წ. 28 თებერვალს სინოდალურმა კანტორამ მიიღო გადაწყვეტილება 1 მარტს არქ. ალექსანდრეს ეპისკოპოსად სახელდების შესახებ.

29. ფორმულიარი, პირველად 1859 წელს არის შედგენილი; შევსებულია არა უადრეს 1862 წლის 4 მარტისა.

30. გამოტოვებულია უწმინდესი სინოდის 1861 წ. 21 დეკემბრის ბრძანებულების სრული ტექსტი, რომელიც ცალკე ქვეყნდება (დოკ. №19).

31. გაბრიელ ქიქოძე — 1859 წ. 12 იანვრიდან გორის ეპისკოპოსი, 1860წ. 2 ივლისიდან 1896 წლის 26 იანვრამდე (გარდაცვალებამდე) — იმერეთის ეპისკოპოსი, 1869წ. 30 მაისიდან 1886წ. ბოლომდე ერთდროულად მართავდა აფხაზეთის ეპარქიასაც; გამოჩენილი მისიონერი, რომელმაც 18 ათასზე მეტი აფხაზი მონათლა. დაკრძალულია გელათში.

32. გერონტი პაპიტაშვილი — 1857 წ. ოქტომბრიდან აფხაზეთის ეპისკოპოსია; 1859 წლის 16 ნოემბერს იმპერატორის ბრძანებულებით სამეგრელოს ეპისკოპოსად დაინიშნა (აფხაზეთის ეპარქიის მართვაც ახალი ეპისკოპოსის დანიშვნამდე მას დაევალა); 1862 წლის 19 მაისიდან 1869 წ. 30 მაისამდე იყო გორის ეპისკოპოსი ; სიცოცხლის ბოლო წლები გელათის მონასტერში გაატარა, სადაც იგი 1871წ. 1 ივლისს გარდაიცვალა. დაკრძალულია იქვე.

33. სინოდალურ კანტორაში 1862 წ. 14 მაისს დოკუმენტზე დადებულია შემდეგი რეზოლუცია: «Принять к сведению, приобщить к делу, которое считать конченным и сдать в свое время в архив».

34. სინოდალურ კანტორაში 1862 წ. 29 ოქტომბერს დოკუმენტზე დადებულია შემდეგი რეზოლუცია: «Рапорт Абхазскаго епископа приобщить к делу, которое считать оконченным и сдать в архив».

35. აფხაზეთის ეპარქია იმპერატორის განკარგულებით 1851 წ. 15 აპრილს გაიხსნა.

36. ალექსანდრე ოქროპირიძე იმეორებს რუსულ ვერსიას საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი მეთორმეტეს მიერ საქართველოს რუსეთთან უშუალოდ შეერთების თაობაზე ვითომ თხოვნის წარდგენის შესახებ.

37. რუსეთის ქვეშევრდომობაზე თხოვნა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა (1788-1804 წ.წ.) 1803 წ. წარუდგინა. მისმა მეუღლემ ნინომ, რომელიც შვილის — ლევან V დადიანის მცირეწლოვნობის გამო დროებით მართავდა სამთავროს, დიდი როლი ითამაშა

სამეგრელოსა და აფხაზეთში რუსული ხელისუფლების განმტკიცების საქმეში. ლევან V დადიანის გამთავრების შემდეგ იგი “საპატიო ტყვეობაში” ჰყავდა რუსეთის ხელისუფლებას ჯერ პეტერბურგში, შემდეგ ვორონეჟსა და რიაზანში (აქ ის ცხოვრობდა მარტო, თანაც გაჭირვებულ მდგომარეობაში), ბოლოს ისევ პეტერბურგში გადაიყვანეს, სადაც 1847 წ. გარდაიცვალა; მიხვდა რა თავის შეცდომას, თანაუგრძნობდა აჯანყებას იმერეთში (1820 წ.) და 1832 წ. შეთქმულებას.

38. თამარა კაციას ასული დადიანი (1778-1849 წ.წ.) — გრიგოლ დადიანის და, გიორგი შერვაშიძის მეუღლე; გიორგის გარდაცვალების შემდეგ იგი წლების განმავლობაში იყო აფხაზეთის ფაქტიური მმართველი, რაც განაპირობა შემდგომში გამთავრებული მისი

შვილების — დიმიტრისა (1821-1822 წ.წ.) და მიხეილის (1823-1864 წ.წ.) — მცირეწლოვნებამ. ეპ. ალექსანდრე შეცდომით მიიჩნევს, რომ თამარი იყო გიორგის ასული. თამარა გიორგის ასული დადიანი (გარდ. 1823 წ.) იყო სულ სხვა პიროვნება — ნიკო (დიდი) დადიანის და.

39. სოლომონ II (დავით არჩილის ძე, ერკვლე II-ს შვილიშვილი) — იმერეთის მეფე 1789-1810 წლებში; მისი მეუღლე იყო მარიამ კაციას ასული დადიანი (1781-1841 წ.წ.).

40. აფხაზეთის რუსეთთან შეერთება 1810 წელს მოხდა (კომენტ. 23).

41. მეღვინეობაზე ავტორი არაფერს ამბობს.

42. აქედან იწყება შემდეგი ოსური ტექსტი: “თქვენო უსამღვდელოესობავ, ან თქვენ ჩამოდით და მომინათლეთ ბიჭი, ან ნება მოგვეცით და თქვენს სახელზე მოვნათლავთ. ამ ორიდან ერთი თუ არ შეასრულეთ, მაშინ სამურზაყანოში აღარ შემოგიშვებთ თქვენ და მერე სად წახვალთ, გზას რომ არ მოგცემთ”.

43. კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოება მეფისნაცვალ ა.ი. ბარიატინსკის (1856-1862 წ.წ.) ინიციატივით 1860 წლის ივნისში დაფუძნდა. წესდების მიხედვით, საზოგადოება რუსეთის დედოფლის განსაკუთრებული მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა; მისი თავმჯდომარე იყო მეფისნაცვალი, ვიცე-თავმჯდომარე — საქართველოს ეგზარქოსი. საზოგადოების წევრები ოთხ ჯგუფად (თანრიგად) იყოფოდნენ. პირველი თანრიგის წევრების შენატანი თანხა არანაკლებ 1000 მან. შეადგენდა, მეორე თანრიგისა — 500 მან., მესამე

თანრიგისა — 200 მან., მეოთხე თანრიგისა — 20 მან. ეს წესი შემდგომში შეიცვალა (დოკ. №48).

44. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორ გ.რ. ერისთავის მიერ 1860 წ. დაწყებული საქმე დ.ი. სვიატოპოლკ-მირსკიმ გააგრძელა. ამ უკანასკნელის მოთხოვნით მართლმადიდებლობის აღმდგენმა საზოგადოებამ 20 ათასი მან. გამოყო. ტაძრის აღდგენას, რომელიც 1869 წ. დასრულდა, ბიჭვინთის სამხედრო ასეულის მეთაური მაიორი ვორონოვი (ამ მიზნით მან დამატებით საკუთარი 1746 მან.ეთიც დახარჯა) ხელმძღვანელობდა, სამღვდელმთავრო სახლისა და სასულიერო სასწავლებლის მშენებლობას — ინჟინერი, შტაბს-კაპიტანი სტეპანოვი.

45. კესარია დადიანი-შერვაშიძისა (დაიბ. 1804 წ.) — ცნობილი თავადის — ნიკო (დიდი) დადიანის ასული, აბჟუის მმართველის ალექსანდრე (ალიბეი) შერვაშიძის (გარდაიცვალა 1866 წ.) მეუღლე, გენერალ გ.რ. შერვაშიძის (1818-1898 წ.წ.) დედა; ეწეოდა აქტიურ მისიონერულ საქმიანობას.

46. საქართველოს ეგზარქოსმა კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების წინაშე დასვა საკითხი ლიხნის ეკლესიის კუთვნილი 1539 მან. და 55 კაპ., ასევე ილორის 2877 მან. და 85 კაპიკი ნაღდი ფულის შენახვის შესახებ. კომიტეტმა აღნიშნული თანხების საზოგადოებრივი სამზრუნველოს ამიერკავკასიის პრიკაზში შენახვა მოითხოვა და ამის შესახებ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორ დ.ი. სვიატოპოლკ-მირსკის წერილობით შეატყობინა. გენერალ-გუბერნატორმა წერილი დასკვნისათვის გადაუგზავნა აფხაზეთში ჯარების

სარდალს — გენერალ პ. შატილოვს, ამ უკანასკნელმა კი — აფხაზეთის ეპისკოპოსს. ქვეყნდება სწორედ ეპ. ალექსანდრეს წინადადებები ამ საკითხთან დაკავშირებით, რომლებიც გაზიარებულ იქნა; 1867 წ. ივლისში შესანახად ჩაბარდა ილორის ეკლესიის კუთვნილი 2327 მან. და 78 კაპიკი. სოხუმის სამხედრო განყოფილების ახალმა უფროსმა ვ. გეიმანმა ამ თანხის უკან დაბრუნება და ილორის ეკლესიის განახლებისათვის მისი გამოყენება მოითხოვა (ცსია, ფ. 493, აღწ. 1, ს. 72, ფ. 8, 9, 18-20).

47. მთელი ეს ტერიტორია ეპ. ალექსანდრეს ქართული ენის გავრცელების არეალად მიაჩნდა (იხ. გვ. 85) სადაც ბიჭვინთაში მომზადებული პირები იმოღვაწებდნენ (გვ. 140).

48. ტექსტში შეცდომით მითითებულია 1863 წ.

49. დასახელებულ მოსწავლეებს შორის ყველაზე ცნობილი პიროვნებაა პეტრე ფილია (დოკუმენტში შეცდომით წერია პიმპია). 1868 წლიდან ის უკვე დიაკონი იყო ჯერ ეშერაში, მერე ლიხნში. 1872 წლის 28 ნოემბერს აფხაზეთის უფროსი ბლალოჩინი დეკანოზი დავით მაჭავარიანი ეპისკოპოსს ალექსანდრეს წერდა, რომ ის “კარგი ხასიათის ყმაწვილია, მშვიდობიანი და წყნარი და ღირსია სამღვდელო წოდებისა” (დოკ. № 56). 1879 წ. 6 ივნისს პეტრემ ეპ. ალექსანდრეს სთხოვა დახმარება მღვდლად კურთხევის საქმეში. მასწავლებელმა ყურად იღო მოსწავლის თხოვნა — 1879 წ. 6 აგვისტოს პეტრე ფილია ბლაბურხვის ეკლესიის მღვდლად აკურთხეს. “ამაზე დიდ მადლობას მოგახსენებთ შენი ჭირიმე, შენი წყალობა არის...” — წერდა მამა პეტრე ეპისკოპოსს ალექსანდრეს 1879 წ. 30

აგვისტოს. შემდგომში პეტრე ფილია გუფის ეკლესიის მღვდელია. 1888 წ. მღვდლის ხარისხი ჩამოერთვა იმის გამო, რომ მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ ხელახლა დაქორწინდა აფხაზური წესით. პეტრე ფილია თავის წერილებში ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი (1888-1895 წ.წ.) უდანაშაულობის გამო სამრევლოს დაბრუნებას ითხოვდა. 1895 წლის 14 დეკემბრით დათარიღებულ ერთ-ერთ ასეთ წერილში ვკითხულობთ: “დიდი მოხარული ვარ, რომ ხმა არის აქ, ვითომც თქვენ იქნებით ეპისკოპოსად ქუთაისშიო. თუ ღმერთმან ქნა ნამდვილი, მე იქ გეახლებით მოსამსახურედ. მაინც კანტორა აქ არ მაყენებს. აი, ბატონო, ეს გასაკვირალია, რომ ცოლი შეერთო ფილიამო და მღვდლობა ამხადეს. ახლა მე არ მყავს ის ქალი და არცა სხვა ქალი... გუფიდან დამითხოვეს, ვარ გიმისთვის უჩასტკაში სოფელს მერხეულში მღვდელს სიმონ ჯაშთან... კანტორა კითხულობს, ფილია იმ ქალთან ცხოვრობს თუ არა და სად ცხოვრობსო... მაცხოვარმან ისე აცხოვროს თავისი სახლში ჩემი დამჩაგვრელი.

ბატონო ყ~დ მოწყალეო ჩემო, უკანასკნელ მდგომარეობაში ვარ, ისე, რომ დრანდაში ადგილი რომ მქონდა, იქ რუსები დაასახლეს, ბახჩა და ვენახი, რომელიც მქონდა ნაყიდი მღვდელ ნიკოლოზ საჯაიასაგან გუფის ეკლესიის მახლობლად, ისიც... ეკლესიას მიაზომესო. დავრჩი უნუგემოდ... ამისთანა უბედურება კაცს არ მოსწრებია, არც მღვდლობა მაქვს, არც ცოლი, არც ქალი, არც შვილი და არც ადგილი, მამული — ყოველისფრისგან ხელაღებული ვარ. რას მიპირობს კანტორა არ ვიცი,... თორემ თავს მოვიკლავ, მან კანტორაში ის არ ეგონოთ, ზოგიერთ მღვდელს

(რომ) მოუთმენია...” (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1471-1476, 1478, 1480). სამწუხაროდ, უცნობია, როგორ წარიმართა შემდგომში სინოდალური კანტორის მიერ სასოწარკვეთილებამდე მიყვანილი პეტრე ფილიას ბედი; სავარაუდოდ, მღვდლის ხარისხში არ აღუდგენიათ (იხ. აგრეთვე მის შესახებ: Г.А. Дзидзария. Формирование..., с. 137).

50. ნანო ხავთასი — დაიბადა 1824 წელს, 1857 წლიდან გურიის საკათედრო ტაძარში გალობდა. აფხაზეთიდან კვლავ გურიაში დაბრუნდა (ი. თავბერიძე. XIX ს. ქართველი მოღვაწეები და საეკლესიო გალობა, გვ. 26).

51. ანდრონიკ გეგეჭკორი — ათარის წმ. გიორგის ეკლესიის მომავალი მღვდელი.

52. ცხუმ-აფხაზეთის მომავალი მიტროპოლიტი, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი (ხელაია) — წმ. ამბროსი აღმსარებელი (1861-1927 წ.წ.). მისი მამა — ზოსიმე ხელაია ილორის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდელი იყო 1860-1895 წლებში.

53. კონსტანტინე საჯაია — მომავალში კინდლის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მღვდელი.

54. გერასიმე კალანდარიშვილი (1836-1874 წ.წ.) — ცნობილი საზოგადო მოღვაწე და პედაგოგი, ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველი.

55. უშინსკი კ.დ. (1823-1870 წ.წ. — მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებელი რუსეთში.

56. პაულსონი ი.ი. — რუსი პედაგოგი, სახელმძღვანელოების — «Книга для чтения», «Способ обучения грамоте по первой учебной книжке» და სხვათა ავტორი.

57. გრიგოლ ალექსანდრეს ძე შერვაშიძე (1818-1898 წ.წ.) — 1848 წლიდან შტაბს-კაპიტნის ჩინით განაგებდა ჯერ აბჟუის, შემდეგ სოხუმის ოლქებს; აქტიური მონაწილეა რუსეთ-თურქეთის ომების 1853-1856 და 1877-1878 წ.წ.; იყო ენგურის რაზმის მეთაური. 1877 წ. მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება, 1890 წლიდან გენერალ-ლეიტენანტია; დაქორწინებული იყო ალათი ელიზბარის ასულ დადიანზე (1829-1919 წ.წ.); მხარს უჭერდა მშობლიურ ენაზე განათლების შემოღებას, მონაწილეობდა აფხაზური დამწერლობის შექმნაში.

58. უნდა იყოს ის აფხაზი ალექსანდრე მარღანია, რომელიც ქუთაისში სწავლობდა და 1875 წელს ქალაქში დაფუძნებული ხალხოსნური წრის აქტიურ წევრადაა ცნობილი (Г.А. Дзидзария. Формирование..., с. 85).

59. ტარასი (ტარიელ ელიავა) — სამეგრელოს ეპისკოპოსი 1865 წ. 30 აგვისტოდან 1871 წ. 4 იანვრამდე.

60. ამბროსი ხელაიას ბაბუა — დავითი, ჩვენი მონაცემებით, ილორის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდლად მსახურობდა XIX ს. 50-იანი წლების დასაწყისიდან 60-იანი წლების დასაწყისამდე.

61. ტიმოთე სახოკია — თედო სახოკიას მამა, სოხუმის სასაფლაოს ეკლესიის მღვდელი 1868 წლიდან.

62. დეკანოზი დ. მაჭავარიანი 1877 წ. 5 ივნისს წერილში ეპ. ალექსანდრეს უდასტურებდა, რომ მღვდელ ტიმოთე სახოკიას ისე დაემართა როგორც

გწერთ და “იმედია, როგორც იწერება, ისე შეასრულოს”. ტიმოთე სახოკიას სხვა წერილებიდან ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი ჩანს, რომ დაპირება პირნათლად შეასრულა; იგი ასევე დაეხმარა მეუფეს (დ. მაჭავარიანთან ერთად) სოხუმში მისი სახლ-კარის დაზიანებისათვის (1877 წელს) სახელმწიფოსაგან კუთვნილი თანხის მიღებაში, აგრეთვე სახლის გაყიდვასთან დაკავშირებული საკითხების მოგვარებაში. სოხუმში ალექსანდრე ოქროპირიძის სახლ-კარი 1885 წელს მარკოზ მიმინოშვილს უყიდია, თუმცა მისი გადაფორმება კიდევ რამდენიმე წელი გაჭიანურებულა იმის გამო, რომ სახლ-კარი სხვის სახელზე ყოფილა გაფორმებული, აგრეთვე, ახალმიღებული კანონის თანახმად, ბერს არ ჰქონდა ყიდვა-გაყიდვის უფლება (ვ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 445, 919, 923, 1338, 1384, 1386, 1387).

63. აღმასხან მარშანია — ქრისტიანი აფხაზი (მეფისნაცვალ მიხეილ რომანოვის ნათლული), აქტიურად თანამშრომლობდა რუსულ ხელისუფლებასთან; მისი ძმა კი, პირიქით, რუსეთის დაუძინებელი მტერი იყო (იხ. ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 450, 469, 470, 478, 479, 517). აღმასხანი 1878 წლის მაისში გარდაიცვალა.

64. 1880 წ. 29 აპრილს მღვდელი ტიმოთე სახოკია ეპისკოპოს ალექსანდრეს აცნობებდა, რომ თქვენი სახლების ზარალის ფული — 635 მანეთი და ორი აბაზი მივიღე და მცირე ხარჯების გამოკლებით ფოშტით გიგზავნიო (ვ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა

ინსტიტუტი. ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1387).

65. დავით მაჭავარიანს მხედველობაში აქვს ადმინისტრაციული რეფორმა, რომელიც იმ პერიოდში მზადდებოდა. 1868 წლის რეფორმის მიხედვით სოხუმის სამხედრო განყოფილება ორი ოლქისაგან (თითოეულში ორ-ორი უბნით) შედგებოდა — ბიჭვინთის (გუდაუთისა და გაგრის უბნები) და ოჩამჩირის (კოდორისა და სამურზაყანოს უბნები); ცალკე მმართველობა ჰქონდა წებელდას. 1883 წელს ჩატარდა ახალი რეფორმა. სოხუმის სამხედრო განყოფილებას სამხედრო ოლქი ეწოდა და ქუთაისის გუბერნიას დაექვემდებარა. ადრე არსებული ორი ოლქის ნაცვლად გუდაუთის, გუმისთის, კოდორისა და სამურზაყანოს უბნები ჩამოყალიბდა.

66. სოხუმის საკათედრო ტაძარი 1884 წელს გაიხსნა; წინამძღვრად დ. მაჭავარიანი დაინიშნა.

67. ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდის (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი) კატალოგში წერილი შეცდომით 1889 წლით არის დათარიღებული.

68. საქართველოს ეგზარქოსი პავლე (1882-1887 წ.წ.) აფხაზეთში 1885 წ. 1 სექტემბერს ჩამოვიდა. მისი ვიზიტის მიზანი ხელახლა აღდგენილი და ახალი ათონის სამონასტრო კომპლექსთან მიერთებული ბიჭვინთის ტაძრის კურთხევა გახლდათ; კურთხევა 3 სექტემბერს ჩატარდა მთავარმართებელ ა.მ. დონდუკოვ-კორსაკოვის (1882-1890 წ.წ.) თანდასწრებით.

69. იგულისხმება იმპერატორის 1885 წ. 12 ივნისის ბრძანებულება სოხუმის ცალკე ეპარქიის

აღდგენის შესახებ, რომლის შემადგენლობაში აფხაზეთისა და შავიზღვისპირეთის ოლქის სამრევლოები შევიდნენ.

70. ადრესატის მიერ წერილის მიღების თარიღია.

71. როცა დავით მაჭავარიანის წერილი ეპ. ალექსანდრეს მიუვიდა, სოხუმის პირველი რუსი ეპისკოპოსი გენადი (პავლინსკი) უკვე იყო დანიშნული (1886 წ. 29 ნოემბერი), ეპისკოპოსის ხარისხშიც აყვანილი (1886 წ. 22 დეკემბერი) და სოხუმის ეპისკოპოსადაც კურთხეული (1886 წ. 28 დეკემბერი) მოსკოვის მიტროპოლოტ იოანიკეს მიერ. 1887 წ. 15 თებერვალს ეპისკოპოსმა გენადიმ საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას აცნობა, რომ იგი 23 იანვარს გამოემგზავრა მოსკოვიდან და ამჟამად ახალი ათონის მონასტერში იმყოფება.

72. გენერალი ზურაბ ჩქოტუა იყო ცნობილი მწერლისა და მეცნიერის დავით ჩქოტუას მამა.

73. თამარ მიხეილის ასული შერვაშიძის (1741-1925 წ.წ.) წერილი ნათლიასადმი, პირველ რიგში, აფხაზეთის მთავრის ოჯახთან ეპისკოპოს ალექსანდრეს ახლო ურთიერთობაზე მიუთითებს; გარდა ამისა, იგი კიდევ ერთი ნათელი დადასტურებაა იმისა, რომ მთავრის ოჯახისთვისთვის ქართული მშობლიური ენა იყო (გვ. 85).

ქართულს შესანიშნავად ფლობდნენ სხვა შერვაშიძეებიც (დოკ. №45), რომლებთანაც ეპისკოპოს ალექსანდრეს ურთიერთობა ჰქონდა. “ღმერთსა ვსთხო, — წერდა მეუფეს ლამაზი ქართულით თავადი ალექსანდრე შერვაშიძე 1871 წ. 4 მაისს, — ჟამ-მარად ბრძანდებოდეთ მეგრ სურვილისა თქვენისა ყოვლად

უსამღვდელოესობისასა” (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ალექსანდრე ოქროპირიძის ფონდი, ს. 1509; იხ. აგრეთვე ს. 1510, 1511).

74. წერილში მოხსენიებული ფაღავები უნდა იყვნენ თამარ შერვაშიძის მეორე ქმრის (პირველი ქმარი იყო ნიკოლოზ ელიზბარის ძე დადიანი, გრიგოლ შერვაშიძის ცოლის — ალათის ძმა) — ჯვებე ფაღავას ნათესავები.

75. მრავალწერტილი აქ და ქვემოთ დასმულია იმ სიტყვების ნაცვლად, რომელთა წაკითხვა ვერ მოხერხდა.

76. იგულისხმება სოხუმის ეპისკოპოსი 1882 წლის 2 მარტიდან 1893 წ. აგვისტომდე აგაფადორი (პრეობრაჟენსკი).

77. ზესარიონი (დადიანი) — 1874 წლამდე სინოდალური კანტორის წევრი, 1874-1885 წ.წ. — სამეგრელოს ეპისკოპოსი (ვიკარი), 1898 წ. 6 ივნისიდან 1900 წ. აგვისტომდე — იმერეთის ეპისკოპოსი.

78. სოხუმის ეპარქიის ისტორია (აფხაზეთის საეკლესიო ისტორია) კ. მაჭავარიანს რამდენადმე ტენდენციურად აქვს გაშუქებული წიგნში: «Описательный путеводитель по городу Сухумуи Сухумскому округу. С историко-этнографическим очерком Абхазии». Сухум, 1913, с. 328-347. ამავე დროს, ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია, მიაწოდა თუ არა ეპისკოპოსმა ალექსანდრემ რაიმე მასალა კ. მაჭავარიანს.

79. ბროსე მარი (1802-1880 წ.წ.) ფრანგი ქართველოლოგი. მისი “საქართველოს ისტორია” ორ წიგნად 1895-1900 წ.წ. ქართულად ითარგმნა.

80. ვახუშტი ბატონიშვილი (1696-1737 წ.წ.) — ავტორი კაპიტალური ნაშრომისა “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”. — ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.

81. გამოტოვებულია ის ადგილი წერილიდან, სადაც დ. მაჭავარიანი მადლობას უხდის ეპ. ალექსანდრეს იუბილესთან (70 წლიან) დაკავშირებით გამოგზავნილი მილოცვისათვის.

82. პეტრე (დრუგოვი) — სოხუმის ეპისკოპოსი 1893 წ. 21 აგვისტოდან 1895 წ. 17 იანვრამდე.

83. არქიმანდრიტი ლეონიდე (ოქროპირიძე) — მომავალში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი (1918-1921 წ.წ.).

84. ალექსანდრე რურუა — დაამთავრა თბილისის სასულიერო სემინარიის არასრული კურსი; 1891 წლიდან მსახურობდა ფახულანის სამრევლო სკოლაში, 1895 წლიდან — მედავითნედ ბესლახუბაში, 1896 წლიდან — საბერიოში., შესანიშნავად ფლობდა მშობლიურ ენას (საეჭვოა, მას აფხაზური სცოდნოდა. ამიტომ გაუგებარია რატომ წერს დ. მაჭავარიანი აშკარა ტყუილს ენების ცოდნასთან დაკავშირებით). 1901 წლიდან უცვლელად ეკავა რეფის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მღვდლის თანამდებობა; როგორც ბლალოჩინს, ექვემდებარებოდა (რეფის გარდა) ნაჭკადუს, ოტობაიის (ორი) და ჭუბურხინჯის (ასევე ორი) ეკლესიები.

85. იგულისხმება კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების საბჭო.

86. არსენი (იზოტოვი) – სოხუმის ეპისკოპოსი 1895 წ. 17 იანვრიდან 1905 წ. 26 მარტამდე, ქართველთმოდულე, შოვინისტი, რუსიფიკაციის პოლიტიკის აქტიური გამტარებელი; მრევლმა იგი განდევნა სოხუმიდან, რომელიც საბოლოოდ 1905 წ. 10 აპრილს დატოვა. საზეიმო გაცილება 82 წლის ყოფილ ეპისკოპოსს 1905 წ. 11 აპრილს ნოვოროსიისკში (სოხუმში მოსახლეობის შიშით ვერ გაბედეს) მოუწყვეს (Прибавление к Духовному Вестнику Грузинского Экзархата, 1905, №15, 1 августа, с. 14-16).

87. ეპისკოპოს ალექსანდრესადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ წერილში ნათქვამი იყო, რომ ისტორია მას ალექსანდრე აღმადგენელს უწოდებსო (მწყემსი, 1897, №9-10). ალბათ, ეს ჰქონდა მხედველობაში ამბროსი ხელაიას.

პირთა საძიებელი

- აბაშიძე ზ. 8, 52.
აგაფადორი (სოხუმის ეპ.) 44, 208, 225.
ამბროსი ნეკრესელი 182.
ამბროსი (ხელაია) 13, 32, 38, 48, 49, 60, 62, 144, 220, 221, 226.
ალექსანდრე I (იმპ.) 215.
ალექსანდრე II (იმპ.) 31.
ალექსანდრე III (იმპ.) 46.
ალექსეევი ი. (მღვდ.) 42, 64, 161.
ალექსი (ეგზარქ.) 48, 65.
ანთია პ. 141, 144.
ანტონი (მთავარდიაკ.) 146, 157, 166.
არგუნი ი. (მღვდ.) 34, 60.
არსენი (სოხუმის ეპ.) 226.
ახვლედიანი გ. (მღვდ.) 40, 135, 144.
ახვლედიანი კ. 144.
ბარიატინცვი ა.ი. 217.
ბარტოლომეი ა. 41
ბახმეტიევი 183.
ბერძენიშვილი მ. 7, 52.
ბესარიონი (დადიანი, ეპ.) 194, 208, 225.
ბესარიონი (მიქაბერიძე, დეკ.) 32, 33, 40, 60.
ბესარიონი (ჩიჩუა, ეპ.) 30, 118, 214.
ბჟანი ს. 69, 70.
ბროსე მ. 195, 225.
გაბრიელი (ქიქოძე, ეპ.) 36, 39, 41, 43, 63-65, 123, 142, 158, 161, 170, 206, 207, 208, 214.
გაბუნია ე. 144.
გაბუნია ი. 144.
გამახარია სალომე 50, 66.
გამახარია სოფია 50, 66.
გეგეჭკორი ან. (მღვდ.) 144, 220.
გეგეჭკორი გ. (მღვდ.) 40, 144, 164, 165, 177.
გეგეჭკორი გრ. (მედ.) 210.
გეგეჭკორი ი. 210.
გეგეჭკორი მ. 144.
გეგეჭკორი პ. 210.
გეგია ი. (მღვდ.) 27, 34, 38, 40, 60, 64, 93, 148, 149, 213.
გეიმაანი ვ. 31, 38, 39, 59, 63, 64, 169, 218.
გენადი (სოხუმის ეპ.) 223, 224.
გერმანე (აფხაზეთის ეპ.) 13, 14, 17, 18, 20, 21, 53-56, 67, 68, 73, 74, 77-81, 127, 195, 209-211.

გერონტი (აფხაზეთის ეპ.)
22, 27, 42, 56, 123, 126, 127,
170, 171, 195, 215.
გვალა (გვილია) დ. 141,
144.
გიორგი XII 128, 215.
გოგიძე ს. 50, 66.
გოგორიშვილი დ. 144.
გრიგოლი (დადიანი, ეპ.)
33, 40, 207.
გრიგოლი
(მღვდელმონაზ.) 161, 168.
გრიგოლია ანტონი
(მღვდ.) 40.
გრიგორია ნ. 141, 144
გურგენიძე ვ. (წუნდელი) 8,
10, 52
დადეშქელიანი მ. 104, 213.
დადიანი ანა 104, 213.
დადიანი ანტონი (არქ.)
211.
დადიანი გიორგი 18.
დადიანი გრიგოლი 213,
215, 216.
დადიანი დუტუ 104, 111,
213.
დადიანი ელიზბარი 20,
56, 81.
დადიანი თამარა 128, 216.
დადიანი კესარია (იხ.
შერვაშიძე).
დადიანი ლევან V 214-216.
დადიანი მანუჩარ 213.

დადიანი მარია 128, 216.
დადიანი ნიკო (დიდი)
216, 217.
დადიანი ნ.ე. 224.
დადიანი ნინო 128, 215.
დავიდოვი რ. 8, 52.
დანიელი (დათუაშვილი,
აფხაზეთის მიტრ.) 49.
დარახველიძე მ. 144.
დგებუაძე ანტონი (მღვდ.)
42, 64.
დომენტი (მღვდ.) 81.
დონდუკოვ-კორსაკოვი
ა.მ. 223.
ევსევი (ეგზარქ.) 31, 96,
117, 119, 123, 134, 135, 139,
145, 146, 149, 152, 154, 170,
213.
ელიზავეტა პეტრეს ას.
(იმპ.) 209.
ენცვისა გ. 144.
ერეკლე II 216.
ერისთავი (ერისტოვი,
გენერ.) 109, 113, 163, 213,
217.
ეშბა გ. 141, 144.
ეშბა მ. 70.
ეშბა ს. 58, 80, 104, 211.
ვარლამი (ილუმენი) 45,
188, 189.
ვახუშტი ბატონიშვილი
195, 225.
ვენედიქტი (მღვდ.) 168.

ვლადიმირი (მღვდ.) 168.
 ვორონოვი (მაიორი) 167, 217.
 ვორონცოვი მ. 5, 51.
 ვოსტორგოვი (დეკ.) 48, 65.
 თავზერიძე ი. 8, 52.
 თვალთვაპე გ. 144.
 თვალთვაპე დ. 144.
 თვალთვაპე ი. (მღვდ.) 40, 139, 144, 183.
 თოფურია ი. (მღვდ.) 40.
 თოფურია კ. (მღვდ.) 141.
 თუხარელი გ. 7, 52.
 იასქუა პ. 141, 144.
 ინალიფა ალ. 166.
 იოანიკე (ეგზარქ., მოსკოვის მიტრ.) 208, 224.
 იონა (მთავარდიაკონი) 142, 147, 153, 157, 161, 165, 168.
 იოსებ სამებელი 209.
 იოსები (ბერძენიშვილი, ბლალოჩინი) 190.
 ისიდორე (ეგზარქ.) 13, 17, 19, 55, 67, 73-76, 79, 81, 101, 127, 140, 156, 209, 210.
 კაზინი პ. 154, 155,
 კაზინი პ. 154, 155.
 კაკაჩია ჩ. 144.
 კალანდარიშვილი გ. 146, 222.
 კალედა მ. 157.
 კვაკვალიდისი ნ. 71.
 კიკნაძე ვ. 8, 52.
 კონიარი ლ.ნ. 138.
 კოპეშავიძე ა. 144.
 კოპეშავიძე კ. 144.
 კორგანოვი (გენ.) 109, 113, 213.
 კრასნიცკი (ვიცეპოლკ.) 169.
 კუჩინსკი (კაპიტანი) 167.
 ლაკერბაია ა. 71.
 ლაკერბაია ფ. 71.
 ლაკობა თ. 70.
 ლეონიდე (ოქროპირიძე, კათ. პატრ.) 47, 198, 201, 226.
 ლეუსი 167.
 ლომინაძე ბ. 7, 52.
 ლუკიანოვი რ. (მედ.) 157.
 მაკარი (მღვდელმონაზონი) 137, 161.
 მარლანია ალ. 176, 221.
 მარლანია გ. 172, 176.
 მარლანია დ. 71.
 მარლანია ს. 71.
 მარლანია ტ. 166.
 მარშანია ა. 179, 222.
 მარშანია ბ. 94.
 მარშანია გ. 141, 142.
 მარშანია დ. 70.
 მარშანია მ. 94.
 მარშანია ხ. 179.
 მარშანია ჯ. 70.

მაჭავარიანი დ. (დეკ.) 33, 38, 39, 43, 44, 63, 71, 132, 134, 166, 173, 179-190, 193, 194, 196-201, 211, 218, 221-223, 225, 226.
მაჭავარიანი დიმ. 33, 133.
მაჭავარიანი კ. 44, 195, 196, 225.
მელეტი (არქ.) 208.
მერჭულე ალ. 70, 210.
მერჭულე ი. 70, 210.
მერჭულე რ. (მღვდ.) 13, 70, 210.
მიმინოშვილი მ. 222.
მიქელაშვილი ვ. 71.
მიქელაშვილი ნ. 70.
მურავიოვი ნ. 19.
მუსლოვა 166.
ნიკოლაძე ნ. 49.
ნიკოლოზი (არქ.) 209.
ნიკოლოზი II (იმპ.) 214.
ომერ-ფაშა 93.
პავლე (ეგზარქ.) 223.
პალადი (ეგზარქ.) 208.
პაულსონი ი.ი. 146, 221.
პეტრე (სოხუმის ეპ.) 44, 196, 198, 200, 225.
პოხედიონოსევი კ. 48, 65.
ჟვანია დ. 50, 66.
ჟორდანია ს. (დეკ.) 211.
როგავა გ. 9, 12, 52.
რომანოვი მ. 38, 63, 222.

რურუა ალ. (მღვდ.) 45, 199, 226.
რურუა სპ. (მღვდ.) 199.
სარსანია თ. (მღვდ.) 40.
სახოკია თ. 221.
სახოკია მ. (მღვდ.) 40.
სახოკია ტ. (მღვდ.) 43, 177, 179, 181, 221, 222.
საჯაია ი. (მღვდ.) 40, 144.
საჯაია კ. (მღვდ.) 144, 220.
საჯაია ნესტორ 144.
საჯაია ნიკოლოზ 219.
სვიატოპოლკ-მირსკი დ.ი. (გენ.) 125, 217, 218.
სოკოლოვი 154, 155.
სოკოლოვი ა. 154.
სოკოლოვი პ. 154.
სოლომონ II 128, 216.
სტეფანოვი (კაპ.) 217.
ტალირისკი გ. 110.
ტარასი (არქ.) 30, 118.
ტარასი (ელიავა ეპ.) 176, 221.
ტებლია რ. 141, 144.
ტიტვინიძე ი. (მღვდელმონაზ.) 148, 157.
ტიხონი (არქ.) 208.
ტოგონიძე ლ. 50, 66.
ურუსი 205.
უშინსკი კ.დ. 146, 220.
ფალავანდოვი გ. 144.
ფალავა ა. 192.
ფალავა ნ. 192.

ფალავა ჯ. 224.
ფილია პ. (მღვდ.) 34, 60,
141, 144, 172, 175, 218-220.
ფუტკარაძე რ.გ. 173, 176.
ქირია ვ. (მღვდ.) 210.
ქირია ო. 210.
ყიფიანი დ. 20, 82, 212.
ლოლობერიძე ნ. 36, 135.
შატილოვი პ. 218.
შერვაშიძე ალექსანდრა
(დადიანი) 104.
შერვაშიძე ალექსანდრე
224.
შერვაშიძე ალექსანდრე
(ალიბეი) 217.
შერვაშიძე ალათი
(დადიანი) 33, 221.
შერვაშიძე გიორგი 213,
216.
შერვაშიძე გ. დ. 214.
შერვაშიძე გიორგი
მიხეილის ძე 18-20, 55, 78,
81, 211.
შერვაშიძე გრიგოლი (გენ.)
33, 41, 64, 94, 104, 110, 158,
159, 213, 217, 221, 224.
შერვაშიძე დ. 112, 214.
შერვაშიძე დიმიტრი
(მთავარი) 216.
შერვაშიძე ე. 94.
შერვაშიძე თამარი
მიხეილის ას. 45, 192, 193,
224.

შერვაშიძე კესარია
(დადიანი) 93, 135, 217.
შერვაშიძე კ.გ. 214.
შერვაშიძე კონსტანტინე
111, 214.
შერვაშიძე მიხეილი 14, 18,
20, 32, 33, 45, 54, 55, 60, 63,
68, 73, 74, 78-81, 99, 104,
128, 192, 193, 209, 214, 216.
შერვაშიძე ნიკოლოზი
(გიდი) 104, 213.
შმარი ს. 168.
ჩახნავეი ი. (მედ.) 147.
ჩოგონია მ. 144.
ჩქოტუა დ. 224.
ჩქოტუა ზ. (გენ.) 45, 191,
192, 224.
ჩხიკვაძე კ. 144.
ჩხიკვაძე სპ. (მღვდ.) 40,
144.
ცანავა გ. 144.
ცანავა პ. (მღვდ.) 144.
ციცხვაია ბ. 145.
ძიძარია გ. 211.
ჭაბაშვილი მ. (დეკ.) 214.

ჭავჭავაძე ილია 5, 6, 47, 49,
51.

ჭარაია გ. (მღვდ.) 40, 144.

ჭარაია ნ. 144.

ჭიჭინაძე ზ. 6, 7, 10, 12, 17,
52, 55.

ჭკადუა ათანასე (მღვდ.)
210.

ჭკადუა ი. 210.

ხავთასი ნანო 36, 142, 220.

ხარატიშვილი მ. 8.

ხარებავა რუსუდანი 50, 66.

ხელაია ბესარიონ. — იხ.
ამბროსი.

ხელაია დავითი (მღვდ.)
13, 176, 221.

ხელაია ეგნატე (მღვდ.)
210.

ხელაია ზოსიმე (მღვდ.) 40,
44, 144, 172, 173, 175, 177,
220.

ხელაია ო. 210.

ხოჯავა ი. 144.

ჯაში ს. (მღვდ.) 219.

დიზაინი

აბესალომ სურმავა
სიმონ გოგიძე

კომპიუტერული
უზრუნველყოფა

ხათუნა გოგიძე

Дизаин

Абесалом Сурмава
Симон Гогидзе

Компьютерное обеспечение

Хатуна Гогидзе